

Vallás és tudomány.

(Eredeti és kölcsönzött gondolatok.)

A vallások sorsára befolyással volt minden időben az irodalom. A befolyás lehetett és lehet fokozataiban különböző az elenyészőig s minőségére nézve gyarapító vagy ártó: egyébaránt anynyiféle, hogy summás elészámlálására is a vallások történelmét kellene részleteiben ismételnünk. Átalában mindazáltal megjegyezhetni, hogy egyiknek a másikra való befolyása mindenikök minőségétől és viszonyaitól függ. A hol az irodalom inkább a képzelet országában mulat, szóval költői, ott vagy keveset törődik a vallással, vagy örömet és barátilag társulnak együtt. Hiszen mind a kettő a szivhez szól s kölcsönösen használják egymást eszközök gyanánt hatalmuk gyarapítására. De az értelem mezején működő irodalom féltékenyen őrködik az ész felett, nehogy

„a sziv ragadja el“

és így kaján szemmel tekint a vallásra is, mely azt a csábító szívet választja honául s hatalma eszközéül. Még van egy oldal, melyről tekinthetni az irodalmat; de előbb tegyünk egy kis különbséget a vallásokban, melyeket elsőbben is érzékiekre és szellemekre oszthatni nagyjában. Az első rendbelieket nem igen bántja az irodalom, csak midőn más — többnyire belső — okok, miatt hanyatlásra indultak, áll elé az is, mint a Maorik, kik a vénség, vagy nyavalya által elgyengülteket megmentik egy csapással az élet terheitől. De a míg élnek és uralkodnak, háborítatlanul élvezik hatalmukat. Nem így a szellemibb természetűek, melyekkel minden időben farkasszemet néz az irodalom. A költői rész hűtelen vagy éppen elpártolt frigyesnek tekinti; az értelmi párt, — jelesen a philosophia, — vetélkedő társának az ész feletti uralkodásban. Barátságos indulatot egyik körülmény sem szül. Felbőszült torzsalkodás lesz pedig a feszültségből, ha az illető vallásnak theologiaja van s egyszersmind egy független irodalom is létezik. Füg-

getlen, mondom, mert míg a tulajdonképpeni irodalom maga is, vagy kirekesztőleg vagy főként a papság kezében van, addig nincs semmi baj, addig a philosophia is csak „ancilla theologiae.” De mihelyt egy világi irodalom keletkezik, akkor javítsa ki ám a vallás az erődeit s állítsa jó karba lőszereit, mert a harcz és háboru kikerülhetetlen, s a kimenetel megjósolhatatlan. Emlékeztessenem-e az olvasót a renaissance és reformatio öszszetalálkozására.”

Attól az epochától — nem a wittenbergi thesiseket értem, — már eltelt 400 év; és a küzdelem még mind e mai napig tart. Miként a világi történelemben emlegetnek Hannibált, Alexandert, Gengiszkhánt és Napoleont; mint a hadjáratokban Thermopylet, Marathont, Crecyt, Póitierst, Lützent, Marengot sat. úgy lehet itt is a „Liber de tribus impostoribus“-on kezdve reámutatni Brunora, az encyclopaedistákra, a „Système de la nature“-re, Tyndalra, Humere, Horuszra, Strausra, Moleschottra. Nevezetes, hogy a mi más hadjáratokban ritka jelenség és setéség vagy félreértés következése, az itt rendes és mindennapi peripetiák közé tartozik: az t. i. hogy azon egy zászló — a vallásé — alatt viaskodó hadtest különböző csapatai egymásra lődöznek és — mondhatni — tűzesebben, megátalkodottabban, mint az ellenségre. Ámde tudva van, hogy a vélemény árnyalatai gyűlölékenyebbek, mint a vélemények maguk. A toleranciát pedig csak azok tisztelik, a kiknek szükségük van az oltalmára. Egyenlő erejű felek esetében a gyakorlására eszélyesség kíváztatik, melyet hatalommal, tulerővel csak nagylelkűség használhat és ez még rosszszabb erény, mint a magát hidegen megtagadó eszélyesség.

Térjünk vissza az egyenes útra. Fentebb úgy tüntetém fel a theológiát, mint támadásra készítő körülményt. Most még azt is hozzá teszem, hogy az egy ellentállásra nem elég erős véd és a viadalra nem elég hatályos daczfegyver. De ha hibául rovom fel a dogmának, hogy theológiával fegyverkezik, bizony a tudományt sem dicsérem, ha a divattal dogmává avatattja fel magát. Már pedig ez az eset, a vallás-tudomány háboru jelenleg folyó peripetiájában, mely Darwin híres könyve megjelenésével kezdődik. Nem ismerek a tudomány történelmében oly hypothesis-t, mely elanyynyira rohanó ostrommal foglalta volna el a közvéleményt, mint a Darwinismus. Az általános vonzalom eszméjének fél százévnél tovább kellett küszködni, míg Európa első mathematicussainál, a francziáknál érvényre juthatott, s ekkor is egyik fölökést egy litterator adta az ügynek. A fény hullámozása tanának hosszas öröklődésébe került,

míg a Newton emanatios elméletét legyőzhette s Franciaország első physica, Biot, a Young könyve megjelenté után 50 évvel az emanationak, — igaz, hogy már csak egyedül tartott — zászlója alatt halt meg. A hő mechanikai aequivalensének, mely ma ellentállás nélkül uralkodik a tudományban, első megpendítőjét, Mayert, halála után, — s munkáját a könyvtárak zugaiban fedezték fel. Már pedig mindezek erősebb, ingatatlanabb logikai alapokon állanak s döntetlenebb érvek támogatják, mint a Darwin elméletét, melyet kénytelen vagyok úgy tekinteni, mint egy teljesen felszerelt, minden kellékekkel fényesen ellátott, stratégiailag elrendezett számos, fényes, feddhetetlen hadserget, melyhez csak kettő hiányzik, u. m. bizonyos cél, és átgondolt haditerv. Erre persze, hogy Darwin hívei némelyike boszszuságra gerjed, másika meg kinevet vagy gunyol; de sem egyik sem másik viszonzás nem valami tetemes erősség ellenem. De nem szól bizony mellettök az, hogy tudományos kérdésben az elfogulatlan vizsgálódás és észszerű, szabad meggyőződés rovására magukat párttá, felekezetté alakították s elméletből dogmát csináltak. Társulatban csak gyengék keresnek segítyt és erőt, s a dogma kényszerítő, hatalmaskodó alakja kevés bizalmat árul el az ügy igazságában. Én hát imént kimondott jellemzésem mellett maradván a Darwin-féle hypothesis bámulatos elharapódzását a divat hatalmának tulajdonítom, melynek egyedüli érve vagy igazolása az, hogy „nem akarunk hátrább maradni másoknál“ és a mely hogy modor tekintetből miben különbözzék a crinolin-, tunique- vagy chignon-divattól, bölcsebbektől várom magyarázatát.

Akár így, akár úgy, vagy netalán sehogy se legyen magyarázva, azt én nem várom, hanem tovább megyek a tények ismertetésében.

A Darwinismus lényegesen és fajszerűleg a természetrajz uradalmában honoló — csaknem mondhatni uralkodó — eszme, úgy, hogy még a természeti tudományok többi ágaiban is csak halvány analógiáit nyomozhatni, melyet pl. az elemek gyanított egyenmősége a kimiában, az erők átalakulása a fizikában, a ködfoltok csillag-világgá változása az astronomiában. A divaton kapás azonban és a hátrább maradni nem akarás, nem nyughatott, míg oda is be nem csempészte, hol — józanul ítélve -- „hely számára nincs!“ Darwinismus az aesthetikában, Darwinismus a philológiában, nem csak fellebent eszmék, hanem értekezések, könyvek tüzetes tárgyai. Az ilyek számát szaporíthatná még az is „a Darwinismus Ovidiusban“ például methamorphoseosban.

De lám, a triumfáló imperator háta megett ott állott a rab-szölgá, ki őt is emberi gyarló, halandó voltára emlékeztesse. A szóban forgó elméleteknek sem volt különbség a sorsuk. Bármily gyors, bármily hatalmas vala elterjedésök, a helybehagyások közé ellen-vetések, a magasztalások közé gáncsolások, a tapsok közé piszsze-gések vegyültek, még pedig nemcsak az ellenfél, hanem a szak-beliek részéről is. Szóval, a „si omnes consentiunt, ego non dis-sentio“ epochája a Darwinizmusra nézve még nem állott bé.

Egy ily dissentiens szózatot van szerencsém a K. M. olva-sóinak ezennel bemutatni, melyet az állatfejlődés híres buvára a '80 évet meghaladott és még mind jó erőben levő v. Baer K. E. nem régiben (máj. 10.) nyilvánította az Augsb. Allgemeine Zeitungban. Ne ütközzék meg a k. olv. ezen a neven. Igaz, hogy „augsburgi kávéénikének“ gunyolák a journalistika czeveréi az idéző for-rást; de ne feledjük, hogy azt a hirlapot Schiller alapítá és hogy irodalmi keletkezésének az mind e mai napig megfelelt azzal, hogy a tudományos cultura mozzanatait minden lépten, nyomon hiven kísérté és kíséri. Többek közt Liebignek a kímia népszerűségére nézve epochát csináló leveleit is az közölte legelsőbbben. Most már Baernek adjuk a szót.

* * *

Az Allgemeine Zeitungban tüzesen vívnak ez idő szerint a Darwinismus mellett és ellene. Ámbár ez a tér nem látszik nekem a legalkalmasabbnak egy ily kérdés felett döntő küzdelemre, de én még is csak békéredzem a vívódába. Nyilvánítnom kell ugyanis azt az óhajtasomat, hogy bár hagynák ki a nevemet a vitakozásból minden oldalról, minthogy én nézeteimet a származási hypothesis felől még nem mondtam ki, és a fejlődés történelmére vonatkozó műveim — (melyekben főképp azt törekedtem kimutatni, hogy a fejlődés folyama az állati szervezetek főcsoportaiban nagyon kü-lönböző, de hogy akármely főcsoportnak mindig a leglényegesebb jelleme alakul legelsőbbben, még pedig az egészben; hogy azután mutatkozik előbb a nagyobb, későbbre a kisebb csoportok jelle-me s legutoljára a fajok sajátása) — még a Darwinismus fellépte előtt jelentek meg.

Én egyébaránt megkezdtem volt ezelőtt egy néhány évvel egy cikket az akkor még ujdón Darwinismus felől; munkámat már

nyomatni is kezdték volt — a mikor Darvinnak az a hirdetménye jelenék meg, hogy ő ki fogja saját elvei szerint mutatni az emberi nem keletkezését. El akartam várni ezt a könyvet, minthogy azt a kimutatást lehetetlennék tartottam és nagyon helyeseltem, hogy Darwin ezt a szükségképp eleibe tolaikodó kérdést korábbi munkájában szántszándékosan mellőzte. Mig a könyvet vártam, más munkához fogtam, mely engem, sajnosan, igen sokáig lekötött, nem anynyira a velejáró nehézségek miatt, mint azért, hogy a szemem az alatt csak nem egészen megtagadta a szolgálatát. Mind a mellett óhajtom nyilvánítani — halálom előtt vagy után — a Darwin hypothesis felőli nézeteimet, tudományosan megalapítva. „Beszédeim és értekezéseim“ második kötete, mely a harmadiknál későbbre fog megjelenni, arra van szánva, hogy magában foglalja a Darwinismus megvitatását. Ezuttal csak előlegesen közlöm véleményemet.

Darwin könyve az ember származásáról azonközben megjelent, de engem nem győzött meg. Mind e mai napig nem foghatom meg, miként lehetett majomnemű állatból idő folytán ember. Kétségeim iránta nagyon egyszerűek. Akárhogy is szemléljem a majmokat, — nekem mindig úgy tetszik, hogy azok élőfákon való életre szervezvék, az ember ellenben szilárd földön való egyenes járásra. Azt mondják, az igaz, hogy a két rendbeli tehetség idő folytán fejlődött ki az „alkalmazkodás“ által. Úgyde hát ugyan mire lehetett szervezve a *primatok**) kérdéses (problematicus) ősalakja. holott világos, hogy minden más állat bizonyos tartózkodási helyre van rendelve? Avvagy famászó állatok voltak azok, melyeknek némi maradékai, haladás eszméitől elkapva, évek ezrei és milliói alatt szoktatták el magukat a famászástól, mig hátulsó tagjaik megszereztek az egyenes járásra alkalmas alakot? Még inkább tudnám elhinni, hogy az az ősalak talponjáró volt és némi maradékai a fákról, melyek nekik élékamarául szolgáltak, telhetetlenségből nem akartak lejöni s úgy lettek „himbáló atyáncfiai“-vá („Verbummelte Vettern“), mint a majmokat nevezék.

„Úgyde“ — kérdi talán valaki — „miért vesződöl te általában azzal a kérdéssel, hogy mimódon élhetett az ősprímát? Elég az, hogy léteznie kellett a végett, hogy kimagyarázzuk az ember származását.“ Erre azt felelem, hogy arra a magyarázatra okvetetlenül megkivántató lehet, de én nem birom azt gondolni, hogy oly élő

*) Az ember és majom közös ősa-typusa.

(Ford.)

lény létezett és szaporodott legyen valahol, mely valamely életmódra ne lett volna eredetileg szervezve e földön.

„Jaj, jaj! rendeltetés, szándék, cél, mi az? Hát te nem tudod, hogy azok a természetvizsgálók, kik ilyes babonákhoz még ragaszkodnak, a kihalók névsorába vannak beírva?”

Igenis olvastam én effélet, de nem ijedtem meg rajta, mert már régóta tudom, mily közel vagyok a halálhoz. Azzal is vigasztalom magam, hogy nem irigykedem azokra, kik oly biztos lépetekkel haladnak fel a halhatatlanság létráján. Csak azt óhajtom, hogy bár egy kissé szilárditná meg azt az alapot, a melyen létrájok áll.

De biz úgy kell lenni, hogy egy s más hiánya van annak a szilárdításnak, midőn oly egy természetvizsgáló, minő Agassiz azt mondhatá nem régiben, hogy a Darwinismus „a mire of mere assumptions,” azaz: csupa reáfogások posványja. Meglehetős gorombán, az igaz, de gonosz állapot az még is, hogy oly természetvizsgáló mondja azt a gorombaságot, a kinek senki sem vetheti szemére azt, hogy általános eszmékre nincs felfogása s a kinek még hozzája a legalaposabb, mélyebb ismeretei vannak az őslénytanban, a fejlődéstörténelmében és az összehasonlító boncztanban, t. i. a természeti tudományoknak azon részeiben, melyek különös fontosságuk az állatok phylogenetikai fejlődése ügyében.

A Darwinféle rendszernek valamint megalapításán, úgy bététozésén is fennakadok én, t. i. azokon a következtetéseken és diszitményeken is, melyekkel az épületet szokták bévégezni. Mert hiszen diszitményeknek tartják valószínűen a vallásos eszmékre irányzott cynicus vagdalódzásokat, a melyekkel ékesítik nem ritkán a rendszer béfejezését. De ezeket már nem veszem tekintetbe, éppen mivel szépeknek nem találom. Hanem szólok egyet-kettőt a többi, philosophiai következtetésekre.

Egy névtelen iratában, melynek címe: „Az öntudatlan. mi a physiologia és a származási elmélet állópontjából” *), ezt olvassuk: „Csak most (u. m. Darwin fellépte után) lőn lehetővé téve, hogy elismerjük a czélszerűséget a természetben, de csak úgy, hogy úgy ismertessük azt, mint pontosan kimutatható, egymást kölcsönösen pótló műfolyamok eredményét.” Na hiszen az igen öröndetes dolog,

*) Das Unbewusste vom Standpunkte der Physiologie und Descendenztheorie. (1872.)

hogy a szerves testek alkatában — mert világos, hogy ezeket érti — a czélszerűség el van ismerve. De miben állanak ama kimutatható, gépies, egymást helyreütő viszonyok? Nemde abban, hogy a végtelenül folytatott változékonyság által keletkezett alakok közül a kevésbé czélszerűek a „lét feletti küzdelem“-ben megsemmisítetnek? Rémlik előttem homályosan, mintha hallottam vagy olvastam volna, miképp akartak az esetleges változékonyság által származottból eléállítani a nem odavalók kiküszöbölésével, czélszerű, sőt mélyértelmű valamit. Ime a mint igyekezem a homályba borult emlékezetet „átsegíteni öntudatom küszöbén“, előmbe áll egyszerre élenken. A logadói akadémiában egy philosophus, abból a helyes gondolatból kiindulva, hogy minden igazságot, a mihez az ember eljuthat, utoljára is csak szókkal fejezhetni ki, anyai nyelve minden szavait kockákra írta és oly gépet talált fel, mely a kockákat nem csak forgatta, hanem össze is keverte. A gépnek minden mozzanatára elolvasták az életű szavakat, s ha háromnak vagy négynek együtt véve értelmét lehetett venni, feljegyzék, hogy így lassan-lassan minden lehető bölcsességhez hozzájussanak, mint a melyet csakis szókkal lehet kifejezni. Az össze nem illők mellőzése bizony ott is gépies úton folyt és véghetetlenül gyorsabban hajtott végre, mint a „lét feletti küzdelem“-beli. Sajnos, hogy nincsenek tudósításaink, mire jutottak ott az időnek telyességében. A logadói akadémiában történeteket Gulliver Sámuel egyedül írta meg a meszszi népségek közzé tett harmadik útjában. Ott léte idejében már néhány foliántot töltöttek volt meg egyes mondatokkal és azt óhajtották, hogy a közönség érdekében s az emberiség okulására készítették és hajtathatnának államköltségen még bár 500 ily gépet! — A tudósítót sokáig afféle furcsa komának tartották, mert hiszen önként értető, hogy esetleges egyesmi kből soha és sehog y sem támadhat czélszerű és mélyértelmű valami, hanem ilyest legelsőben is mint valami — bár javitható — egészlet kell kigondolni. Így vélekedtek akkor. És ime most kénytelenek vagyunk átlátni, hogy ama philosophus mély gondolkodásu egyén vala, a ki a tudomány mai diadalait jósolá meg.

Esetiesmi! ? *) „Nincs semmi eseties (Zufall)!“ azt mondja persze kereken és telyes bizonyossággal Häckel tanár ur. Minthogy

*) A németimádásnak sikerült a „történet“-et a jelen esetben alkalmazható töstörzsökös jelentéséből kiforgatni. Most már hogy megértessük magunkat: „esetlegesség“-et (!) kell írunk.

mindennek kielégítő oka van, mindenütt szükségképpiség vagy kénytelenség uralkodik, és mivel a Nothwendigkeiteit és Zwang szavakat nem tartotta elég erőseknek, egy göröggel fejezi bé!

Hogy mindennek, a mi történik, kielégítő oka van, abban egy okos ember sem kételkedik. De esetiesmi mégis csak van, sőt igenis gyakran történik. Midőn én egy ház előtt, bármi czélból, megyek el felé s azon pillanatban egy cserép esik le a fedélről, hát az reám nézve esetiesmi — még pedig, ha a cserép a fejemre esik, szerencsétlen, ha előttem, vagy hátam megett esik le, nagyon közönyös eset. A kőnek persze kielégítő oka fogott lenni a leesésre — meglehet, hogy az, a mi a fedélhez tartotta, meglazult — de hogy leesése az én ott járásommal összetalálkozott, az eseties mi, hanemha reám irányozta valaki, midőn aztán persze megszűnik esetiesmi lenni. Esetiesség tehát két vagy több oly esemény összetalálkozása, melyeknek ható okai különbözök. E szerint világos, hogy egyes esetiesség a természetben nincs; és szintoly világos hiba, hogyha bizonyos eseményt, melynek okát nem tudjuk, esetiességnek neveznénk

Ha, mint a származási hypothesis állítja, a felsőbb állatalakok az alsóbbakból lettek, az átalakulásokat feltételező okok vagy vannak okszerű kapcsolatban az alakokkal, — mint pl. egy cseresznyefa virágos és virágtalan sarjakat hajt, — vagy nincsenek. Ez utóbbi esetben a későbbi fejlődmények esetiesek, s minthogy az egész rendszerben ez az eset forog fenn, tehát az a szervies világ fejlődését az általános változásokbeli esetiességekre, vagy egy szóval — az esetiességre alapítja. Ezt megmondta az ellenfél, szemébe a rendszernek, s ezért párthívei tanácsosabbnak látták inkább egészen mellőzni az esetiességet. Ha pedig okszerű kapcsolatban állanak a felsőbb állat-alakok az alsókkal, azok tehát ezeknek fejlődményei, mi jögon tagadhatni meg a célok létezését a természetben.

* * *

Itt egy pillanatra átvéve a szót, figyelmeztetem az olvasót, mily szépen telt bé ez ügyben a közmondás: „Mitgegangen, mitgefangen, mitgehungen!“ Ha a Darwinisták nem léptek volna természetellenes szövetségre, — mi több — solidaritásba a Lamarchistákkal, nem nyújtottak volna fogantyut írónk öklelő dilemmájának. Természetellenesnek mondtam az alliancziát, mert hiszen

Darwin a iökönyvében típusoktól származtatja a fajalakokat; az pedig hogy a typus alsóbb, tökéletlenebb legyen annál a minék a typusa, világos ellenmondás. Ha pedig nem, abban az esetben szeretném megérteni, miben különbözzék a Darwinféle elmélet ime sarkalatos első tétele nem csak a Baer feljebb idézve érintett nézetétől, de a Linné sokkal régiebb állításától: genera sunt naturalia? Most már hadd beszéljen ismét étekezőnk.

* * *

Az igaz, hogy a Darwinismus az ő diadalait egyenesen a célok tagadása s az által az állítás által küzdötte ki, hogy céltalan természeti erők egy rakás életalakot hoztak létre, melyek közül a természet válogatása a kevésbé életrevalókat megsemmisítette, s abból lett aztán az úgy látszó czélszerűség. Hiszen látjuk, hogy maga a philosophia is meghajlik ez előtt az eredmény előtt ¹⁾. Ez úttal az is megtörténik, hogy az új tannak, egy s más párthive — a világért sem a sokkal óvatosabb Darwin maga — ha kimutathatja, hogy ez vagy amaz szükségképpen lett, rettenetes örömmel kiáltja el magát: Szükségesség, de semmi cél! E már igazán furcsa! Hát nem fér össze a cél a szükségesség alkalmazásával? sőt nem éppen ez biztosítja-e amazt? Ha az a czélom, hogy egy madarat lőjjek, már akár azért, hogy megsüsssem, akár hogy kitömjem, e czéloimat bajosan érem el azzal, hogy srétszemeket hajgálok utánna, bármily kitartóan s ügyesen folytatnám is ezt a műveletet. De ha a serétet egy puskacsőbe töltöm, melybe előbb löport tettem s fojtással leszoritottam, célzt érek, ha mielőtt a por ellobbanna, a csőt a madárnak irányzom. A por gyorsan elég, nagy menyinyiségű gázt fejleszt, ez nagy helyet törekszik foglalni s az által a serétet nagy hatalommal hajtja ki a célzott irányban a csőből. Ekkor tehát a természet erői a cél elérésére szolgálnak.

Emlitem-é még, hogy egy fiu, ha az a célja, hogy egy kört rajzoljon, önkényével s ügyességével nem sokra megy, de célhoz jut könnyen, ha körzöt vesz, azaz gépies, kényszerítő eszközt használ?

Tudom én jól, hogy igen is tisztán beszélni sértő eljárás. De miként birtam volna más módon fejezni ki csodálkozásomat

¹⁾ Elég gyávaság, nem magától a philosophiától, hanem a látszatnak, divatnak hódoló képviselőitől.

a felett, hogy a természeti erők s anyagok működésében nem ritkán vélik a szükségképpeni létét látni? Én is megvagyok győződve, hogy minden a mi a természetben van és történik, természeti erők és anyagok által lett és létez. De ezeknek az erőknek egymáshoz irányozva és arányozva kell lenni. Oly erőktől, melyek arányozva nincsenek, a mint szokták mondani, vak erőktől, azt tartom, soha valami rendezett dolog nem származhatik. Az említett példákban is arányozva valának a ható erők és anyagok. Sietek azonban tulajdonképpeni czélom felé, mely abban áll, hogy pártfogásom alá akarom venni a „theológiát, miután kimutatám olvasóimnak, minő fogásokkal történt véleményem szerint az, hogy a czél a természetből ez időben számüzve lenni látszik — sokak rémületére, némelyek nagy örömére.

Ezelőtt száz és még több évvel, midőn a szerves testeket sokkal kevésbé ismerték mint ma, és a természeti erők, kivéve az egy nehézleti erőt, alig nyújthattak némi magyarázatot a vizsgálóknak; sokan közülök annyira el voltak bájolva a szervezetek számától s alkatától, hogy mindenütt, az egészben s egyes részletekben a teremő egyenes és közvetlen művét vélték bámulandónak. E volt, a most valamenynyiben nevetségesnek hangzó „insecto theológiák“, „ichthyotheológiák“ sőt „lithotheológiák“ és több hasonló című könyvek kora. A természetvizsgálás haladása kimutatta, hogy ezek a nézetek és felfogások igen is felületesek, és hogy sokkal mélyebben hatolunk, ha maga a természet határai közt ismerünk el szabályzott hatásokat. Ezeket önállóknak tekintve „erők“nek nevezik, minthogy értelmünk ilyes felfogással könnyebben bírja azokat a hatásokat tárgyalni. Hozzá járult, hogy a hasonló boncztan kimutatása nyomán a korábbi bámulat némely tárgya éppen nem is bámulni való. Így pl. az egynemű részek nagy száma némely természetvizsgálót ájtatos bámulatra ragadta. Már pedig az egynemű részek nagy száma éppen a legalsóbb rendű szervies alakokat jellemzi. Ellenben a magasabb fokra fejlett szervezetekben kevesebb számú szervet lelünk, de ezek egymástól határozottan különböznek és szervezésök módjában több különbséget mutatnak. Némely féregnek, a póknak, a skorpiónak és sok rovarnak több, kevesebb számú szeme vagy szempontja van. De ezek közül többen oly egyszerűek, hogy nem lehet bizonyosan tudni, hogy vajjon felfogják-e igazában a kültárgyak képeit. A csigolyás állatnak soha sincs két szeménél több, de ezek többnyire igazán bámulatosan al-

kotvák arra, hogy tiszta képet rajzoljanak a kultúrgyakról és mindig oly mozgékonyok, hogy bizonyos pontra irányozhatni. Nem egy féregnek jókora számu zacskóalakú szive van; a csigolyás állatnak csak egy, de több kamarát foglal magában, melynek mindenikének más más rendeltetése van. Világos, hogy azok, a kik a többes számu szerveket bámulták, az emberi munkáról vették a hasonlatot. Minthogy egy olvasónak minden szemét külön kell csinálni, tehát több munkába kerül egy hosszabb, mint egy rövidebb sort készíteni. De a természet hasonlíthatatlanul terjedelmes erővel vagy hatásokkal dolgozik, melyek az anyagban vannak. Neki hát egyenmő részek bő termelése gyakran — könnyebben jó, szeretném mondani, ha egészen ide illenék ez a szó. Vegyük például az esőt, mely sok millió cseppet hullat. Mekkora munkába kerülne az, ha minden cseppet külön-külön kellene alakítani! A természetben egyszerűbb az eljárás. Egy víz-sík felett elsuhanó levegő vizet vesz fel magába vizgáz, — azaz a levegőben láthatatlanul feloszlott víz — képében s mennél melegebb, annál többet bír felvenni. De ha az elébb felmelegített levegőt, tegyük, egy hideg szél meghűti, már nem tarthat magában annyit vizgáz felosztatva. Ennek egy része hát páraholyagsák képében kiválik. Ezek aztán nem maradhatnak lebegve a levegőben, hanem lehullanak és kapunk számtalan cseppekben esőt. De ha azon természetes okokból csak egy külön csepp esnék az égről, az az eset a körülményeknek oly sajátos kombinációját követelné, a milyen tán soha sem történt meg.

Hogy a múlt század physicotheologusai csak az emberi munkát vették itéletök sinormértékeül, még szembetűnőbben kitetszik abból, midőn ők a szervies alakok különbféleségét és szépségét magasztalják s inkább vagy kevésbé tisztán azt adják értésünkre, hogy a teremő művészi talentumát akarta bennök kimutatni.

Mentől jobban megismerkedett az ember a szervezetek alkában s életében uralkodó szabályokkal s törvényszerű munkássággal, annál nevetésesebbnek mutatkozott a természetnek ama naiv módon való szemlélése. Elkezdtek csupán csak a szemmeltartást és ennek a magyarázását, azaz, a látottaknak szabályra s ha lehet általános törvényekre való reávitelét becsülni. Mintegy conventionalis szokássá vált a természetvizsgálóknál, hogy elmélkedéseikben a teremőteljességgel ne szerepeltessék, minthogy hozzája ez úton úgy se lehet jutni, és hogy emlegessék inkább csak a természetet, úgy mint minden valónak és levőnek, az embertől független ösz-

szegét. A természetvizsgálóknak ezt a szokását hibáztatták — legalább korábban — gyakran, kívált theologusok; de én azt nagyon jogosultnak tartom. A természetvizsgáló, mint ilyen, éppen azt akarja kitanulni, a mi a természetben magában van és működik.

De ezen kívül attól is nagyon elszoktatták magokat a természetvizsgálók, hogy a megfigyelt események és dolgok céljairól szólnak. Oka jó rendén a volt, hogy a korábbi nyomozók igen is hamar készek valának a felelettel arra, hogy ez s ez eseménynek vagy dolognak mi a rendeltetése, holott maga a dolog sokszor még meg sem volt vizsgálva. Legott a céljáról tudakozódtak, nem gondolva létezése feltételeivel. A korábbi physiologia tele van ilyesekkel. Könnyen elgondolhatni, hogy ha az embernek nincs a dolgokról kellő ismerete, gyakran el kell céljaik meghatározását is vétnie. E miatt aztán a természetvizsgálásnak az az oldala, melyet teleologiaiainak neveznek, egészen elvesztette a hitelét.

Nem járja kétségkívül az, hogy bizonyos dolognak a célját állapítsa meg a természetvizsgáló, mielőtt magát a dolgot ismerné úgy, a mint kell. De midőn most sok természettudós minden teleologiai nézetet mint tévesztőt nagy garral elutasít, akkor ő hibázik, véleményem szerint más oldalról. Kifejeztem már másutt*) azt a meggyőződésemet, hogy a „mi végett“ kérdést nem kell a „mitől? miből? v. mi által?“ kérdésekkel összevegyíteni és felcserélni. Minden teleologiai tekintetnek a természettudományból megátalkodottan és fennyen való kiutasítása a nagy közönséget, mely mindenek felett a cél felől kérdezősködik, meghökkenti és zavarba hozza. Sőt még a legsanyarubb természetvizsgálónak is, akárhogy kerülje, minden lépten nyomon eleibe tolakodik az a nézet. A Darwinisták nagy fontosságot tulajdonítanak az öröklődésnek, de hát mi az örö-

*) Bulletin de l' Acad. de St. Pétersb. 9. köt. 126. és 127. lap. A fennmondottra nézve nem hallgathatom el azt a megjegyzésemet, hogy nem kevés Darwinista merőben félreérti a czélszerűség fogalmát, midőn a mellett kardoskodik, hogy a „létezés feletti küzdelem“-ben fennmaradó *éppen az által van czélszerűnek kimutatva. Abban a küzdelemben nem a czélszerű, hanem a tartós valami marad fenn. A légkör viszállyai küzdelemben vannak a mi lakó épületeinkkel s utóvégre győzedelmeskednek. Legtartósabb lakhelyeink a sziklávájottak. De bizonynyal nem lehet ezeket a legczélszerűbbeknek nevezni. A természeti tárgyak közt ama nézet szerint a kősziklák volnának a legczélszerűbbek. De az emberekre nézve sokkal czélszerűbbek a romlékony gyümölcsök és a megehető állatok. A czélnek egyáltalában csak bizonyos irányban van jelentése és értéke.

kódás, ha nem bizonyos j ö v ő meghatározása? Nemde nagy mértékben teleológiai eszme az? Sőt maga a szaporító tehetség, nemde arra való, hogy új életfolyamot készítsen előre? Midőn a tojásfüzéreket látjuk egy felbonczolt rovarban s azt kérjük: mi által lettek ezek a füzérek, egy napjainkbeli természetvizsgáló alig bírna egyebet felelni reá mint azt, hogy: az anyagcserénél fogva alakultak szükségképp úgy, a mint elődeinél is történt. De hátha azt kérdik: mire valók? Hiba volna-e azt felelni reá: arra, hogy majd, ha a tojás megéri és termékenyítődik, az anyához hasonló egyéneknek állítson elé?! Zaklatni, üldözni kell a szűk eszű (bornirt) teleológiát, mint minden szűkeszűséget általában! De miért legyen ostobaság az, ha én a természet eseményeinek egymásba való bámulatos fogódzásában gyönyörködöm? ha én abból a tapasztalati állítmányból indulva, hogy az ember a föld alakulásának későbbi korában jelent meg, úgy veszem fel őt, mint a természet munkáságának legmagasban álló célját és átlátom, hogy már előre meg volt különkülönféle állat és növény, melyek segítségével ő az ő természeti szükségait kielégíthesse?

Csak olyankor kellene talán a természetvizsgálónak mellőzni e szókat: „cél, célszerűség“ *), midőn a természetbeli eseményekről szólva, vizsgálata határain belül tartózkodik. Mert ezt a szót: cél, főképp az embernek arra a tehetségére való tekintetből használjuk helyesen, melynél fogva az ember tűz ki célát magának, törekedhetik elérésére, halasztja el vagy hagyja is anynyiba létesítését. Az a mit a természetben és nevezetesen a szerves testekben észlelünk, az más nemű. Minden alap-ok egy eseményt hoz létre, mely ismét egy más célra hat. A természet egyes eseményének nem tulajdoníthatunk célát, mert a célhoz egy akaró öntudat kell. Nem mondhatni tehát, hogy: a tojásnak az a „célja“ (szándoka), hogy csirke legyen belőle, mert a tojásban sem öntudat, sem akarat nincs. De midőn a tojás a levegő hozzájárultával s kellő melegtől környezve ezer meg ezer változásokon megy keresztül, melyek végre életrevaló csirkét hoznak létre, mely a tojáshejből kibuvik, hát a csirke bizony a vég eredménye mindazon változásoknak. De minthogy minden ép, egészséges tojás azon kö-

*) E szakaszban irónk a német „Zweck“ és „Ziel“ közt tesz különbséget, melyet úgy kell érteni, hogy az elsőnek „szándék“ jelentése is van, s az utóbbiban ez nincs.

rülmények közt azon eredményre viszen, azt vélem mondhatni, hogy: a tyúk tojás „célja“ (Ziel, nem „szándék“) az, hogy csirkévé fejlődjék, e végett és ehez képest van szervezve. Célzt tehát (ebben az értelemben) tulajdoníthatunk a tojásnak; nekem legalább úgy tetszik, hogy a „Ziel“ szó nem foglal magában öntudatos akaratot. (Az eső kő célja a föld középpontja; a hó meg kellene állania, ha oda juthatna*). Azért hát azt jávaslám elébb említett cikkemben, hogy midőn a természetbeli eseményekről van szó, a „szándékszerű“ (zweckmässig) helyett írjunk „céllirányos“t. A tyúktojás arra a céljára van szervezve, hogy csirkévé alakuljon. A tojásnak ez a szervezése az anyai szervezetben készült el előre, további fejlődéséhez a termékenyítés és kotolás által jut, melyek mindenikét az ösztön vezeti.

„Az ösztönök megszokások“, azt mondják a Darwinisták. Igaz, hogy néha úgy látszik. De — a mi esetünket illetőleg. — világos, hogy már a legelső tyúknak is kotolnia kellett, különben nem volnának ma meg az utánavalók. Én hát az ösztönt, az „akará életben való céllirányosság“-nak tartom. Ezt a céllirányosságot tapasztaljuk minden testi életben, és a nélkül életnek szabályos folyamát gondolni sem lehet.

Igy látunk mi minden egyes szervezetben „céllirányosság“-ot, melyeket anyagok s ezek erejei eszközölnek. A céllirányosságnak a szükségképpiségek (kénytelenségek) szolgálnak feltételekül és fentartókul. A legmagasabb fokú céllirányosság a szervezetekben maga az életfolyam az ő egészében és általánosságában. E szerint én szükségképpiségek által eszközölt céllirányosságot látok. Amazokat anyagok és erők képében kell tekintenünk; de az anyagoknak és erejeiknek bizonyos mértékre kell öszszemérve lenniök, mert különben nem vezetnének általános célra.

Ez az öszszemérés csak szellemi egységtől indulhatott ki. Ez a szellemi egység csak a teremtő. Mi a lényege ennek az egységnek és mimódon lett belőle többség? annak szorosabb meghatározásához a természetrajzi nyomozás soha se juthat el.

Azok, a kik nem akarják elfogadni ezt az eredetileg szellemi egységet, kénytelenek azt állítani, hogy a világ véghetetlen számu

*) Egy példába foglalva azt is mondhatnók irónk értelmében, hogy a vadásznak a madár elejtése a „Zweck“-je, a madár maga, melyre ruskáját irányozza, a „Ziel“-je.

esetiességekből alakult. Ezt a meggyőződést magamévá tennem lehetetlen. Hiszen ezeknek a számtalan esetiességeknek is csudálatosan kellett volna összemérve lenniök, hogy rendezett valami legyen belőlök. Én hát arra szólitom fel a teleophobusokat, azaz a „céliszonyos“ vagy „célélleses“ természetvizsgálókat, hogy a „célyszerűség“ (Zweckmässigkeit) szót alkalmas esetekben cseréljék fel ezzel „célirányos“ (Zielstrebig). Hisz azok is, kik a „Zweckmässigkeit“ szót használják, csak az utóbbi értelemben veszik.

Brassai.

Emlékjegyzetek nemzettségemről, tanulói s hivatalnoki életemből. 1871. *)

(N.-ajtai Kovács István hátrahagyott kézírataiból.)

(Vége.)

A királyi gubernium 184⁸/₉-ben többféle változáson ment által. 1848-ban decemberben feloszlatta ugyan a magyar kormány; de mivel Kolozsvárt azután néha osztrák katonaság foglalta el, annak alkalmával ottan-ottan ismét működött, s parancsára a hivatalnokok is jobbadán ottan maradtak és hivataloskodtak, következésképpen én is. 1849-ben december 31-én azonban az osztrák kormány is feloszlatta, s a mellette szolgált minden fokozatu hivatalnokokra nézve különféle ideiglenes rendelkezéseket tett. A nyugalmazási szabályokat alkalmazva, a negyven évet egészen kiszolgált egyéneket egész élvezett fizetésökkel nyugalomba helyezte; de e szabályt oly szigorral vette alkalmazásba, hogy két consiliáriusnak csak két és három év hiányzott vala még 40 éves hivataloskodási idejéből, mégis csak fél fizetéssel bocsátotta nyugalomra. A többiek nyugvó állapotba (Quiescenten-Stand) tétettek, oly hozzáadással, hogy kik testileg, szellemképzettségileg további hivatalra képesek lesznek, alkalmilag alkalmaztatni fognak, addig pedig fizetéseikből kapják azt, mi őket a nyugalmaztatási szabály értelmében illeti; melynélfogva én, mint ki huszonöt év alatt folytonosan hivatalban voltam a királyi kormányseknél — félfizetéssel rendeltettem ideiglenesen nyugvó-állapotba.

1850-ben ápril 28-ikáról vettem Kolozsváratt Wohlgemuth ország főkormányzó hivatalos értesítvényét, melyben tudatván, hogy a polgári teljhatalmu biztossal egyetértve, ideiglenesen tanácsossá nevezett ki a rettegi vidéki Beszterczén székelő ideiglenes bűnfenyítő törvényszékhez, rendeli: haladéék nélkül foglaljam el ez állomást.

*) L. Ker. Magv. I-ső füzet 34. I. és II-ik füz. 138. I.

A rettegi vidék magában foglalta Belső-Szolnok-, Doboka-, Kolozs- és Thordavármegyék nagyobb felét. Rettegről elneveztetése nem volt egyéb, mint az oláh nemzetiség egyenjogúsági követelményének eleget tenni akarás; mert a vidékek szervezete szerint a vidéki főhivataloknak Rettegen kellett volna állomásozniuk, mit a katonai főparancsnokság és polgári biztosság mégis kísértett, de hiányozván kellő helyiségek, mindkettő áttétetett Besztercze városába, noha ez előbbi vidékével együtt a szebeni katonai vidékhez tartozott. A rettegi vidéki ideiglenes törvényszék (Interims-Gericht) székhelyéül is Besztercze jelöltetett ki, annak feladatául pedig a számtalan kihágások és bűntények kinyomozása és ellátása — az osztrák törvények szerint és német nyelven — tűzvetett ki.

Elvállalom-e az új kineveztetést? e kérdés állott tehát előttem.

Nézetem, meggyőződése az volt: leigázott hazánk sorsának erre vagy amarra fordulása nem függ alsóbbrendű fokozatu hivatalnokoktól; de hazája fiainak egyes hivatalnok is segíthet egyben másban, s érzettem magamban, hogy a hivatali állomást, melyet elfoglalandok, lelkiismeretesebben, hasznosabban fogom hazámfiaira nézve betölteni, mint egy idegen ki tudja honnan jött. E mellett nyíltan megvallom: rosszszul esett volna huszonöt éves folytonos hű szolgálatom méltán kiérdemlett jutalmától — fizetésemről megfosztatnom; pedig hitelesen tudtam, hogy Szebenben kormánykörben ki van mondva az elv: minden államhivalt viselt és fizetést vett magyar hivatalnok, ki további szolgálatra képes, ha a neki kijelölt vagy ajánlott hivalt el nem fogadja: fizetését elveszti.

Ezeknélfogva a nem kért kineveztetést elfogadtam.

A törvényszék öt tagja öt különböző nemzetbeli egyénből állott. Az elnök prágai cseh volt; egyik tanácsos lengyel, másik szász, harmadik oláh, a negyedik — én székely.

Szebenben-főtörvényszéki bizottmány (Ober-Gericht-Commission) lévén, annak 1850-beli november 19-kén kelt rendeleténél fogva kiküldtettem a doboka- s belső-szolnokmegyei, kövárvidéki, Szamosujvár és Dézs városi, később széki levéltáraknál a törvénykezési s politikai tartalmu levelek különválasztására s akképp rendezésére. Feladatom volt:

1. Mindenik levéltár mellett egy-egy irományokat külön válogató bizottmányt (Acten-Sichtungs-Commission) összeállítani, azokat teendőik iránt utasítani, munkásságukba gyakorlatilag bevezetni.

2. Minden ügyvédet, ki ezen hatóságok valamelyikénél ügyvédséget folytatott, levél által külön felszólítani: a nálok ellátatlan maradt bűnfenyítő pereket küldjék bé, a kezeken levő polgárügyi perekről pedig a velők közlött formularek szerint terjeszszenek jegyzékeket az illető bizottmányhoz.

3. Ezen intézkedéseiről azonnal tudósításokat küldeni fel a fő-törvényszéki bizottmánynak.

4. Miután a levéltárak melletti bizottmányok mindenütt létrehozattak, az ügyvédek felszólítottak, amazokra pontosan felügyelni, a végből őket időnként meglátogatni, s munkálkodásaikról, ezek eredményeiről havanként hasonlóan tudósításokat tenni.

1851-ben január elein indultam Beszterczéről küldetésem teljesítésére. A vettem felsőbb értesítés szerint még az se tudott: van-e Dobokavármegyének és Kővárvidékének levéltára, s ha van, hol. Az előbbire nézve Bonczidára lévén utasítva, ott kerestem azt, de hiában. Az oláhok 1848-ban az ottani megyeházból a leveleket, irományokat, pereket mind kihányták az utczára, ott szétszórták, szaggatták, a nagy protocollumokat sánczba rakták, hogy rajtok könnyebben átjárhassanak; s halállal fenyegettek mindent, ki csak egy darabot is merészel felvenni, minélfogva ott érte, verte eső s hó sokáig. 1849-ben derültebb napok tűnván fel s biztosabb idő következővén bé a magyarokra nézve: felszedegették a még mind szerteszt künnheverő s meglelhető leveleket, irományokat, s szekerekre rakva, mint a kelmét Szamosujvár városába vitették s ott egy magán (Placsintár-féle) épületben lehányták. S itt találtam én azokat 1851-ben miserabilis állapotban Bonczidáról Szamosujvárra átjöttemkor.

Itt egybeállítottam a bizottmányt, ez alatt azonban a városi tanácstól a város házánál egy terjedelmes szoba átengedését kieszközlén, Dobokamegye levéltára maradványait abba szállítottam át, a szoba egyik felében, hol ezek földszintől padlásig fel álltak nagy halmazban. Egyszersmind a szoba másik oldalfalához deszkáállványokat készíttettem fókokkal ellátva, s midőn ezek is készen voltak, napot, órát határoztam a bizottmányi tagoknak a munkálódás kezdésére. Rajtok kívül tanácsbeli tagok, papok is számosan megjelentek, látni kívánván, mi lesz már tovább; mert szerintök Isten se lett volna képes ezen leveleket, irományokat rendezni, miután minden össze van hányva, zavarva, aztán sok, ugyanegy darab iromány részei, levelei is egymástól külön s szétszórva.

Értesülve lévén, hogy a levéltárban mult 18-ik századbeli leveleknél régiebbek nem léteztek: a jelenvoltak előtt ezen utasítást adtam a bizottmány tagjainak.

Legelőbb minden válogatás nélkül vegyék azt a levéldarabot, melyet legközelebb érnek, s csak arra figyeljenek: 1700, vagy 1800-adbeli; ha a mult századbeli levél, vessék ide, ha a folyó századból való, vessék amoda. Mely levélről nem tűnik ki, melyik századbeli, azt vessék külön; s így válaszszaak és oszszaak szét az egész levélhalmazt.

Mikor az megleszen, fogjanak a mult századbeli csomóhoz, s rendre most csak azt nézzék, melyik levél-iromány, melyik tizedbe való. S például az 1760-tól 1770-ig valókat tegyék egyik, másikat teszem az 1770-től 1780-ig terjedőket más fiókba, könnyebbség tekintetéből előre feljegyezvén vagy irván fiók felibe 1760, 1770, 1780 sat.

Ekképpen járjanak el a folyó századbeli levelekkel is, aztán — a választásban csak az évtizedeket tartván szem előtt.

A munka harmadik fokozata abból fog állani, hogy az évtizedbeli levelek évenként válogattatnak külön és helyezettnek illő fiókokba.

Főfoglatosságuk az ezután következő negyedik fokozatnál lesz, mert akkor a levelek — irományoknak tartalmalesz tekintetbe veendő s a törvénykezési tartalmuak a politikai foglalatuaaktól pontosan elkülönítendők lesznek s külön helyezendőek is. Azon alkalommal egyszersmind beltartalmon kívül a külalak is tekintetbe jó; mert arra is kell nézni: egész-e az iromány vagy csonka; ha ez, a bizottmányi tag egy iv papirra feljegyzi a levél évszámát, s az abban előforduló nevet legalább, s azután illető fiókjába helyzi, a későbbben netán előfordulandó s összeillendő levéldarabot melléje teendvén.

Ezek levén előleges utasításaim, a pap és tanács urak hallván azokat, eképp nyilatkoznak: „No hiszen, ha az urak mind ezt így megteszik, úgy a meglevő levelek csakugyan rendeztethetnek, hanem arra sok idő kell.“

Néhány hónap alatt rendezve lett a levéltár.

Bizottmányt alkotván a Szamosujvár városi levéltár mellé is, rendelvény értelmében felszólítottam mind a dobokamegyi mind a nevezett városi ügyvédeket.

Ugyanezt tettem Dézsen a városi s belső-szolnokmegyei levéltárakra nézve és Kővárvidékére siettem.

Miután. 1848-ban november 24-én Urbán Károly naszódi al-ezredes a 2-ik oláh ezrednél, Dézsnél a nagyobb részint nemzeti örökből, honvédekből állott csapatot vezérlett katonai képzettség nélküli Katona Miklóst övéivel együtt el- és szétűzte: Katona nyakra-főre szaladt Nagy-Bánya felé; utközben azonban Kővárvidéke Nagy-Somkúton volt levéltárát onnan átszállította a szomszéd Sáros-Berkeszre; saját kőházába. A levéltárt vagy maga házát vélte-e ez által biztosíthatni? ő tudja. Való, hogy egyiket se biztosította; mert Urbán üldözvén őt egészen Remetéig, s recognoscírozással még tovább is, — midőn Berkeszre ért, Katona Miklós cserép-fedelű kőháza felgyújtatott s menyynyire csak lehetett elégettetvén, a levéltár falai közt anynyira elhamvaztatott, hogy egyetlen egy darabka papír sem maradt fenn belőle.

Az azután gyűlötetett levelekből Kővárvidéke Nagy-Bányán, Magyarországon kezdett levéltárt létesíteni; s azért a főtörvényszéki bizottmány által eleve utasítottam, hogy ha azt Nagy-Szombaton nem találom, Nagy-Bányán keressem. Ennélfogva márczius 9 ikén Berkésről oda utaztam, s ott egy tanácsbeli személy felvi-gyázata alatt megis találtam az ujonnan keletkezett leveleket, iro-mányokat, de ezuttal őt is kellett hagynom, mert a nagy-bányai magistratus nem ismerte el az erdélyi feltörvényszéki bizottmány-nak N.-Bányán rendelkezési hatóságát. Előbb tehát el kellett hári-tanom ezen akadályt s másod izben ottani megjelenésem alkalmával szállítottam a leveleket Berkeszre.

Itt felszólítottam nemcsak az ügyvédeket, hanem a volt tiszt-viselőket is a netalán náluk levő hivatalos iratok beadására; s adattak is bé. De a legfontosabb iratszerzemény Hoszszu Lászlótól jött, ő a forradalom előtt hoszszas ideig nem csak főjegyzője, ha-nem esze s tolla is volt a vidéknek, s mint olyan előadó is minden törvénykezési, perlekedési. ügyekben, kivonatot készített minden tárgyból s egész terjedelmökben leírta a válaszokat, határozatokat, ítéleteket mind; ezeket azonban, igen szép író lévén, megtartotta maga számára, de lemásoltatta, hitelesíttette a levéltárára, s ezek elégték ugyanott, hanem az övéi megmaradtak nála; s rábirtam őt adja át most a vidék részére. Előbb idegenkedett ugyan, mert életét szaladással menthette volt még tőlük s kénytelenítettett Nagy-Bányán lakni; de egykor együtt lévén jogászok a kolozsvári lyceumban, s azóta folyvást bizalmas jó viszonyban élvén egymással, rábeszéltem. Iratai pedig annál fontosabbak voltak Kővárvidékére

nézve, mert mint ő állította, ott egyetlen egy per sem maradt függőben, melyről kellő felvilágosítás ne találtatnék azokban.

A Szék városi levéltár rendezése is rám bízván utólagosan, azt saját szerű állapotban kellett látnom. Hogy az oláhok el ne pusztítsák, behányták volt a tanácsház alatti pinczébe; s ezt bevakoltatták, hogy léte se legyen észrevehető. Annálfogva a levelek természetesen özszevartattak; azt azonban még türhetőnek tartottam; nagyobb baj volt azon körülmény, hogy a széki tanács az előtte megfordult leveleket, iratokat nem látta el év- s darab-számokkal, kivéven azokat, melyeket a királyi főkörmányszékhez felterjesztett, oda nem merészelvén az év és a felterjesztvény számát feltenni — önkéntesen, a mint tetszett. A városi jegyző lévén az egyedüli személy, ki hivatalának megfelelő képességgel bírt, midőn ezen rendkívüli mulasztáson csudálkozásomat hallotta, mentségül azt jegyezte meg: hiányzanak az arra való egyének. Egy-egy senator évi fizetése 12 forint, s ezek választásánál is aztán nem a képességet nézik, hanem ökreik számát, mert tanácsosnak Székvárosában csak azt választják meg, kinek 6 ökre van.

A rendezésem alá bízott hat levéltár között hasonlíthatlanul legnagyobb a belső-szolnokmegyei volt Dézsen. A nagy, diszes megyeháznál már építésekor terjedelmes terem alakított levéltár számára, s ezt régi szokás szerint rendben is találtam, kivéven némi részét, melyet az osztrák polgári hivatalok, maguknak minél több helyiséget vévén igénybe, rendtelenségbe, zavarba hoztak. A sok levél külön válogatása tehát itt is sok időt kívánt.

Feljülről időközben rendeletet vettem yala: válogatás alkalmával fordítassék figyelem a megsemmisíthető levelekre is és azokról terjesztessék koronként lajstrom fel. Én a rendeletet tudattam ugyan a bizottmányokkal, de azon meghagyással: egyetlen egy darabot se jelöljenek ki megsemmisítendőnek; még a madárfejekről szólót se. Eljöhét az idő, s reményem szerint előbb-hátrább el is jövend, midőn a vármegye ismét volt aktivitásába fog lépni; mert I. József császár is sok mindent kísértett meg önkényüleg a magyar alkotmány mellőztével, s utoljára mégis kénytelenítettett saját rendeleteit visszavonni. S ha aztán akkor itt a levéltárban valamit nem találnának, legott azt állítanák: a mostani bizottmány semmisítette meg. Azért a legkisebb darabot is meg kell tartani, s illő helyére tenni, felsőbbeknek azt jelentvén: hogy semmisíthető levelek nem léteznek. Ez így is történt kezem alatt mindenütt.

Commissióban hat hónapot töltöttem. Ezalatt minden hónapban legalább egyszer mindenik bizottmánynál meg kellett fordulnom: megadni az ujabban szükségessé vált utasítást, látni munkásságuk eredményét s róla tudósítást juttatni a főtörvényszéki bizottmányhoz. Beszterczei szálláson kívül: Széken, Szamosujvárt, Dézsen, Berkeszen is kénytelenítetttem szállást tartani, hogy megjelenésemkor készen találjam s benne a szükséghez képest tartózkodhassam. A fuvarosok mindenütt készpénzzel voltak fizetendők. Napi díjam 4 forint 30 krajczárból állott, s előleget csak 100 frtot kapván, ezen felül követelményem még 774 forintot 13 krajczárt tett conv. pénzben. Mind ezt szabályszerűleg kimutatva s documentálva illetékem utalványoztatása végett felterjesztettem a főtörvényszéki bizottmányhoz, de belőle soha egy krajczárt se kaptam. Sürgetéseimre se választ.

Eszerint a rám bízott commissió költségeit saját rendes fizetésemből állottam ki, s egyedüli jutalmam az öntudat volt: hogy hazámfiainak használtam.

1852-ben Erdély — korona-tartomány (Kronland) mint akkor hivatalosan nevezték, 11 politikai kerületre lévén osztva, egyike ezek Beszterczéről neveztetett s én októberben fizetésem emelésével ebbe tétettem tartományi törvényszéki tanácsossá (Landesgerichsrath.)

1854-ben a törvényszéki kerületek ujonnan kerekítettven ki, s számuk 10-ben állapittatván meg, ez alkalommal is a beszterczei kerületben Beszterczén maradtam ismét nevelt fizetéssel,

1855-ből egy esetet kell felemlítenem, mely rám nézve már magában fájdalmas volt, de hivatalos helyzetem még fájdalmasabbá tette.

Írántam szívélyesb barátsággal mint Kemény József gróf senki se viseltetett. Korábbi gyengélkedései 1855-ben szembetűnőbbek lettek. Állapotáról a hozzá legközelebbiek tudósítottak Gerendről, de azt nem vélték oly anynyira veszélyesnek, mint valóban volt. Én óhajtottam a gróft meglátogatni s ő viszont óhajtott engemet látni: de kerületi törvényszéki elnökömtől Beszterczéről távozásra nem nyerhettem szabadságot; mit azzal okadatolt, hogy a hazai körülményekkel nem lévén ismeretes — székezéseink működéseiben csak úgy tud megnyugodni, ha azokban én is jelenvagyok. S csakugyan hetekig se tartott ülést, ha betegség miatt azokban részt nem vehettem. Sürgetéseimre mégis engedett egy heti szabadságidőt, mit megírván a grófnak, tudattam a napot is, midőn leg-

későbbre Gerenden lenni reméltem. E közben azonban vettem Mikó Imre gróftól is a figyelmeztetést, hogy ha Kemény gróffal életben találkozni akarok, siessek Gerendre, — és szeptember 9-én valék oda indulandó a Mezőségen át lehető lerövidebb uton, hogy annál hamarább érkezhessen. Hanem azelőtti nap sept. 8-ikán délután veszem elnököm levelét, melyben értesítvén, miképp most vette hiteles tudósítás szerint szebeni főtörvényszéki praesidens Lattermann Ferencz báró hivatalos körutra indult s közelebbi héten meglátogatandja Beszterczét is, ennél fogva az engedélyes szabadságidő későbbre halasztandó. — Hasztalan lőn szóbeli minden előterjesztésem, kérelmem. Maradnom kellett, s Lattermann megjelent ugyan Beszterczén, megtette ott a szándékolt törvényszéki vizsgálatot, s el is ment onnan; de én az engedélyezve volt szabadságot többé nem használhattam.

Kemény József gróf 1855-ben szeptember 12-én délelőtti 10 óra tájban, Gerenden — kimult.

A Lattermann miatt közbejött akadályról szándékosan nem tudósítottam volt, s annál fogva, mivel az előtt Gerendre érkezésem napját legtávolabb sept. 12-re jelentettem volt, e napon oda megérkezésemet biztosan hitte s remélte.

Halála után egy nőszemély, ki folytonosan körülötte örködött, írta nekem: „Es war wohl voraus zu sehen, dass der arme Graf nicht leben kann, allein so schnell habe ich doch nicht gedacht. Er hat Sie Herr von Kovács mit aller Sehnsucht bis zum letzten Augenblick erwartet. Morgens 5 Uhr hat er mir gesagt: der Kutscher soll gleich nach Thorda fahren, denn bis Mittag ist Kovács in Gerend; Sorge dass sein Zimmer alle Bequemlichkeiten hat; wenn er nur gewiss kommt, ich habe viel mit ihm zu sprechen. Dies waren seine letzten Worte. Um 10 Uhr war er todt; er ist nur eingeschlafen, und sein letzter Wunsch ist nicht in Erfüllung gegangen, seinen Freund hat er nicht mehr gesehen!“

Ha sept. 9-én elindulhatok Beszterczéről, 10-ikén Gerenden vagyok, a grófot életben találom, s legalább 24 órát még beszélhetünk együtt.

1857-ben urbéri törvényszékek is állíttattak fel a kerületekben, következőképpen a beszterczeiben is Beszterczén, és én a mellé szavazással bíró ülnökké neveztettem ki a bel- és igazságügyi miniszter által együttesen, úgy mindazonáltal, hogy kerületi tanácsosi addigi állomásomban maradok s ezzel öszszekapcsolt minden teen-

dőimet tovább is vinni köteles leszek. Ha az urbéri törvényszéknél csak az ülésekben megjelennem és szavaznom kell vala, ott ily kötelességet könnyen teljesíthettem volna; de annak elnöke, fekvő birtoka lévén a Mezőségen, szerette azt néha meglátogatni; nevezetesen nyári hónapokban a végett 6 heti szabadságot kérni, mikor kitelendő volt, uj 6 héttel megtoldatni; e mellett mielőtt távozott, üléseket nem tartatni, vagy a tartottakban ellátott ügyeket részéről elintézetlenül hagyni, s visszajöttkor néhány napot ismét — elgyengélkedni — állítólag, s mivel helyét elnökiileg mindig nekem kellett pótolnom, az urbéri törvényszéknél is sok dolgom volt a nélkül, hogy annak tekintetéből a kerületi törvényszéknél legkisebb könnyítésemben is részesíttettem volna.

Urbéri törvényszéki ülnökségem után semmi fizetés sem járván, annak csak anynyi hasznát vettem, hogy egy alkalommal, midőn ismét rendkívüli dologgal akartak terhelni, elvállalásától már kettős hivatalom terheivel menthettem magamat.

Herczeg Lichtenstein, erdélyi polgári kormányzó s főhadparancsnok egyik évben Beszterczére jővén, szokás szerint tisztelegtek nála mindenféle hivatal-branche-ok. A katonaság, papság, polgári hivatalnokok. után mi következénk, törvényszékiek. A kétszárnyas ajtón bebocsáttatván s körbe állván, elnökünk rendre bemutatá s nevezé mindenikünket, és midőn távozendók valánk, a herczeg előmbe lépén, fenhangon mondá: „Ön künn az előszobában fog maradni s várakozni míg a fogadtatásnak egészen vége lesz“. Mindenki reám nézett mintha soha se látott volna többször. Az egyik ajtószárny a herczeghez bebocsáttatásunkkor betétetett ugyan, de a másik nyitva hagyatott, s azelőtt az előszobában erdélyi születésű magyar huszár kapitány, Jékey Sándor állott, ki annál fogva jól hallván mit mondott nekem a herczeg, az előszobába kiléptemkor így szól hozzám magyarul: „Nó az urnak feladják ma a leczkét“. — „Mit mond a Rittmeister ur?“ kérdi rögtön tőlem elnököm, ki magyarul nem tudott, s én értesítvén németül, szembe fordulva Jékey kapitánynyal, egész komolysággal ezt mondja neki: „Ez a tanácsos ur nem afféle ember, kinek leczkéket szokás feladni“; s azzal ment a többi törvényszéki hivatalnokokkal, én pedig ott maradtam. Az előszobában mind arról suttogtak, vajjon mit akar velem a herczeg, s mi fog történni velem.

A fogadtatás rendre megesett, s ekkor a herczeg a nyitva állott ajtószárnyon kiszól:

„Kreisgerichts-Rath Kovács soll kommen“. „Kovács, kerületi törvényszéki tanácsos jöjjön“.

Mihelyt beléptem, a herczeg karon fogott, az ablakhoz elővezetett, s ott szivartárczáját vevén, szivarral kínált meg, mondván: „egy kis beszéde van velem, s ez alatt szivarozzunk együtt“.

Nagy urak alsóbb rendű egyének iránt rendszerint csak akkor szoktak ily nyájas leereszkedők lenni, mikor szükségök van rájuk; s én a fogadtatásból mindjárt ily helyzetben képzelém magamat herczeg Lichtensteinnal szemben. Az ajánlott szivart megköszönvén nem fogadtam el, de ő csak akkor szünt meg kínálgatásával, midőn állitanom kellett — mi igaz is volt — hogy soha se szivarozom.

Jékey kapitány az ajtóból átlátá, hogy a herczegnek egészen más beszéde van velem, mint ő gondolta, s az ajtószárnyat csendesen bétévé.

„Nem hivatalos ügyről akarok önnel szólni“, eképp kezdé beszédét a herczeg, „hanem más fontosabbról, mely az erdélyi magyarokat közel érdekli, s melyre nézve ön, mint többektől értesültem, sokat tehetne. A dolog veleje az: a magyarok általában nem azon szempontból tekintik az ausztriai uralkodó házat, melyből tekinteniök kellene, mert ez időnként érdekökben sok nagy dolgot vitt véghez, melyeket ők magokra soha se lettek volna képesek véghez vinni, noha elismerni nem akarják. Szükséges lenne tehát egy historiai munka által világossá tenni, kimutatni, hogy őket saját érdekeik az uralkodó házhoz ragaszkodásra utalják. Önt nekem többen ugy említették, mint ki a hazai historiai történetekkel ez előtt is kiválóan foglalkozott, s a szóban levő ügyben annál fogva igen jó hatással működhetnék. A munkát legczélszerűbb lenne német nyelven írni, mert a magyarok, kik befolyással birhatnak, különben is értik, beszélnek e nyelvet; aztán a magyar nyelvvel nem ismeretes körök is olvashatnák“.

Nyilatkozatom ez lön: „Nem lévén anyanyelvem a német, abban nem érzem magamat anynyira otthonosnak, hogy német szövegű historiai mű irására vállalkozhatnám“.

„Az nem baj“ szóla közbe a herczeg. „Megirhatja ön magyarul, s lesznek aztán segédek, kik felügyelete mellett átteszik német nyelvre“.

„De, folytatám „vannak rám nézve más akadályok is, melyek közül elegendőnek vélek még csak egyet felemlíteni. Én kettős

hivatalba vagyok alkalmazva. Mint tanácsos a beszterczei kerületi törvényszéknél, s mint ülnök az ugyanezen kerületi urbéri törvényszéknél. Mint tanácsos terhes referádát viszek, s tulajdonképpen ez egyedül elég hivatalos teendőmnek vétethetnék. Az urbéri törvényszéknél csak üléseznem és szavaznom kellene ugyan, mint a kineveztetésemről szóló decretum mondja; hanem tetteleg másképp áll a dolog. Ott is sok mellékes teendő van; nevezetesen többször hetekig kell helyettesítenem az urbéri törvényszéki elnököt is. S e két hivatalom oly mérvben igénybe veszen engemet, hogy más több foglalatosságra, s főképp historiai mű írásra is vállalkoznom lehetetlen.

„Azt magam is belátom“, mondá rá a herczeg.

Folyt még tovább is beszéd az ügy körül, s a herczeg azzal bocsáta el: Beszterczéről Naszódra menyen, onnan azonban ismét Beszterczére jő. Az alatt gondolkozom, nem lehetne-e mostani foglalatosságaimban valami könnyebbséget eszközölni számomra, s ha találok arra módot, viszszatértem alkalmával jelentsem magamat nála“.

Jékey huszár százados egészen más állásban és más ábrázattal fogadott most az előszobában mint azelőtt. Ő egyike vala a herczeg körüli tiszteknek. Mint róla beszélték: a herczeg löistállója Szebenben az ő közvetlen felügyelete alatt állott.

Lichtenstein herczeg megjárta Naszódot. Viszszatért onnan Beszterczére, de nála nem jelentkeztem. Ő se hivatott.

Eljött 1859. S egy rövid háboru, melynek színtere Olaszföld volt, eléggé kitüntette az 1849 óta folytatott absolut kormányzás romlottságát és veszélyességét a monarchiára nézve. Az egyesült francziák és szárdok az ausztriai hadsergeket Lombárdiában június 4-én Magentánál, június 24-én Szolferinónál anynyira tönkre verték, hogy július 11-én Ferencz József császár kénytelenítettett III. Napoleonnal a villafrancai békét megkötni, s annál fogva a termékeny és gazdag Lombardia birtokáról végképpen lemondani.

Még az alattvalói hűségről híres tirolai nép is oly elégedetlen volt a divatozott kormányzással, hogy a császár által ez alkalommal fegyverfogságra szólítatván egyik tirolai pontnak védelmére Garibaldi ellen nem akart fegyvert fogni. Ily körülmények közt lehet-e csodálkozni a magyarok elégtelenségén?

A tiz éves kormányzat tovább tarthatatlannak bizonyult; s 1860-ban megváltoztatott. Ennek következtében Bécsben az erdélyi

udvari Cancellaria, Kolozsvárott a királyi Gubernium, Maros-Vásárhelyt a törvényes királyi Tábla, az országban a volt törvényhatóságok visszaállítatának, s 1861-ben május 1-sőjén az évtized alatt életbe léptetett törvényszékek működése megszüntettetett.

Mily nagy volt a törvényszéki referensek, előadók teendői közt a különbség 1850 előtt és után! Ezen év előtt a régi guberniumnál minden referens mellett, akár consiliarius, akár secretarius volt az, több, kevesebb egyének: cancellisták, fogalmazó-gyakornokok, fogalmazók, dolgoztak folytonosan mint segédek. Minden ügydarabból, melyet a referenseknek elő kellett adniok a tanácsülésben, segédei előre kivonatot készítettek; ha az ügy már megfordult volt a guberniumnál, az illető akkori iránta kelt határozatot melléje tették a levéltárból, s így küldötték át referensöknek, hogy láthassa, miként áll az egész ügy. Ez megolvasta, mit szükségesnek tartott; s a kivonat végében oda irta röviden véleménye lényegét; latin nyelven, a kivonat is azon lévén; előadta aztán a tanácsi ülésben, hol jobbadán helybenhagyatott, s ekkor küldötte, ki mellette fogalmazói köteleességet vitt, s ez dolgozta ki kellő alakban a határozatokat, ítéleteket, átiratokat, felterjesztvényeket s a t., melyeket előbb az illető referens, azután a cancellarius, végre a tanács előülője, gubernator vagy statuum praeses átnézvén s szükség esetében rajtok igazítván, neveik aláírásával helybenhagyták. Melyekhez képest a segélyszemélyzettel környezett referensnek teendője könnyű volt. Ellenben az 1850 óta hivataloskodott törvényszéki referenseknek semmi segítségök se volt, mindent egymagok köteleztettek végbevinni. Kivonatokat, véleményeket, ítéleteket sat. mind ők fogalmazták, készítették német nyelven, mikből eléggé látható az érintett különbség.

VIII.

A bekövetkezett reorganisatio folytán király ő felsége által — természetesen az illetők ajánlatára — 1861-ben juniushban királyi táblai ülnökké (assessor) neveztettem ki, mi a kir. kormányzék által Mikó Imre gróf elnökségi névaláírása mellett még azon hónapban tudomra adatott azon értesítéssel, hogy a királyi tábla Szent István király nap utáni napon, augusztus 21-én kezd meg működéseit.

Ezen napon és törvényhozási időszakon tehát a királyi tábla Maros-Vásárhelyt ismét látható lön régi külső alakjában. Meg volt a három ítélőmester a három magyar vallás részéről. Üléseit kar-

dosan, nyilvánosan tartotta, menyinyben azokon a táblai cancellisták is megjelentek, mi régi országos végzés és azon alapult hossz-
szas gyakorlatnál fogva történt.

Nemzeti fejedelmeink idejében hazai iskoláinkban jogtant nem tanítottak, s az ifjak azt főképp gyakorlatilag tanulták a két cancellárián, melyek közül egyik a fejdelem körüli udvari s nagyobb (Cancellaria aulica, vagy major), a másik az ítélőmesterek melletti kisebb cancelláriának (Cancellaria minor) nevezetett, s azon körülménynél fogva, mely szerint amott kiadványok alkalmával a fejedelmi nagyobb, itt a kisebb használtatott.

A nemzeti fejedelmi kor lejárván, a XVII-ik század utolsó tizedében a kir. gubernium hirdetgetett s tartott országgyűlést, és 1695-ben éppen Kolozsvárott, mely többek közt azt végezte: Hogy az úri, főrendű ifjak, s a nagyobb cancellaria tagjai a hazai törvényekben magoknak ismereteket szerezzenek, engedessék meg nekik a királyi táblai ülésekbe bejárni, s a peres ügyek feletti tanácskozásokat, vitatkozásokat, határozatokat hallgatni, csendesen, hallgatólag viselvén magukat ottan, s a tábla elnökétől függvén. Itt veszi eredetét a cancellisták táblai ülésekben megjelenése, mely aztán folytonosan gyakorlatban maradt, s miután ők mind a polgári, mind a büntető peres ügyeket végig hallgathatták: melyik miből keletkezett, mely törvényeknél fogva védelmeztettek vagy ostromoltattak, micsoda törvényes lépéseken vitettek át, miképpen és minő indokoknál fogva határozottak el fokonként, figyelemmel kísérhették. e gyakorlat rájuk nézve valóságos üdvös elméleti s gyakorlati jogiskola, jogakadémia volt. S ebben részesülének 1861-beli cancellisták is; régi mód szerint magyarosan, kardosan öltözködve.

Egy más régibb gyakorlat kedvezményét a királyi tábla tagjai élvezhették, de csak egyszer.

A királyi tábla 1850 előtt csak a hat elébe szabott törvénykezési időszak alatt működhetett, mert pert előtte törvényszerűen kezdeni s folytatni csak akkor lehetett. Egyik ily szak a Szent István napi volt, mely ettől szent Mihály napig tartott. Az ezen időszak alatt egybejövéstől és ülésezéstől a Tábla fel volt ugyan mentve már 1768-ban, mi azonban ennek megtartására valánk utasítva, ezért kezdődött működésünk augusztus 21-én. Hanem midőn a törvényszak szent Mihály nap eljöttével eltelt, szokás szerint a más törvényszak kezdetéig, az-az szent Márton napig szétozlottunk, s kiki mehetett hova tetszett; de az csak ez egyszer történt, mert

annak elteltével a királyi tábla ülésezése s működése folytonosan szünetelés nélkül tartandóvá rendeltetett.

1850 előtt a kir. táblai assessorságnál uriasb szolgálat, hivatal nem volt: julius, augustus, september, october hónapokon át novemberi sz. Márton napig szünetelvén.

1862-ben martius 18-án király ő felsége kegyelmes volt Velenczében kelt határozmányánál fogva királyi közügyigazgatói állomásra államügyészi minőségben kinevezni. Miután ugyanis az ausztriai polgári s büntető törvények és perrendtartások érvényben voltak hagyva, míg törvényhozás útján mások állíttatnak helyökbe: a közügyigazgatói régi hivatalkörnek helye egészben többé nem lehetett, annál fogva csak egy részével bizatott meg, mi főképpen a kir. tábla hatósága akatt állott magyar és székely törvényhatóságokbeli fenytő s büntető ügyek s ugyanott létezett államügyészekre felügyelésből és kormányzásból állott. Azonban mint régebben a közügyigazgatóknak (fiscalis-directoroknak), úgy nekem is Kolozsvárratt, a kir. kormányshék színe előtt kellett hivatali eskümet letenni. Mi megtörténvén, utasítást kértem és szorgalmaztam írásban magamnak adatni, de szóval csak azt kaptam a bizodalmasb tanácsosoktól: tartsam sinormértékül azt, mit a létező körülményekhez képest legczélszerűbbnek fogok látni.

Mint egyszersmind kir. táblai ülnöknek ezen állomásból folyó kötelességeim voltak természetesen.

Elöttem Zsákodi Horváth István volt közügyigazgatónak kinevezve, de az alatt lévén alakulóban a szervezés, idejéből egyetlen egy ügydarabot leltem ellátva, minél fogva mindent nekem kellett kezdeni s folytatni vagyis folyamatba hozni.

1865-ben Erdélyre nézve legfőbb törvényszék Bécsben rendeltetett felállíttatni, s ennek következtében az akkori erdélyi udvari cancellaria elnökétől, báró Reichenstein, Ferencztől Bécsből Maros-Vásárhelyt junius 13-án vevém a hivatalos értesítvényt az iránt, hogy Ő apostoli királyi Felsége junius 5-kei kéziratával méltóztatott engemet e törvényszék tanácsosává legkegyelmesebben kinevezni, mely működését julius 15-én levén megkezdendő, az előtt jelentsem magamat elnökénél, Papp Vazul Lászlónál, Bécsben.

Noha évenkénti fizetésem mint közügyigazgatónak 2000 pengő v. 2100 osztr. ért. forint vala, s mint legfőbb törvényszéki tanácsosnak 4200 forint, azon feljül évi szálláspénz 630 forint osztr. értékben érte; mind e mellett ujonnan lett kineveztetésem nekem

örömet nem nyújtott. Kiszolgáltam volt már a szabályos 40 évet, mi jogos igényt adott akkori egész fizetésemhez nyugalmaztatásom esetében, s óhajték vala még jó egészségben nyugalomba lépni s netalán hátra leendett éveimet más, mint hivatalos teendőkre fordítani; de miután király ő felsége újabb kegyelmét is minden kéresem nélkül méltóztatott velem éreztetni; teljesítettem parancsát, s a kiszabott határidőre Bécsben megjelenvén, 1865-ben jul. 15-ik napján ott az erdélyi királyi legfőbb törvényszék kinevezett tagjai jelenlétében ülésezését s működését megkezdette, de csak egy évig folytathatta a békövetkezett porosz háboru következményei miatt.

Mert 1866-ban július 3-ikán az ausztriai hadsereg Benedek fővezérsége alatt Csehországban Sadova, — Königrätznél oly rettenő vereséget szenvedett, mely az egész hadjárat kimenetelét eldöntötte. A legyőzöttek és szétverettek nem valának többé képesek a győzedelmeseket feltartóztatni s ezek győzelmeiket használni tudván és akarván, siettek Bécs felé. Julius 12-én már Brünnben, Morvaország fővárosában voltak.

Ily körülmények között a legfőbb törvényszék ezen kérdést látta teendőnek az erdélyi udvari Cancelláriához: Tekintve, hogy a háboru eseményei által a közlekedés Bécs és Erdély között hosszabb időre megszakíthatatik, s a peres ügyek folytatása megakadályoztathatik, nem lenne-e czélszerű a törvényszéknek máshová áttétele? s iránta király Ő Felsége akaratáról és parancsáról alkalmas rövid úton tudomást szerezni?

Cancellaria elnöke ekkor báró Reichenstein elbocsáttatásával gróf Hallerköi Haller Ferencz, lovasság generalissa vala, ki az ügyben lépést tevén, általa július 14-én — egy szombaton — azon utasítást vettük: a törvényszék maradjon továbbra is Bécsben. Ámde már másnap — 15-én — kelt kéziratával ő felsége a törvényszék helyét Bécsből áttéetni rendelte Kolozsvárra, parancsolván, hogy tagjai haladék nélkül induljanak oda.

E szerint az erdélyi királyi legfőbb törvényszék éppen egy álló esztendeig volt és működött Bécsben. Első ülését tartotta 1865-ben július 15-én; az utolsót 1866-ban július 14-én.

A július 15-ikei királyi parancsot, elnökünk útján, írásban, 17-ikén délután 2 óra tájban vevén; ekkor már a Duna balparti vasút Pozsony-Pest felé el volt zárva, s csak a jobb parti székesfejérvár-budai nyitva, itt is azonban csupán személy szállíttatott, teher nem.

Az ijedelmes tolongást nagy városban, midőn ahoz közelg a

győzedelmes ellenség és nincs remény ellene állhatni, alig lehet képzelni. — Láttam 1849-ben Buda-Pesten, 1866-ban Bécsben.

Nagy bajjal szerezhettem magamnak egy vasútjegyet, s e képp szerencsés voltam július 18-kán Bécsből elindulni s Buda-Pesten, Nagy-Váradon át Kolozsvárra érkezni.

A béke hamarabb megkötetett, mint remélni lehetett; de idő-közben a legfőbb törvényszék át lön költöztetve Kolozsvárra; annál-fogva legfelsőbb rendelvénynél fogva ott is maradt. A bécsi lakás tekin-tetéből rendelt szállásbér Kolozsvárott megszüntetett ugyan, hanem a hivatalállomási fizetése mindnyájunknak meghagyatott egészen.

Egészségem novemberben gyengülni kezdett s miatta már a következő hónapokban csak magam nagy megerőltetésével jelen-hettem meg néha ülésekben.

1867-ben mártiusban kénytelennek éreztem magamat hivata-lom folytatásától felmentetést és hat heti szabadságidőt kérni; mi megadtván e hónap 18-ától április 28-ikáig: ezen napról aztán beadtam nyugalmaztatásom iránti kérelmemet, leveleimmel kimu-tatván, miképp 43 éven és néhány hónapon folytonosan tényleges államszolgálatban voltam, s annálfogva a régibb és újabb nyugdij-szabály igényelte 40 évet bővön kitöltöttem.

Kérelmem magyar miniszteriumnál lön tárgyalva. Ferencz József urunk királyunk ez évi február 17-én kelt leiratával visz-szaállította a magyar alkotmányt, s egyszersmind gróf Andrássy Gyulát miniszterelnökké kinevezvén, magyar miniszterium alaki-tására utasította, mi megis történt helybenhagyásával. Ő felsége pedig június 8-ikán annak rende szerint magyar királylyá megko-ronáztatván, magyar királyi igazságügyi miniszteriumának felter-jesztése folytán, méltóztatott ezen 1867. évi szeptember 8-kán kelt legfelsőbb elhatározásával 4200 pengő forint évi fizetésem megtar-tásával véglegesen nyugdíjas állapotba helyeztetni, egyszersmind megrendelni, hogy hosszas, hű és sükeres szolgálataimért legfelsőbb meglegedése és elismerése tudattassék velem.

Eképpi nyugdíjaztatásomról az engemet illető okmányt vettem Nagy-Ajtán 1867-ben, november 7-ikén. *)

*) Az itt véget ért emlékgjegyzetekben néhány jelentékeny sajtóhiba ma-radván, kérjük azokat eképpen kiigazítani: I. füz. 35 lap 21 sor Berecz helyett olv. Bencze; u. o. 34 sorban Bene helyett hasonlóképpen Bencze kell. 36 lap 1 sor Nemzetiségemről helyett {nem zetségemről. 46 .ap 6 sor batóthi helyett: Barothi.

Hálaünnepély

a jóltevők emlékére az unitáriusok kolozsvári főiskolájában
május 22-ikén 1873.

I.

Megnyitó beszéd

mondotta Benczédi Gergely, igazgató-tanár.

Tisztelt gyülekezet! Mint a korhadás lassu működése apránként felemészti nem csak azon természeti testeket, melyek a mi szemeink előtt hasztalanoknak, sőt károsoknak látszanak, hanem azokat is, a melyeket becseseknek és nélkülözhetetleneknek tartunk: úgy a feledékenység penészes csirái fokonként elborítják nem csak azon egyének emlékét, a kik embertársaiknak semmi hasznára sem voltak, hanem azokét is, a kik valamely magasztos eszmének vagy ügynek diadalra juttatásáért szellemi vagy anyagi kincseik egész összességét feláldozták.

Különösen vannak idők, t. gy., melyeknek nemzedéke, ámbár érzi, tudja és közvetlenül élvezi is az elődök gondosságának, nagy lelkü jótéteményének édes gyümölcsét: mégis közönyösségnek, hogy ne mondjam könyelműségnek és hálátlanságnak megdöbbenő jeleit mutatja. — Valóban, ha mindenki egyedül a tapasztalás keserű sugallatára hallgatna, vajmi kevés lenne azoknak száma, a kik valamely szent ügynek szívökhöz forradását nem csak ajkaikon hangoztatnák, hanem tettel is megmutatnák.

Ámde valamint mindig voltak, ma is vannak, s én erősen meg vagyok győződve, mindig is lesznek oly igazi nemes jellemek, a kik nem hiu dicsvágytól ösztönöztetve, nem kortársaik vagy az utódok hideg tapsaira vágyva teszik a jót; kiket az érdemnek mellőzése, sőt sokszor szándékos elhomályosítása nemhogy lehangolna, sőt annál buzgóbb tevékenységre, annál nagyobb áldozatkészségre ösztönöz; ugy vannak és mindig is lesznek olyanok is, hábár kevesen is, a kik jeleseiket tisztelik, nevéket hálával és kegyelettel emlegetik.

Igaz, hogy néha még ezen kevesek száma is csak nem egészen elapad; de biztat a remény, hogy valamint a természet működése is oda irányul, hogy az ártalmast is hasznossá változtassa, s a szemünk előtt megsemmisülni látszó testek koporsóját is csak új párányok illatos bölcsőjévé alakítsa: így a netalán hálátlan nemzedék romjaiból is kétségkívül mindig egy hálásabb, egy kegyeletesb csirája fejlődik ki; mert a mi jó, az meg nem semmisülhet, annak örökre fenn kell maradni.

T. gy. Ha még a titkos, a sokaságtól nem is gyanított jótéteménynek is nemzedékről nemzedékre mutatkozik üdvös hatása, éppen úgy, mint az ajkainkon kibocsátott leggyöngébb fuvallat sem enyészik el eredmény nélkül, hanem meszsze terjedő hullámokat vet a levegő rétegeiben: akkor mit mondjunk az oly nagyszerű áldozatokról, a milyeneket egy Zsuki László, Augusztinovics Pál, Koncz János és a többi hozzájuk hasonló nemes lelkű emberbarátok közöttünk tettek. Ők azok, a kiknek köszönhetjük, hogy egyházunkat és iskoláinkat az idők fürgetegei el nem separték. — Ők azok, a kiknek emlékére tartja ifjuságunk minden 5-ik évben ezt az ünnepélyt, nem divatból, nem fitogtatásból, hanem a legőszintébb hálának és kegyeletnek édes érzésétől indítva; mert tudja, tudnia kell, hogy csak az a nemzedék méltó a jó téteményre, csak a méltó a szabadságra és az életre, mely a jótéteményt nem csak élvezni, hanem meghálálni is kész és képes is.

Nemes lelkű jóltevőink nemcsak e néma falakba s a tudománynak ebben felhalmozott kincseiben emeltek magoknak örök emléket, hanem bevésték azt hitfelekezeteink minden tagjának keblébe s hogy hálánk és köszönetünk együttes nyilvánítását, a kényszerítő körülmények meggátolhatják ugyan, de végképpen elnyomni sohasem fogják, bizonyítja e mai emlékűnnepély is, mely nemzeti szabadságunk napjának újabb feljövele óta, Isten jóvoltából, már a harmadik, s melyet midőn ezennel megnyitok, az ifjuság érzelmiei tolmácsolására felszólítom isk. főnök, Barabás Lajost.

II.

Emlék-beszéd.

Mondotta Barabás Lajos, iskola-főnök.

Jelige: Viszsaemlékezés mult idők leánya, te
maradtál nekünk. Kőlcsei.

Az emlékezet a Muzsák anyja, és mi a Muzsáknak szentelt e hajlékba összegyűltünk, hogy ez édes anyának — az emlékezetnek — ünnepet szenteljünk. Hol a toll, mely leírhatná azokat a nemes érzelmeket, melyek e pillanatban szívünket dobogtatják, keblünket dagasztják? Hol a szó, mely méltón kifejezhetné azokat az alkalmi gondolatokat, melyek elménkben szünet nélkül változtatják egymást? A toll, a szó erőtelen; de mi mégsem hallgatunk, nem hallgathatunk. Ha mi nem beszélnének, ezek a kőfalak beszélnének helyettünk. Szíveink telve vannak érzelmekkel: hadd beszéljen a szív teljességéből a száj. Gondolataink úzik, kergetik egymást: hadd legyenek azok szavakba öntve. Ragadjuk kezünkbe tehát az emlékezet fáklyáját és annak fényénél a mult idők kietlen éjjelén keressük fel azokat a ragyogó pontokat, melyek nemcsak iskolai és egyházi, hanem édes hazánk életében is oly gyakran világító szövétnekül szolgáltak, keressük fel azokat a bemohósodott sirhanthozokat, melyeknek jéghideg göröngyei, a szabad eszmékért egykor melegen, forrón, lángolon dobogott szíveket takarnak; keressük fel azon nemes keblű, áldozatkész emberbarátok szellemeit, „a kik éltökben anynyi jót tehettek, hogy velök ki nem halt szép emlékezetök.”

Jertek, menjünk mindnyájan, keressük fel őket. Az emlékezet világa áttör időn s enyészeten. Nem tévedünk el!

Jöjjön velünk az is, ki kétségbe vonja, hogy virulna ma is az emberi szívben a hála virága s győződjék meg tévedéséről.

Jöjjön velünk az is, ki az elődök emlékeérti lelkesedést csak pillanatnyi, szalmatüzként ellobogó lángnak állítja: tekintsen szét az utódok lelkesült arcain, a képzelet szárnyain szálljon vissza a multba, s ha összezehasonlította a mai napot a régen elmúlt napokkal, könnyen be fogja látni, hogy állításának nincs alapja.

Jöjjön velünk az is, ki az ifjúságot megvetőleg azzal vádolja, hogy csak a jelennek él, a multról hamar elfeledkezik és a jövőre éppen nem is gondol; s midőn tanuja lesz annak, hogy az ifjúság nem hálátlan, midőn tanuja lesz annak, hogy az ifjúság jótevőiről

nem szokott elfeledkezni, s ha egyébbel nem, szíve legszentebb érzelmeivel, lelke rajongó szeretetével áldozik azoknak, s a jóltevők által teremtett alapon s azok szellemében a magán- és közjó buzgó munkássáivá törekszik magát kimivelni: meg vagyok győződve, hogy vádját visszavonandja.

Jöjjön velünk az is, ki az unitáriusokat elfogultsággal, önzéssel akarja gyanúsítani, s midőn látni fogja, hogy mi elődjeinktől öröklött szeretettől vezette, rágalmozóinknak és elleneinknek — még azon sirok felett is, melyeket nagyrészt ők készítettek jeleseink számára — készek vagyunk békejobbot nyújtani: tökéletesen hiszem, hogy megilletődve viszánozza békés érzelmeinket.

Jöjjön velünk általában mindenki, a kinek valami vádja vagy gyanuja volna velünk szembe, jöjjön velünk ma! De még sem! Ne jöjjön! mert az ilyen csak zavarná ünnepélyünk méltóságát s a méltatlan vádak és gyanúsítások megújulása miatt lelkesedésünk nem volna teljes, nem volna egész, nem volna összhangzatos.

Hanem jöjjetek ti, kik a szépért mindig lelkesültök; jöjjetek ti, kik a multat tisztelitek, hogy jövőtök legyen; jöjjetek ti, kik a szellem fegyverével harczoltak, s hogy erőt e harczra az ismeret és tudás forrásából meritettetek, nagyrészt azoknak köszönhetitek, kiknek emlékére ma szívünk oltárán a hála és tisztelet tömjénjét füstölögtetjük.

De miért is e biztatás! Szükségtelen az. Hiszen itt vagyunk, eljöttünk ez ünnepély méltóságához illő, felemelő érzelmekkel. Eljöttünk, itt vagyunk s

„Emlékünkbe felvonul

Három század képe.”

Oh e három század lefolyta alatt sok derű és boru váltkozott az unitarismus egén, sok öröm- és gyásznapokat éltek át elődeink!

Az unitarismusnak, magával a keresztény vallással egykoru eszméjéhez, még a reformatio alkalmával sem tudott felemelkedni az emberiség nagyobb része. A bérczes kis Erdélyé a dicsőség, hogy a kereszténységgel született szép eszme keblében újból feltűnt. A bérczes kis Erdélyé a dicsőség, hogy az unitarismus halottaiból feltámadott. Mert míg Laelius Socinust és többi társait saját hazájából, Olaszhonból és még oly országokból is, hol a reformatio zászlója már lobogott, a szent háromság tagadásáért a szabad vizsgálódás, öntudatos hit és a lelkiesmeret szabadságának hirdetéséért száműzték: Erdély ölelő karokkal keblére fogadta a

szabadság bajnokait, hogy eszméiket, mint a jövő áldásos magvait szabadon elhinthessék földébe. A mag jó földbe hullott. A hit, remény és szeretet élő vizével öntözve, terebélyes fává növekedett. A szabad eszmék dús lombozata árnyékba borította a tudatlanság és babona addig napfényen üzött mystificatiót. Az egyenlőségnek, a fa e virágkoronájának terjengő illatárja, a szabadeszméknek azon előmlő gazdag szinpompája, megdöbbsentette a zsarnok hatalmat. És a zsarnok hatalom a babonával és tudatlansággal szövetkezve, megindította az élethalálharcot az unitarismus amaz élőfája ellen, melynek gyökerei a szívek mélyéből nőttek ki és lombkoronája az égig ért.

Oh mennyi nyomorgattatás, üldöztetés és szenvedés jutott osztályrészetekül nektek, az unitarismus megdicsőült mátyrjai; mennyiszer vérezhetett szívetek, midőn hitetekre, gondolataitokra lánczot akartak tenni, midőn a dézsi hirhedt országgyűlésen (1638) hitetek kristály tiszta forrásának megzavarását tűrni kényszerűtetek; mennyiszer hullathattatok keserű könyeket lelketek mély fájalmában, midőn tapasztaltátok, hogy ki vagytok zárva még az édes haza szolgálatából is; midőn látnotok kellett, hogy művelődéseket meggátlandók, elvették iskoláitokat, el templomaitokat, nyomdátokat (1716. márcz. 31.). De félre e sötét képekkel, hiszen emlékünnepet ülnék. Az árny szükséges volna ugyan a kép kidomborításához, a fényes erények még tündöklőbbé tételére, de nem volna alkalmi, mert ki tudja: hátha a fájdalmas visszaemlékezések könyeket csalnának szemünkbe, és e könyeken át ragyogó alakok helyett, csak muló-szívárványféle képeket szemlélhetnénk. Vessük a feledés fátyolát a fájdalmas multra, mert hiszen

„Gyászos multnak visszazagondolása

Elviharzott kinnak sarjadása.”

Elmélkedjünk inkább — a szép jelennek, a melyben élünk, és a még szebb jövőnek, a melyre kilátásunk van — megteremtőiről.

Ők nagyot, szépet, istenit alkottak!

Az unitarismus megalapítói csak hamar tulszárnyalván a reformatió áramlatát és álláspontját, a vallásos hitre és vallásos életre nézve oly elvek és nézetek érvényesítésére törekedtek, a melyek midőn az emberi lélek és szív vágyait kielégítik, az emberi szellem, a józanokosság és vizsgálódó, elmélkedő értelem követeléseinek is megfelelőjenek, hogy ez által felszabadíttatván az emberi szellem

a középkor korlátolt felfogása és előítéletei által reávetett békóktól, az ember a tekintély tisztelete helyett az öngondolkodás- és önmeggyőződésre legyen utalva s annak követésére jogosittatva. Ezen elvek és nézetek kifejtésén és terjesztésében fáradoznak napjainkban is a felvilágosodott vallás, az öntudatos hit szabadgondolkodású hivei a polgárosult nemzetek között mindenütt, habár különböző nevek és zászlók alatt.

És midőn a mi eldődeink az észszerű szabad vallás megalapításán munkálkodva, átlátták, hogy az oly növény, egy olyan virág, mely csak az értelmesség, a szellemi műveltség földében, a tudomány ápoló kezei között virul és terem gyümölcsöket: egy uttal és egy idejűleg a tudományok az értelmesezés és lelki műveltség fejlesztésében is fáradoztak, tanintézeteket, mint megannyi erődet tekintették, a melyekre a józan szabadság, a szabad hit és vallás érdekében folytatott küzdelmükben biztosan támaszkodhassanak.

Az ifjuság tudományos növelését a jövő zálogául tekintették; áldozataikat nem a vallás külső pompájának fejlesztésére, nem csillogó papi méltóságok teremtésére, hanem a tanintézetek javítására, gyarapítására tették minden időben, azon szép czélból, azon nemes szándékkal, hogy a józan értelemmel és szellemi műveltséggel párosult tudomány által támogatott öntudatos vallásos hit igazi keresztény életet biztosítson egyház községünk kebelében.

Erre törekedtetek ti az unitárismus zászlóvivői, megdicsőült bajnokok s most már annyiszor meghiusulni látszó tervetek és reményetek megvalósulásához közeleg. Titeket illet az utókor hálája és magasztalása, mert a hitet, lelkiismeretet és gondolatot szabaddá tettétek; tiétek a borostyán-, a babér-, a borostyánkoszoru, mert az egyenlőség, testvériség és szabadság szent elveiért nemcsak lelkesültetek, hanem „megfogyva bár, de törve nem” lankadatlanul küzdöttetek és lelkesülten áldoztatok. Vajha ez ünnepélyes pillanatban megjelennétek mi közöttünk! Vajha szellemszárnyakon körülbeugnétek minket! Ohajtanánk látni titeket, hogy valamint Phidias isteni szobrai látására önkénytelenül kiegyenesedik a szemlélő, úgy mi is titeket csodálva, törpeségünket és önzésünket beismerjük s hozzátok emelkedhessünk! De mi ez? Mintha látnám az unitárismus karácsoni ünnepén a bölcső mellett a korát túlhaladó szabadelvű fejedelmet, János Zsigmondot (1540—1571) állani.

Mintha hallanám az igazság és szabadság rendületlen bajnokát, Dávid Ferenczet (1566—1579) ott tordautcza szegletén, egy kerek köven, beláthatatlan népsokaság felett, a szívek és velők megoszlásáig ható, elragadó ékesszólással beszélni, s mintha hallanám a kolozs-ó-vári híres főiskolában a vallás tiszta fogalmait terjesztő tanításait s a téveszmék rögzött tömegeit romboló éleselmű feszegetéseit. Mintha látnám a 16-ik és 17-ik század anynyi tisztos püspök, tanár, lelkész és világi dicsően működött szellemek között kiemelkedetten Szentábrahám Mihályt, (1737—1758) midőn mint vállain egeket tartó Atlász, egy személyben igazgató, tanár, lelkész, főjegyző és püspök élethalálharcot küzd az unitarismus létezéséért, midőn megmenti egyházunk már el-el-süllyedő hajóját s lesz annak második megalapítójává. Ott látom e nagyok és dicsők sorában a magyarhaza egyik legősibb nemzettségű főnemesét, Zsuki Lászlót, (1741—1792) a kit nagyszerű áldozattétele, a „Muzsáknak és erényeknek“ szentelt hajlék, lelki hazánk, unitárius anyaszentegyházunk legfőbb nemesévé tett. Ott látom a nemeslelkű Augusztinovics Pált (1763—1837), ki nagyszerű hagyományával, hazánk ujjá születési korszakában, midőn a segély oly várva-várt volt, nemcsak segített egyház állami életünkben, hanem jövőre nézve is erősítette erkölcsi bizalmunkat. Ott tündöklök a sokat munkált és sokat szenvedett lelkes székely, Bölöni Farkas Sándornak (1795—1842), ott a közlebről elhunyt n.-ajtai Kovács Istvánnak († 1872. jan. 14.) alakja, az ők nagy és örökbecsű könyvtárunk örökké hirdetni fogják hazafiságuk és nagyságuk emlékét. Ott látom a művelődési és tanintézeteink buzgó pártolóját, Gedő Józsefet (1778—1855), a közügyekért élő-haló Fejér Mártont (1812—1865), Jobbágy Andrást, a Konczokat, Szász Gergelyné és a gyémánt tiszta jellemű egyszerű tanárt, Mikó Lőrinczet (1806—1872). Ott látom még egész hosszu sorát jóltevőinknek, „a kik nem csak arról gondoskodtak, hogy éljenek; hanem hogy nemesen éljenek.“ De ki győzné azokat névszerént mind előszámlálni? Ki győzné tetteiket s azoknak az általános művelődésre kiható eredményeit elmondani? Oh akkor csaknem minden unitárius embert meg kellene említenem, mert mindenikök lelkesült és tett; mindeniköket a szeretet szent érzelmei vezették. Ez isteni szeretetök teremtet, alkotott. Ez isteni szeretetök által halhatatlannokká lettek.

A ki szeretetet vet, szeretetet arat, azt mondja a példabeszéd, s ez minden esetben igaz is volna, ha a vetés és aratás közti idő gyakran nem nyulnék oly hosszúra. Hányan vannak, a kik vetettek s nem arathattak; hányan vannak, a kik elültették a rózsáit s más szedte le a rózsáját; hányan vannak, a kik a szeretet melegével ápoltak valamely szent eszmét vagy nemes czélokra törekvő intézményt, és hozzákötött szép reményeik valósulását nem érhatték meg. A nemesen érző szív a munka közepén megszűnt dobogni, felette sirdomb emelkedett, a temetésre hívó harang ércszószata elnémult, a gyászmenet eloszlott . . . és itt vége volna-e mindennek? az érdemnek a felejtetés lenne e jutalma? Nem, nem! Még a herostratusok sem feledtetnek el, hát a kik az erény útján járva lettek nagyokká, hogy halnának meg! „Halott csak az, kit elfelejtenek“. Ők halhatatlanok!

A művel, a munkával, a mit az ember e rövid élet folytában véghezvisz, mindig emlékoszlopot állít magának. A lélek, melyet a szülő gyermekébe lehell; a szellem, melyet az ember környezetében elterjeszt; a nagylelkűség, az áldozatkészség, a melylyel az ember a kor felvilágosodott eszméit segíti győzelemre, vagy a nagy-ratörő tanuló ifjúság művelődését mozditja elő, mind megannyi emlékkövek, melyek időről időre, nemzedékről nemzedékre hirdetik alapítójuk emlékét. És az ily emlék felette becses az élönemzedékre nézve. A fenséges példa követésre vonz. Hova kell pedig követésre méltóbb példánykép azoknál, kik éltökben a legszentebb eszmékért lelkesültek, küzdöttek és áldoztak. Ha lelki nagyságot látunk, mintegy szárnyakat érzünk magunkon, hogy hozzájuk emelkedhessünk; ha szilárd akaratot látunk, a célunk elérésében hátráltató akadályok alig észrevehetőkké törpülnek; ha lelkesült arcok jelennek meg előttünk, keblünk hidegsége azonnal oszlani fog; ha igazságért küzdő lebeg előttünk, megborzadunk az igazságtalanságtól; ha hazáért, egyházért, szóval közügyért áldozót látunk, mennyivel szivesebben szedjük elő filléreinket. Dicső elődöknek, ha emlékek tiszteletben tartatik, törpe utóduk nem lehet. „Csak sast nemzenek a sasok, nem szül gyáva nyulat Nubia parduczca“.

Sasok voltatok ti is az unitarismus bajnokai, kik most szellemszárnyakon körüllebegtek minket. Sasok voltatok—a szabad eszmék égi honában lebegő sasok. Futottatok és nem fáradtatok, jártatok és nem lankadtatok, szerettetek és nem csüggedtetek. Az emlékoszlop, melyet az unitarismus kebelében állítottatok maga-

toknak, örökön örökké fogja hirdetni lankadni nem tudó szeretete-
teket, csüggedni nem tudó bátorságtókat. Az öreg és az ifju, a férfi
és a gyermek, kik mindnyájan érezték és érzik meszszekiható mun-
kásságtok eredményét, szívökbe zárva legszentebb emlékeik közt
örzik neveiteket.

Ti nem vagytok, nem lehettek elfeledve. Még ha akarnánk
sem tudnánk nem emlékezni reátok. Hiszen ha anyaszentegyházunk
bármely épületébe lépünk be, mindenütt a ti neveteket látjuk: a
könyvtárak, az alapítványok, a padok, a szószéktakarók, s még a
kövek is a ti kegyeletes emléketeket tárják előnkbe. Ti nem fog-
tok elfeledtetni, ti élték az édes haza emlékében, melynek egész
életetöken át hű napszámosai voltatok, élték az unitarismus emlé-
kében, melynek anynyi balszerencse között fentartó oszlopai volta-
tok, élték a hálás utódok emlékében, kiket szellemi gyermekeitekül
fogadtatok. Kő nem jelzi ugyan mindenitek nyugvó porait, de fel-
iratlan emléketek él sziveinkben, ti halhatatlanok vagytok!

Halhatatlanokká tettétek magatokat reánk, az erdélyi unitá-
riusokra nézve ti is a szabad Angliának és Észak-Amerikának sza-
badszellemű unitáriusai! A rokon szeretet melegével mind az anya-
gi, mind a szellemi téren nekünk hozott s már gyümölcsöző áldo-
zataitok lángoló betűkkel vannak beírva egyházunk aranykönyvében.
Fogadjátok a távollevő, a rólatok soha el nem feledkező testvérek
hű üdvkívánatait!

A szeretet Istene áldjon meg titeket is, kik a jelenben mun-
kálkodtok a körül az oltár körül, melyet a dicső elődök anynyi
küzdelem közt tarthattak fenn.

Dicső a hazáért és egyházért meghalni, de még dicsőbb
azért élni. A példák előttünk vannak. Kövessük!!!

III.

Nagy-Solymosi Koncz János élete és alapítványai.

Olvasta Derzsi József, pap és tanár.

A jelen a multon, a jövő a jelenen alapszik. Az egyház és nevelés ügye mostani állásának, melyet nagyon kétségbeejtőnek a körülmények kellő számbavétele mellett nem nevezhetünk, alapkövei a multban vannak lerakva; sokan munkálkodtak annak gyűjtésében, sokan vetettek a jövőnek, hogy legyen mit arasson, mivel erősödjék, haladandó a haladó idővel; sokan, kik csupán keblök szent ihletéből tettek és áldoztak, nem számítva az utó kornak magasztalására, kiknek nevei talán feledésbe mehetnek egyenként, de tetteik nyomán eme nagy jelentőségű egyetemes czim alatt „Nemesek“ a történet híven őrzi. A közelebbi és távolabbi, sokszor borus multban sok ilyen név világol; azokról habár röviden, néhány vonásban is megemlékezni: a híven harczolt vitézekre nézve kegyelet, ránk nézve erő és buzgalom forrása, útmutató. Így olvad össze mult és jelen egymásra ható egészszé. Ha ők tetteiknél fogva élnek és munkálnak a jelenben is, mi az emlékezés által kell hogy éljünk a multban is. A számtalan csillagoknak csak igen kevés része ismeretes név szerint, habár mindenik világol — a nagyobbak pályáját, természetét, különböző viszonyait egyre ismertetik, valamenynyit lehetetlen, a nagyobbak képviselik a kisebbeket is, a nagyobbak ismerete fogalmat ad az egészről.

Nekem jutott a szerencse, hogy egyházunk hű munkását, kiknek neve közel fél század óta ismeretes, az adatok csekély és sokszor ellenkező volta miatt, bár hiányos rajzban is felmutassam.

E hű munkás Koncz János.

A városfalvi ekklézsiának régi anyakönyve, melybe születési éve bé lehetett írva, a mult század utolsó negyedében elégett; néhai Koronka József, székely-kereszturi igazgatótanárhoz intézett, 1837-ben december 10-kén kelt, saját kezű leveléből kivehetőleg 1775-ben november 11-én született *) Udvarhelyszékben, Városfalván, hol atyja Koncz János iskolamester volt; anyja, némelyek szerint városfalvi Zoltán Judit, mások szerint Zoltán Zsuzsánna; anynyi bizonyos, hogy Zoltán leány, mely család ott ma is fennáll. Testvérei voltak: J ó z s e f, később egy ideig szentmihályi iskolamester;

*) Nem sokáig élhetek, mert 62 évet bétöltöttem 11-a Nov. 1837. s. k. le.

Sámu el vagy György, borbándi birtokos (mind kettő fi-utódok nélkül halt el); Klára, neje Koncz Mártonnak, ki előbb ny. gálfalvi levita, azután a. boldogaszszonyfalvi, végre ravai pap és kereszturi esperes volt, és Judith, Barabás Ferencz, fiatfalvi pap neje.

A három fiuval és két leánynyal megáldott iskolamester csekély jövedelméhez képest igyekezett mind az öt gyermekének nevelést adni; mind a három fiu végzett ember volt. Mielőtt Jánost pályáján követni kezdenők, érdekesnek tartom a családra nézve két élő személy hitelt érdemlő tudósítása alapján némi tájékozást adni, anynyival is inkább, mert ez a későbbiekre is igen sok tekintetben világot vet.

A 17-ik században, a Rákócziak idejében, magát N.-Solymosról irt Koncz Boldizsár, parajdi kamaraispán volt, kinek Incze Kátával való házasságából 7 fia született, kiknek egyike Boldizsár, mint erdélyi unitárius püspök 1684. április 16-án halt meg. A kamaraispán többi fiai, megosztás után, részint Nagy- részint Kis-Solymosban telepedtek meg. A nagy-solymosi ágból Udvarhelyszéken többen királybírósgát és főjegyzőséget viselvén, mikor 1753-ban a székelyeket is adó alá vetették, mint nagy birtokosok, s talán mint primori ranguak, adómentesek maradtak, a Kis-Solymosba telepedett Koncz fiak maradékai pedig nagyon elszaporodván, mint kis birtokosok adó alá estek; ezen kis-solymosi nemes székely ághoz tartozik a Koncz János családja is, habár ő maga nagyon ragaszkodott a nagy-solymosi ághoz, s habár helybeli főiskolánk 1729-ben kezdődő s az 1867/8-iki tanévben bezárt anyakönyvében 463 szám alatt így van is beírva: Joannes Koncz de Nagy-Solymos, mit bizonyít az a körülmény is, hogy Kis-Solymosban volt nagyobb birtoka, mit ottani rokonainak hagyományozott. E kevés kitérés után vegyük fel újra a fonalat.

Koncz János Városlaván kezdette tanulását az édes atya vezetése alatti elemi iskolában, s úgy látszik, hogy atya több évig tanította otthon a szülői háznál, várván az időt, midőn a fiu saját erején is képes legyen fentartania magát; 13—14 éves korában már Toroczkon volt, mert az ottani párticula jegyzőkönyvében 1789-ben az alumnusok között neve előfordul. Hogy a toroczói aliskolában hány évet töltött, bizonytalan, de anynyi bizonyos, hogy az ottan nyert benyomások igen nagy befolyással voltak egész életére, késő vénségében is édesen és nagy kegyelettel emlékezett

ott töltött éveire vissza. Itt saját erején kellett megélnie, atyja szegénysége miatt legfennebb változóval láthatta el. Az említett jegyzőkönyvben a neve után álló jegyzés szerint a tordai iskolába ment, melyet azelőtt 30 évvel még nagybátyja K. S. Koncz Boldizsár igazgatott. 4—5 év múltán 1794-ben már a kolozsvári főiskolában van, s a fennebb említett jegyzőkönyv szerint: fit Togatus 1-a martii. Ugyan e jegyzőkönyvben a neve után álló későbbi béjegyzés szerint 4 évvel később 1798-ban a conjugisták köztanítója és exactor, 1799-ben pedig a rhetorok p. pr. és senior Pakei József igazgatósága alatt. Hogy tehetséges és nagy szorgalmu tanuló volt, az nem csak kor- és tanulótársai elbeszélése által maradt fenn mai napig, hanem mutatják imént említett iskolai hivatalai is, melyek kivált abban az időben kitüntetések voltak, és még egy más körülmény, melyet nem sokára megemlítendő leszek.

A szülői ház elhagyása óta saját erejére levén utalva, iskolai pályájának vége felé úgy áll előttünk, mint próbált, edzett ember, a minőről mondani szokták, hogy a jég hátán is megél. Ugy lát-szik, hogy a seniori hivatalt egymás után 2—3 évig viselte, folytonosan nagy szorgalommal készülvén egy magasabb cél elérésére. Az iskolában többek között magán tanítója volt Szentiványi Dánielnek a pár év előtt elhalt Szentiványi László édes atyjának. A nemes lelkű s fia jövőjén egész odaadással csüngő atya minden módon jutalmazni akarván Koncznak fia nevelése és oktatása körüli fáradozásait, a szokásos tiszteletdíj mellett alkalmat nyújtott a tanítónak, hogy nélkülözéssel gyűjtögetett néhány ezüst huszasát hasznos befektetések által gyümölcsöztethesse és gyarapíthassa, tulkokat vásárolt, Szentiványi teleltette, nyaraltatta, egy-két év múlva eladván, többet vett; így gazdáskodott egyfelől; másfelől pedig azt is beszélik, hogy mint iskolafőnök kivette haszonbérbe az iskola pinczéjét, hordókat szerzett, a külvárosiaktól idejekorán sok szőlőtermést vásárolt, maga leszűrte, szóval borkereskedést indított, s hogy ez annál jövedelmezőbb legyen, a külvárosban egy alkalmas házas telket vett, és ott mérette saját borát és tartotta hámas lovait.

Ez időre esik Magyarország ébredése; József császár intézkedései felkeltették a nemzeti önérzetet, a haladás lelke megfuvalt, hatását főként az ifjuságnak kellett érezni; másfelől a protestantismus nyomását megszüntették, legalább színleg az 1791-iki articulusok, a csaknem halálra szorongatott unitarismusra nézve is fel kezdett tetszeni a százados éj után egy új élet hajnala.

1789 óta egész Európa figyelme Franciaországra volt irányulva, a francia eszmék villámfolyam gyanánt járták át a középkori elavult intézmények moha alatt tespedő, már-már késő vénségre jutott, mankón járó Európát; földrészünk már keresztülment a francia forradalom vérkeresztségének egy részén, mintha az ítélet napja közelgetett volna, mely mindenkiben komoly gondolatokat ébreszt. E megrázó viharból egy kedvező, új életet hirdető szél lengedezett az unitarismus megrongált előfája felé, az ifjuság nagy terveket forgatott agyában, még a gyenge is erősnek érezte magát, éjet napot öszszetett, készült, hogy legalább mint közvitész becsülettel megállhassa helyét a kezdődő új világ küzdelmei között.

A halhatatlan Zsuki László már ismeretes hagyománya képesítette egyházunkat arra, hogy a szükséges építkezéseket tegtessen. Ez iskola, melyben jelenleg innepet szentelünk a Koncz főnöksége idejében kezdett épülni s haladott nagyon sokra.

E körülmények kétségen kívül nagy hatással voltak a tehetséges, magas, erős, szép termetű Koncz fogékony lelkére is. Elhatározta magát, hogy erőit és tehetségeit az egyháznak szenteli, annak az egyháznak, melynek élén másfél századdal előbb a hivatalára büszke Koncz Boldizsár fényeskedett, melynek tordai iskolájában fél század előtt egy másik Koncz Boldizsár buzgolkodott és virasztott a nemzetiség és unitarismus csirái felett az élnyomatás nehéz éjszakáján, melynek oltárára páratlan áldozatát Zsuki éppen alkalmas időben, az ő szeme láttára most tette le. Ajánlatot tett, hogy elfogadás esetén, saját költségén, foggja magát külföldi egyetemeken tanárságra kiképezni, az ajánlatot a főtanács elfogadta, ő minden fennebb említett ingóságait eladván, 5000 ezüst huszast tett zsebébe, s 1801. vagy 2 őszén már utban volt P. Horváth Károlylyal, a ma élő Gábor és Kálmán nagyatyjával együtt. Bécsben állottak meg s iratták be magokat az egyetemre. Hogy mennyi időt tölthettek itt, azt meghatározni nem tudom. Horváthtal együtt laktak; egyszer meghasonlottak, állítólag azért, hogy Horváth tőle holmi szolgálai teendők teljesítést követelte, Koncz zsebére ütött és elvált tőle, németországi egyetemekre szándékozván menni, de utlevelet nem kaphatott. Ez eset után hire indult, hogy a francziák Bécsset szándékoznak ostrom alá fogni, ő tehát Bécsből haza felé indult gyalog. E pedig történhetett 1803-ban.

Koncz tehát 1803-ban, október vagy november havában Pozsony felé gyalagolt, ut közben Pozsonytól nem messze egy öreg

ur akar felülni egy kopott bérkocsiba, ő is felugrik az út széléről, hova pihenni ült volt le és segédkezik; az utast meglepi ez előzenység, kilétét kérdezi, maga mellé ülteti, egy pozsonyi vendéglőbe szállnak, az ő számára is szobát rendel; költségeit fedezi; utközben lebeszélte Konczot külföldre menési szándékáról, biztatja, hogy menjen gazdaságot tanulni Keszthelyre, ő ismeri az igazgatót s ajánlani fogja. Koncz hajlandó, másnap utban volt Keszthely felé, az ur ajánló-levelével zsebében. Pártfogója nem ismertette meg magát vele. Mikor az igazgató a levelet felbontotta, akkor tudta meg, hogy Festetics gróf, — valószínűleg György — volt. A gróf teljes ellátást és ingyen tanítást rendelt számára keszthelyi nagy hírű Georgikonjában.

E véletlen szerencse éppen alkalmas pályát nyitott meg előtte. A mint az eddigiekből kivehető, nagy előszeretettel viseltetett a gazdászat iránt. Bérczes hazájában a tudományos gazdászat ismeretlen volt. A testvérhonban a múlt század második felében alapított keszthelyi Festeticsféle, a szentmiklósi Nákóféle, s a Szarvason Tetsedik Sámuel év. lelkész által alapított gazdasági iskolák már virágzottak, a tanulók száma évről-évre gyarapodott, Erdélyből még senki sem fordult meg ez intézeteken, ő volt az első, ki a gazdasági tudományokat elvégezve, 1—2 év multán 30—31 éves korában, mint szakember jelent meg Erdélyben. A meghívások egymást érték a nagy birtokosok részéről, egyelőre nem fogadott el egyet is, még tanulni akart, hogy teljesen el legyen készülve ama titkos nemes célja és vágya megvalósítására, mely ifju korát, sőt egész életét jellemzi, s melyet mint gyermek kifejezett toroczkoí tanuló korában. Egy nyári szünidő alkalmával ugyanis József testvérével együtt hazament, atyja többször megszidta életterteltennek, semmirevalónak a rokonczátlan fiút, s ő egyszer így szólt a félve szeretett atyához: belőlem, ha Isten megsegít, ur leszek. A zavaros idők feltartóztatták, nem léphetett ősei nyomaiba, most más uton akart méltó lenni azokhoz. A maros-vásárhelyi kir. táblán cancellistának esküdt fel, s mint ítélő - mesteri, akkor ugynevezett continuus jogi tudományokat elvégezvén, ügyvédi oklevelet nyert, s fel is esküdött 1806-ban a szentmártonnapi perioduson, de ügyvédséget soha sem folytatott. Ez időben szándéka volt megnősülni, de valami nagybátyai reflexiók anynyira viszszaajesztették vagyis boszantották, hogy a viszony felbomlott, s többé nem volt kedve. Vagyona ekkor is szép lehetett. Egész életében takarékos volt fősvénység nélküli,

egyszerűen és olcsón, de csinosan öltözködött, magatartásán bizonyos nemes büszkeség ömlött el még hajlott korában is. Magának kényelmet és jóllétet szerzett pazarlás nélkül, vagyont teremtett igaz úton, szorgalmas, kitartó munkásság által, mire magasabb világnézete, sok oldalu tudományos készsége, számító, speculatív észjárása, vállalkozó szelleme és tiszta jelleme képesítették is. Egyike volt ő azoknak, a kik érzik és tudják saját értéküket s azt érvényesítik is, a nélkül, hogy gögösök s mások elnyomói volnának. Alapja volt önérzetének, mint a ki nagy részben saját erején képezte ki magát.

Az ügyvédi oklevél megnyerése után elfogadta a Lázár grófi család meghívását és átvette a gyalakuti s a hozzá tartozó jószágok kezelését és igazgatását, mint jogügyi és jószágigazgató. A birtok megelevenedett keze alatt, a környék gazdaközönsége iskolába járt hozzá, az udvarház körüli jegenye sorok ma is beszélnek róla.

4—5 évig lakott Gyalakután. A sokak által különcznek s talán eszelősnek állított gróffal nem tudott megegyezni, beadta lemondását, a gróf erősen kérte a maradásra, Koncz nem tágitott s 1816-ban már Algyógyon volt Kun Zsigmond grófnál hasonló állomásban. Egyszersmind kivette haszonbérbe a szomszéd csigmói 4—500 holdnyi jószágot is. Éppen ez időre esik a még ma is emlegetett nagy éhség, melyet 3—4 évi terméketlenség és a közlekedési utak hiánya idézett elő, s melynek enyhítésére maga Ferencz király nejevel, a mult hóban Bécsben elhalt Károlina Augusztia királynéval személyesen megjelent Kolozsváron, s ezereket osztott ki az éhen halásra jutott nép között. A mint beszélnek, Koncznak sok gabonája volt beszerezve még cancellista, s gyalakuti jószágigazgató korából. A piaci árak nagyon magasak lévén 16—20 forinton kelt a buza vékája, s örömet vették, csak legyen. — Koncz vagyona nagyot nőtt, habár sokat osztott szét ingyen a nép között, különösen Algyógyon és Csigmon, a mit ma is hálásan emleget a nép. A csigmói jószágot, melyhez tartozott 25 jobbágyon kívül az egész falu, néhány év múlva megvette Kun gróftól; mi áron, meg nem mondhatom. Oda költözött lakni. Mint csigmói birtokos megvette a közeli Szászvároson egy becsületes magyar embertől — mint tudósítóm írja — a postamesteri jogot két szép telekkel, azokon levő épületekkel, s minden a hivatalhoz szükséges kellékekkel együtt 30 ezer ezüsthuzason, — kevéssel később a vá-

ros határán egy szép nagy rétet 25 ezer ezüsthuszason. — Hunyadmegye mint birtokost, s jogilag is képzett embert, megváltasztotta táblabírónak.

Az 1848-iki események neki is sok kárt okoztak, az oláhság csaknem minden vagyonát elrabolta, s hogy ő maga is életben maradt, egy hű szolgájának köszönhetette. Ugyanis a magyarok Jánk táborát a havasra felszorítván, az ide legközelebb fekvő Csismóról kényszerült volna e tábor magát rablás útján is élelemmel ellátni, a mi meg is történt volna, ha bírójának tapintatossága, hihetőleg az ő utasítása következtében, a gabona pénzen való kiszolgáltatása által meg nem akadályozza, mi okból Koncz az oláh tábor titkos élelmezésével vádoltatván, a magyar kormány mint árulót kötél általi halálra ítélte, mely alól azonban maga igazolása után fölmentetett 300 forint pénzbírság lefizetése és vérbírság vállalása feltételével. A körülmények változván, e hivataláért az osztrák kormány, minthogy néhány oláhot, kik védtelen és elbetegesedett honvédeket vertek agyon, felakasztatott, 2 évi súlyos várfogságra ítélte, s birtokait confiscálni akarta, mit azonban okossága és eszélyessége által megakadályozott. Szebenből, hol egy hónapig raboskodott, Károly-Fejérvárra vitték, s a várnak 21-ik kaszamatájában ült 2 esztendeig. Itt kereste fel néhai Mikó Lőrincz tanár, mint a képviselő tanács küldöttje, arra kérvén, hogy engedje meg a tanuló ifjuság segélyezésére tett alapítványainak — melyeket röviden mindjárt megismertetek — a kormány által erejét sokszorosan felülhaladó költsékezésre, iskolai bérutazásokra szorított vallásközönség közszükségei fedezésére leendő fordítását, habár csak részben is, míg a nagy szükségén adakozás útján segítve lesz, mit ő, különben is el levén keseredve, kereken megtagadott. Mikó Lőrincz üres kézzel, bánatosan hazatért. Kevés idő múlva 1852 nyarának elején híre indult, hogy az ifju uralkodó Erdélyben körutat tenni szándékszik; Koncz egy levelet ír a képv. tanácshoz, melyben kéri, hogy lépjenek közbe, s valahogy eszközöljön kegyelmet szármára a rövid időn Kolozsvárra jövő fejedelem színe előtt. A képv. tanács ez évi 259 j. sz. alatt egy rövid kérelmet formuláztatott a Koncz-érdekében, indokolva beteges állapotával és hajlott korával, s az iskolák számára tett szép alapítványaival — a kérelem személyesen leedő átadását néhai Székely Mózes főjegyzőre bizta, ez meg is történt. 1853-ban a városi kapitányságnak jun. 15-én kelt 2315 számú, a képv. tanács által ez évi jul. 10-én 222 j. sz. alatt tudásul vett

értésítése mellett a kérelem azzal a válaszszal jött vissza, hogy ő felsége nem méltóztatott annak helyet adni. Ő tehát maradt ott a hol volt.

A fogság idejének leteltével egyenesen Csigmóra költözött, minthogy az ítéletben a postamesteri jog és hivatal elvesztése is ki volt mondva. Az ötvenes évek szomorúak voltak rá nézve is, mit fokozott az a körülmény, hogy a már rég óta meglevő reumatismus a börtön által is megrongált öreg testet nagyon gyötörte, s e mellett szemei is anynyira elgyengültek, hogy látását is csaknem egészen elvesztette végső éveiben. Ehez járult, hogy nagy fáradtsággal gyűlt szép vagyona részint a lefolyt mostoha idők, részint gyengesége miatt kezdett oszladozni, mint a ház, melynek lakói elköltöztek s falai között baglyok és denevérek fészkelnek. Ily állapotában, miután szászvárosi javait már oda ígérte volt egy nevét viselő rokonának, ki azokat az ő halála után, mikor tulajdonosává váltak, pár év alatt nagy könnyelműen el is pazarolta, egész odaadással csüngött az iskolák javára rég óta tett alapítványain; mindig azokat, azok gyarapodását számítgatta, azok érdekében levelezett, végrendeleteket írt, s azokat gyakran módosította. Hasonló volt a hajóshoz, ki miután nagyobb hajóit elvesztette, arra törekszik, hogy legalább a megmaradt kisebbik, rongálva is, valahogy jusson partra, s hirdesse az élő világnak, ha ő ott vesz is, hogy azon is élt még valaki. Itt rejlik oka annak, hogy a körülményekkel meghasonlott, azok által legnagyobb részben kijátszott Koncz miért tett 10—15 rendbeli intézkedést alapítványaira nézve.

Az erdélyi unitáriusok kolozsvári főtanodájának 1829-ben 2000 frt, 1830-ban pedig 1000 ezüst frt, összesen 3000 ezüst frt, a tordai algymnasiumnak 1837-ben 100 drb. arany, 1838-ban 200 pengő frt, 1839-ben 212 p. frt, a 100 drb. aranyat 450 p. forintnak véve, összesen — 862 pengő forint; — a székely-kereszturi algymnasiumnak 1832-ben 400 ez. frt, 1836-ban 24 ez. frt, 1837-ben 40 ez. frt, 1838-ban 40 e. frt., ugyanez évben ismét 200 e. forint, összesen = 704 ezüst forint; — a toroczkói aliskolának 1834-ben 200 ez. frt., 1838-ban 46 e. frt., 1839-ben 212 ez. frt., összesen 458 forint alapítványt tett oly módon, hogy mindeniket az illető iskola hatósága kezelvén, kamathalmozással gyarapítsa az 1880-ik évig, s ha ez időt ő meg nem érné, az intézkedések a további teendőkre nézve, az egyházi tanács levéltárába betett végrendeletbe lesznek foglalva. Mind a négy alapítvány jó igyekezetű, jó

erkölcsü, szegény sorsu tanuló ifjak segélyezésére vala szánva. A tőkék gyarapodása nem mindig egyezett meg az ő számításával, részint sok kamat oda veszése, részint a forradalommal bekövetkezett általános romlás miatt. Végre belátta, hogy az ilyen kezelés nem vezet kellő idő alatt célra: 1861-ben, január 20-án kelt az Egyh. képv. tanácshoz intézett utolsó levelében lemondott rendelkezési jogáról, azt egészen a főtanácsra ruházta, hogy bekövetkező halála után végrendeleteiben és leveleiben, többször kifejezett céljához és szándékához képest azok felett belátása szerint intézkedjék.

Ennek alapján az összes idetartozó irományok rendezésére, osztályozására s az azokban szétszorra kifejezett célok és intézkedések összeállítására kiküldött bizottmány terjedelmes munkálatát az Egyh. képv. tanácshoz beadván, ez véleménye kíséretében az 1862-ik évi szeptember hó első és következő napjain Kolozsvárrt tartott főtanács eleibe terjesztette, a mely aztán behatólag intézkedett is 16 j. sz. alatt. Ezen jegyzőkönyvi pont szerint az alapítványi összegek következőleg állanak:

1. a kolozsvári iskoláé 1862-ben augusztus végén tett 16,999 forintot és 50 krajczárt. Ezen alapítvány megnyílt ugyan ez évi szeptember első napján 10,000 o. é. forint tőkével, melynek évi 5% kamatja 600 frt. o.é. Hogy azonban a havankénti kiosztás fennakadás nélkül folyhasson, minthogy még kamatkészlet nem volt, az említett 16,999 forint és 50 kr egész tőkéből a javadalmazóvá tett 10,000 o. é. forinthez az évi szükséglet, 600 o. é. forint kamat gyanántátvétetett. Theologusok és felosztályu (6, 7, 8 g. gymn. oszt.) tanulók számára tiz alapítványi állomás, az alosztályuak számára pedig négy lön rendszeresítve. Egy felosztályi egész alapítvány egy tiz hóból álló iskolai évre teszen o. é. 50 forintot, havanként o. é. 4 frt. 50 kr. előlegesen kiadandó részletekben, az alosztályi pedig ugyanannyi időre teszen o. é. 25 forintot említett módon kiadandólag. A 16,999 forint és ötven krajczár egész tőkéből ily módon fenmaradott 6396 forint és 50 krajczárnyi összeg pedig külön tőkévé van téve oly módon, hogy mikor tiz ezer forintra emelkedik, kétfelé szakad, fele csatolódik az említett tiz ezer forint alapítványhoz hasonló célra, másik fele pedig a hagyományozó szándékához képest magvát fogja képezni a kolozsvári papok s mind három gymnasiumbeli tanárok özvegyei és kiskoru árvái nyugdíj-, illetőleg segélyalapjának. Minthogy azonban a kolozsvári iskolához

tett alap tulajdonképpen csak képzeletileg van elválasztva, 1862 óta mindig kiosztatván a kiosztandó kamatok, a helybeli iskola összes Koncz-alapja értékpapirokban és készpénzben teszen ma 17,415 forintot és 13 krt o. é.

2. a tordai iskoláé értékpapirokban és készpénzben 6702 forintot és 67 krt o. é.

3. a toroczközié hasonló minőségben 2137 frtot és 22 krt o. é. Ezen három iskola alapítványait a vallásközönség Kolozsvárt lakó közpénztárnoka kezeli az 1862-iki főtanács határozata következtében, s azóta a tőkék pontosan és hiba nélkül kamatoznak és gyarapodnak. Ezen főtanács a székely-kereszturi iskola tőkéjére is kiterjesztette a körülmények által követelt határozatát, azonban annak nagyobb része maig sincs a központi pénztárba beadva.

4. a székely-kereszturi iskola Koncz-alapjának itteni része értékpapirokban és készpénzben ma teszen 1806 forintot és 8 krt o. é. Sz.-Kereszturon kezelt része 1871 végén tett 4217 forintot és 6 krt o. é. összesen teszen 6013 forintot és 14 krt o. é. A székely-kereszturi, tordai és toroczközi alapítványok még nincsenek megnyilva, de remélhető, hogy az alapító által anyynyszor emlegetett, s már közel levő 1880-dik évben, vagy a táján mindhárom alapja akkora lesz, hogy meg lehet nyitni. A kolozsvári egész alapból az 1862-iki felvétel szerint fennhagyott már ismeretes összeget az 1864-iki főtanács kétfelé választván, a Koncz-alapból 3814 frt és 63 kr. nyugdíjtőkévé tétetett, s több lelkes és áldozatkész hitrokonok által tetemesen gyarapittatván, 1872-ben januárius 1-én az özvegyi és árvai alap is megnyílt, s azóta többen részesülnek abban.

Eszerint a négy iskola összes Koncz-alapja teszen 32268 forintot és 16 krajczárt osztr. értékben.

Ezek mellett a városhalvi, kis- és nagy-solymosi unitárius ekkleziáknak 50—50 ezüst forintot hagyományozott.

Megemlékezett egykori kedves tanítványa, Szentiványi Dánielről, egy a képv. tanácshoz küldött potló intézkedésében, melyben rendeli, hogy mikor előbbi terve szerint az 1880-dik év eljő, az iskolák számára tett összes alapítványainak egymásután következő első két évi összes kamatai, fiágon levő utódainak adassanak ki, miről azonban az elől említett Szentiványi László, a Dániel fia az 1862-iki főtanácsn a tanuló ifjuság javára innepélyesen lemondott.

Csigmói jószágát Koncz Imrének hagyta, oly kötelezettséggel azonban, hogy az abrudbányai unitárius ekkleziának állandó tőke gyanánt 500 ezüst forintot fizessen annak átvételekor.

Nem csak maga tett jót, másoknak is ajánlotta azt. Érdekes egy 1842-ben május 17. kelt, néhai Koronka József székely-kereszturi igazgatóhoz irt, s az ottani iskola irományai között levő levele, melyben alapítványainak gyarapodása felett ötvendezvén, egy helyen így szól: „Az Augusztinoviciana fundatióra is én doboltam rá néhai Augusztinovics urat. Én adtam néhai Farkas Sándor urnak az ideát, mely 10—10 ezer rf. capitalis összeállítását után hamarább kezd ugyan kinyilni, de az is, hogy annál érezhetőbbé válhasson, csak lassan-lassan fog per 10—10 ezernek interesséből kinyilni.”

Szegénységgel küzdő közelebbi és távolabbi rokonait, különösen cancellista korától kezdve, folyvást segítette, különösen Barabásnénak, Judithnak gyermekeit.

Koucznak, minthogy egész életében nőtlen maradt, a mit kivált hajlottabb korában nem tudott eléggé bánni, midőn anynyi vagyon birtokában is teljes egyedüliségben érzé magát, két ideális gyermeke volt, egyik az erdélyi unitárius vallásközönség, illetőleg annak tanuló ifjúsága, másik meg az a gondolat, hogy rokonai közül valami módon névörököst neveljen magának, a hi hozzá méltó legyen minden tekintetben. Utóbbit több Koncz-fiúval megkísérlette, egygyel sem sikerült, közülök az egyiket ismerjük.

Iszonyu az, mikor valaki egyedül érzi s mintegy tuléli magát, nem látva egyetlen sarjat maga körül, mikor nincs reménye, az élethez semmi sem köti, s a földnek minden javai hivságos semmiség gyanánt tűnnek fel, — midőn látja, hogy meg kell halni, a remény nélkül, hogy valaki sirját meglátogatja a szelen kívül. Ily gondolatokkal küzködni évtizedeken keresztül, s még a halálos ágyon is, a legnagyobb szenvedés. Koncz tehát nem akarván meghalni, a vallásközönséget, ez örök ifjut fogadta fiává, tudván, hogy ez élni fog, míg a föld meg nem hal, s ő is, emléke is élni fog vele együtt, életének nyomait nem takarják be a szelek. Ő hiv és kegyeletes volt a fészekhez, mely nevelte, melyben repülni tanult, egy-két galyat vitt annak gyámolítására, hogy álljon, s még sokak repülhessenek ki belőle. Megnyugodva, a sorssal kibékülve szállott a koporsóba 1862-ben márczius 13-án, életének 87-ik évében, nem vádolva senkit, s nem kárkoztathatva senki által. Egy nagyon kevésse

találó, gyarló kidolgozásu arczképe Kolozsváron a consistorialis teremben van őrizet alatt. Elfáradott teste a szászvárosi temetőben pihen, egyszerű sirja felett a kegyelet és emlékezés angyalai virasztanak.

IV.

Bezáró beszéd.

Mondotta Benczédi Gergely, igazgató-tanár.

Tisztelt gyülekezet! Társadalmi és culturalis viszonyaink nagy átalakulásnak néznek elébe. A közérdekeltség a nevelés ügyére fordította figyelmét, a mi a mily öröndetes, éppen oly kíváncsú jelenség. Csakhogy itt is mint mindenben az elmúlt idők mostoha viszonyainak tekintetbe vételével s a mai tényállásnak alapos ismeretével kellene a bíráltnak eljárni. A tapasztalati tényeket hangzatos szavakkal elcsavarni lehet ugyan, de megdönteni nem. Már pedig ki tagadhatja, hogy nemzetünk századokon át az önfenntartásért való küzdelemben volt elfoglalva. Ki tagadhatja, hogy az akkori viszonyokhoz képest a felekezetek is lelkiismeretesen megtették iskoláik iránti kötelességöket s az öök iskoláikban is, daczára a sanyargattatásoknak, ha nem is magosabban, de azon a fokon mindig állott s ma is áll a vallás-erkölcsi és tudományos nevelés, a hol a kormányi hathatós támogatás alatt lévő intézetekben.

Most oly eljárás kezd t. gy. minden-napossá válni, a melynek nemzetünkre nagyon végzetes következősei lehetnek. Értem azt, hogy nincs elv, nincs érdem, nincs szinte semmi a multban és jelenben, a mire némelyek a gyalázás bélyegét ne sütnék. Pedig azt hiszem, ti is abban a meggyőződésben vagytok, hogy a folytonos önrágalmazás, a folytonos önbecsmérlés éppen oly káros, sőt károsabb mint az öndicsekvés. Valljuk meg hiányainkat, ismerjük el netaláni mulasztásainkat, de tegyük ezt az önbizalomnak, a javulás és javításra való törekvés e fontos tényezőjének megsemmisítése nélkül. Mert jaj annak a nemzetnek t. gy, mely az önbizalmat elveszti, mely magáról és magáért gondoskodni nem akar, saját sorsa iránt nem érdeklődik, közügyeiért lelkesedni és áldozni nem tud, hanem mint egy élettelen tömeg, mindenbe a kormánytól várja az életadó lehelleket. Nemzet még soha sem lett s nem is lehet nagygyá, miveltté és virágzóvá, külső, mesterkéltn emelés, hanem csak belső, organicus növekedés által.

A mi iskoláinkban is sok a hiány, melyeknek sürgös kipótlását igényli nemcsak a tudomány és művelődés fontossága, hanem annak a szabad és független nevelésnek szent érdeke is, melyet derék eldőeink és jóltevőink a mi számunkra nagy áldozatokkal fenn-tartottak s minket is hasonlóra köteleztek.

Ha azt kérditek, vajjon képesek leszünk-e e nagy feladat végrehajtására? én azt felelem, hogy képesek leszünk. Mert nem hiszem, nem lihetem t. gy., hogy a míg alig néhány évvel ezelőtt, az elnyomatás fájdalmas emlékü korszakában titkos könyeket hullatva, görnyedtünk a türhetetlen gyámkodás alatt s sohajtoztunk az önkormányzat után: ma, midőn szabadok vagyunk, a közügyek s különösen a nevelés iránti érdekeltségünk és áldozatkészségünk csak addig terjedjen, a meddig a hatalom veszszeje ér. Mert legközelebbi hálaünnepélyünk óta is oly nagyszerű, oly buzdító példáival találkoztunk egyes hitrokonaink részéről a nemes lelkü áldozatkészségnek, hogy lehetetlen a jövőhez a legszebb reményeket nem kötnünk.

A mi kicsiny felekezetünk soha sem élvezte a gyermek gondatlan, az ifju örömeiben dús napjait, hanem a férfiu keserű tapasztalatokban gazdag korát. Egyik nemzedék mindig a másiknak adta át örömeit és ággodalmait, áldozatkészségét és tevékenységét. Századokon át olyanok voltunk, mint azok a légnemű testek, a melyeknek feszítő, ellentálló ereje annál nagyobb, minél súlyosabb a reájok nehezede nyomás. Csak ez a szellem maradjon meg ezután is közöttünk; csak áldott emlékü jóltevőink példáját, szorgalmát és áldozatkészségét tartsa szemel előtt, különösen ifjuságunk: iskoláink virágozni fognak s gyupontjai lesznek ezután is az igaz tudomány és művelődés éltető sugarainak; a minek s így egy derültebb, boldogítóbb jövőnek forró óhajtásával, a hála és kegyelet mai ünnepélyét ezennel bezárom.

Az amerikai, angol és magyar unitáriusok találkozója Budapesten, június 14, 15, 16-án 1873.*)

E nagy érdekű találkozásnak Mr. John Fretwell junior, tekintélyes angol kereskedelmi házak ügynöke, egy lelkes, buzgó unitárius férfit, volt az indítványozója, kit unitárius buzgalma indított arra is, hogy magyarul megtanuljon, csak azért, hogy a magyarországi unitáriusokkal közelebbi érintkezésbe jöhessen s állapotaikról s viszonyaikról minél több ismeretet szerezhessen.

E derék, mivelte férfit a bécsi világkiállításra megjelent több angol és amerikai hitrokoninkat megnyerte arra, hogy Budapestre társaságban lejöjjenek egy a magyar unitáriusokkal tartandó értekezletre.

Ezen tervét Buzogány Áron, vallás és közoktatási m. kir. ministeri titkárnak több levélben megírta, alaposan felfejtven ezen találkozásnak célját s azon következményeket, melyek reánk, magyar unitáriusokra nézve egy ily találkozásból várhatók. Ugyan e tárgyban írt Hajós János, orsz. képviselő és m. kir. belügyministeri oszt. tanácsosnak is, — és erdélyi barátainak, Kovács János és Simén Domokos tanároknak. Nevezettektől Fretwell azon egyhangú biztosítást vevén, hogy egy ily találkozás nekünk, magyarországi unitáriusoknak forró óhajításunk és hogy szívből fognók őket magunk közt üdvözölni: csakugyan jelezte is, hogy mintegy 24 tagból álló társaság, angol és amerikai unitáriusok, férfiak és nők, f. é. június 14-én gőzhajón Budapestre indulnak s estve megérkeznek.

Erdélyi hitrokonink s nevezetesen a Kolozsvárt székelő egyházi képviselő tanács részéről Simén Domokos és Kovács János tanárok is megérkeztek Budapestre, hogy e találkozáson részt ve-

Előbbi füzetünkben tett ígretünkhöz képest, im itt közöljük e ritka s eredményében, azt hisszük, meszsze kiható találkozás leírását egész terjedelmében, a mint azt illető biztos aiai egyháztanácsunk elejébe terjesztették. Szerk.

gyenck. Az e. k. tanács egyszersmind H a j ó s J á n o s és B u z o g á n y Á r o n egyh. tanácsosokat is felhivta, hogy nevezett tanár aival egyetértőleg működjenek közre e találkozásnál.

Nevezettek június 14-én találkozáskor, meg is állapodtak közösen a találkozás mikéntjére nézve s Budapesten levő többi hitrokonaikat felhívták a csatlakozásra, hogy az érkezendő vendégeket minél többen fogadhassák és üdvözölhessék.

Június 14-én este felé a bécsi hajóval meg is érkeztek vendégeink, de csak részben, Amerikából Edw. E. H a l e, bostoni pap és az „Old and New“ czimű tekintélyes havi folyóirat szerkesztője, és Miss Emma Southwick, egy igen mivelt hölgy és író; — Angliából nevezett J. F r e t w e l l junior. Nevezettek nem csak a maguk nevében, hanem egyszersmind a Bécsben maradt amerikai és angol unitáriusok megbízottjaiként jöttek Budapestre, többi hitrokonaik állítólag azért maradtak Bécsben, mert Király Ő Felségétől éppen az napra kaptak audentiát, s ott részt kívántak venni. Egyébaránt megbízták a megérkezetteket, hogy a Bécsben maradtak nevében is üdvözöljék magyar hitrokonaikat s biztosítsák rokonszenvükről.

Megérkezett vendégeinket már a gőzhajó-állomásnál testületileg fogadtuk és S i m é n D. aa. mindnyájunk nevében röviden üdvözölte őket.

Azután a „Hungaria“ czimű vendéglőbe kísérték vendégeinket, ott félóra visszavonultak, újból öltözködtek, aztán fogadtak bennünket. Mr. F r e t w e l l német nyelven, Mr. H a l e angol nyelven tartott üdvözlő beszédben fejezték ki önömüket e találkozás felett, egyszersmind előadván idejövetelek célját, mely abban áll, hogy velünk s viszonyainkkal megismerkedvén, rólunk, magyarországi unitáriusokról, otthon saját hazájokban s különösen saját rokonaink közt minél többet s minél részletesebben beszélhessenek, s esetleg anyagi és erkölcsi segílyt nyújthassanak abban, a miben szükségünk van. Ugyanazért másnap, azaz június 15-kén a délelőtti órákban egy conferentiát óhajtanak velünk tartani.

Az ezen beszédekben kifejezett érzelmek feletti örömünket s viszontüdvözlésünket K o v á c s J á n o s aa. adá elő. Ezután megállapították, hogy a conferentia másnap d. e. 10 órákor kezdődjék, s kevés szívélyes társalgás után eloszlottunk.

A conferentia.

Junius 15-én d. e. 10 órakor említett szálloda egyik termében megjelentek: Mr. Hale, Mr. Fretwell, Miss Southwick, Simén Domokos, Kovács János; pesti hitrokonink közül: Hajós János, Buzogány Ááron, Sebes Pál, kereskedelmi m. kir. kereskedelmi titkár, Sebes Károly, orvostudor, Orbán Balázs, orsz. képviselő, Szinováczy Gyula, törvényszéki jegyző, Ürmösi Miklós, ministeri s. fogalmazó, Gaál Jenő, legfőbb törvényszéki fogalmazó, Farkas Sándor, tisztviselő, Vajna Lajos, írnok, — továbbá Morelli Gusztáv, György Aladár, Liptay Pál, Ruge Arnold, utóbbi négy egyén nem hitrokonink közé tartozó, de rokonszenvező barátink. Budapesten lakó hitrokonink közül többen távol lévén, nem jelenhettek meg.

A gyűlés Simén D. aa. által tartott imával nyitott meg. A szép ima, mely az egész gyülekezetet buzgóságra gerjeszté, szó szerint a következő:

Mi Atyánk! kit fennragyogó magasság, itt alatt mélység leborulva tisztel, a rokonlelkűekkel való együttalálkozás és benső megilletődés e magasztos és szent pillanatában egy érzése van szívünknek, egy gondolata lelkünknek. És mi lelkünk felszárnyalásával e gondolatunkat és érzelmünket mutatjuk be neked, jó Atyánk, ez életünkben meszsze kiható pillanatban.

„Dicsőség a magasságos mennyekben Istennek, c földön békeség és az emberekhez jó akarat!“ e magasztalás zendül meg mostan lelkünkben, jó Atyánk! kinck szeretete nyilatkozik valamint az egyesek, úgy a népek és nemzetek történetében is. A te szeretetedre ismerünk gondviselő működésedben, mely által édes hazánkat és nemzetünket anynyi örvény s hullám között is fentartottad és megoltalmaztad. Jóságodat látjuk átlengeni, jó Atyánk, anyaszentegyházunk egész életén; azt látjuk végig huzódni az emberiség történetén, mely által az emberi nemzetet a tökéletesség felé közelebb vitted, s egy jobb kor hajnalán az igazságra fogékonnnyá tetted. Szeretetedet látjuk az evangéliumban, az igazság üdvözítő tudományában, melyet ama jobb kor legnagyobb embere, szent fiad által hirdettetél, s a mely benned bizni és egy jobb jövőben remélni megtanít. Kegyelmed és édes atyai szereteted hatja át egész valónkat, hogy szent fiad által higgyünk benned, s e hitben örök életünk legyen. Jóságod és szereteted derít fényt útainkra, s úzi el a tudatlanság, álnokság és sötétség éjjelét; az ihleti lelkeinket, s oldozza fel a szolgaság lánczeit,

hogy teljesen szabadok és e szabadságra méltók legyünk; az heviti szíveinket, hogy embertársainkat szeressük, s egymást szeretve gyámolítsuk az erőtelent, ruházzuk a mezitelent, töröljük le a nyomor és bánat által kisajtolt könyeket, egész erőnkkel munkáljuk az emberiség boldogságát, s a miért naponta milliók ajka esedez: a te országod eljövételét, hogy tiszta erkölcs, szeretet s erények, szent hit és hűség lakjanak itten.

II. Álaadásunkban rólad emlékezünk, kegyelmes Istenünk! senynyijóságodért áldunk, magasztalunk!! Áldunk és magasztalunk az igazság ismeretéért, a hit és erkölcsi szabadságért, az örök élet reményeért, a melynek minket is részeseivé és hirdetőivé tettél, s a melynek útain minden hívő és bűnbánó szív minden emberi közbenjárás nélkül közvetlen hozzád juthat áldozatával. Egyszerű és tiszta volt az a tudomány, a melyet az ember Jézus és lánglelkű apostolai hirdettek, s a melylyel a feléd törő léleknek téged és a hozzád vezető utat megmutatták s a lélek örök szomját megenyhítették. Ugyanoly tiszta és egyszerű az a vallás is, a melynek hirdetésére minket is felkentél, s a melyet őseink által három század óta prófétáltatván, eloszlattad a homályt, a melyet egy sötét kor az igazság evangéliumára borított, s e sötét kor farizeusai földi salakkal vegyítvén az igaz eszmét, a régi törvény holt betűinek kőkoporsójába zárták, megszabván mit kell hinni és mit nem; feltörted a szolgaság lánczait, melyeket az önzés az igazságra és követőire vert, a szolgákat fiakká tettél, s népedből szent családdá avatál; szabad szárnyat adtál a gondolatnak és lelkiismeretnek, hogy téged megközelíthessen, megérthessen, s a benned való igaz hitben, bizalomban és szeretetben találja fel lelkének üdvét, boldogságát. És te győzelmet adtál a világosságnak, s terjedést és diadalt az igazságnak az idők viharai közepette is, ugyanynyira, hogy ma már népek milliói vallják: egy az Ur, a mennyei Felség, alatt és fenn^a.

Valóban a te gondviselésed szerető kezeire ismerünk az emberi szellem vezérlésében, a melylyel azt a józan felvilágosodás útján a tökéletesség felé előbb-előbb vezetted; arra ismerünk közelebből amaz intézkedésedben is, a mely által a különböző nyelvű és egymástól meszsi lakó gyermekeidet ugyanazon lélek által hevítve, az igazságnak ugyanazon szelleme által lelkesítve és azért élve a te szent ügyed érdekében összehoztad. És im ez intézkedésed következtében egy szent vándorútra indultunk. Ibletésed és lelkünk szent szerelme hozott minket össze hazánk fővárosába, hogy itt, miként a jeruzsálemi első egyház tag-

jai, testvéri karokkal ölelhessük és szívesen üdvözölhessük szeretett atyánkfiait. S mivel azt hisszük Atyánk! hogy a te szent ügyed, az igazság ügye legszebb hivatalunk: elhagytuk otthonunkat és hivatásunk körét; elváltunk szereteteinktől, s daczolva az oceán fenyegető viharai-
val és a puszták hevével, vándorokká lettünk, hogy együtt lehessünk hitünk fiaival és leányaival, s közösen tanácskozhasunk nagy neved dicsőítésén és az evangéliumi szabad keresztény vallás terjesztésén, szilárdításán és előmenetelén.

S midőn itt most az összzetalálkozás nemes örömének szent érzelmeivel és buzgó áhitattal szent színed előtt állunk, mindenható Felség! midőn azt óhajtanók, bár egészen szívek lehetnénk, hogy méltóbban imádhassunk, rólad zeng énekünk szózatja, s dicsőítésedet rebegik ajkaink. Oh mert lehetne-e szív anynyira érzéketlen, hogy a kegyelemnek enynyi áldására fel ne lelkesüljön s imádásodra ne olvadjon!? Vedd azért hálánkat gondviselő jóságodért, s fogadd el szereteted magasztalására lelkünk emez első gondolatait és szent érzelmeit. S mert hisszük, hogy a mely jó munkát bennünk és általunk elkezdettél, be is fogod végezni, arra kérünk: légy továbbra is minékünk őriző pásztorunk. Ihlesd szíveinket, hogy kegyelmed áldásaira mindig méltók lehessünk. S miként az apostolok a hit lelkesítő erejét, s szent vallásunk bajnokai az evangélium egyszerű, örök igazságait vették: övezd fel minket is a te szent ígédnek, az igaz tudománynak hatalmas fegyverével; s vezérelj, hogy szívvel, lélekkel, bölcseséggel, önfeláldozással, akarattal és tetterővel egybeforrvá; őrizzük meg és ápoljuk a reánk maradt drága örökséget, s lelkünk legfőbb javának a tisztább igazságot, hitünk és életünk élő forrásának a szeretetet tartjuk. Ruházz fel mindnyájunkat a polgár és honfi dicső érdemeivel. Őszlasd el egünkről a szeretetlenség fellegeit, s fűzd egygyé a hitkülönbség által egymástól elzárt szíveket szereteted varázsa által. Adjad, hogy a betű és hagyomány ne zárja el többé a józan ész tiszta látását, s ne fojtja el a lélek szabad nyilatkozatát. Ihlesd lelkünket a valódi tanítványok szent hevületével és önfeláldozásával. Tedd dicsővé anyaszentegyházunkat, a mely Jézus tudományán épült fel. Legyenek áldottak buzgó őseink, kiket nevökön nevez a történelem; áldottak legyenek azok is, kiknek nevét a történet muzsája elhallgatta, de az örök igaz és szépért való küzdelmeik és szenvedéseik bevésve az utókor életébe. S ha apáink küzdöttek is, ha kezökben a szent szabadság zászlójával vértanúságot szenvedtek is szent vallásunk bajnokai azért, hogy tisztább cizméket, józanabb elveket ültethessenek bő az emberek szívé-

be: legyen áldott az emlékezet, a melyet nekik szentelünk e pillanatban; legyen áldásos és kiható a tett, a melyet a reájok való emlékezés és szent hitünk melegének hatása alatt végbeviszünk. Három hszszu évszázad viszontagságos napjai után hoz z rá n k v í g e s z t e n d ő t. E pillanatban pedig ne engedd felednünk, hogy igazságban és szent ügyed érdekében kell járnunk, s tiszta szívvvel és áldozó kezekkel közeledjünk szent oltárodhoz.

Ha te vagy, Atyánk, hitünk kővára és paizsa, akkor meg áll a z I s t e n n e k i g é j e és nem állhat senki ellene. Oltalmazd azért hazánkat, szereteteinket és szent hitünk cselédeit, kik meszsze bár, de lélekben köztünk vannak. Közelebről pedig hallgasd meg e kicsiny sereg magasra szárnyaló gondolatait. Tedd gyümölcsözővé a te nagy nevedben felvett, s az igazság és felvilágosodás terjesztésére célzó munkánkat. Engedd, hogy e nemes és igaz munkánk után a rokon szeretet melegétől kölcsönösen áthatva és fellelkesülve térjünk vissza távoli hajlékainkba, s hazatértünkkel a jövőre reményt és biztatást, a jelenben pedig egy nemesen és jól töltött nap emlékét s való hitrokonink szeretetének zálogát vihessük magunkkal. Amen.

Ezután a conferentia elnökevé H a j ó s János, jegyzőjévé B u z o g á n y Áron választott.

Elnök, H a j ó s János aa. a következő meleg üdvözlő beszéddel foglalá el elnöki helyét:

Tisztelt gyülekezet!

Jól tudom, hogy a mai kornak nem feladata szavakban áradozni, hanem ezzel éppen ellentétben álló két jelszava van: gyorsan munkálni és az idővel gazdálkodni, — a mit ez angol példabeszéd „az idő pénz“ igen találóan fejez ki.

Azt is belátom, hogy ha valaha ez irányt követnem kell, az most éppen kettős kötelességem, mert körünkben éppen azon nagy nemzetek fiait tisztelhetjük Angliából és Amerikából, mely e jelszót teremtette, követi és minden irányban érvényesíteni törekszik.

Mindamellet az hiszem, hogy Mr. John Fretwell és Mister E. Halle, valamint Miss Southwick, ki a vallásos buzgalom és evangéliumi szeretet szelid galambjaként jelent meg és van körünkbe — meg fogják engedni, a helyzet rendkívüliségének és azon lelki állapotnak, melynek hatása alatt állunk mindnyájan, önök pedig tisztelt hazámiai éppen érzelmökkel megegyezőnek találандjak, ha, mielőtt munkához fogva értelmünk szavát hallatnók, szívünk érzelmei elől sem zárjuk el az utat, s angol és amerikai t. hitrokonainkhoz néhány üdvözlő szót intézek ma-

gyarhoni egyházközségünk fiai és leányai nevében, kik a hittan tisztultabb világánál, de azért szintén a legbensőbb vallásos buzgalommal bocsátják imáikat a mindenhatóhoz in honorem solius Dei.

Az előtt, ki vallásfelekezetünk történelmét csak főbb vonásaiban ismeri, nyilván tudva van, hogy a reformatio küzdelmei közepette még csak bölcsőjében szendergett erdélyi unitárius egyházunk, midőn már is azon súlyos veszteség és csapás érte, hogy egyik legbuzgóbb apostolának, Dávid Ferencznek börtönben kellett nemes lelkét kiadnia. S ha azon szenvedésekre és anyagi károkra gondolunk, melyeket vallásunk követőinek és egyházi közseégeinknek a XVII-ik és kivált a XVIII-ik században kiállaniok kellett, és a melyek kivált anyagi fejlődésünket csak nem századokra visszazavetették, — mert a lélek és a szellem felülállott a hatalom erőszakjain, — nem lehet eltitkolnunk a fájdalom azon sebjait és vonásait, melyeket a történelem e szomorú episodjai a lelkiismeret szabadságán ejtettek!

Voltak tehát szomorú napjaink is; de azért nem hiányoztak egyházi életünknek oly lélekemelő eseményei sem, melyekre mint meganynyi fénypontokra nagy örömmel és a kiállott küzdelmekért nyert erkölcsi elégtétel megnyugtató érzetével térhet vissza az emlékezet. — Ilyennnek találok a külön államot alkotott Erdélynek azon törvényhozási tényjét, melylyel a kor felekezeti párttusáin felülemelkedve, 1568-ban az unitárius vallást a törvényesen bevett vallások közé igtatta. Ilyen volt azon időszak, midőn már nem csak kunyhókban, hanem Erdély fejedelmi trónján is helyet és pártfogást talált az egy Isten tisztelete. Ilyen emlékezetes napok voltak azok, midőn a felekezeti düh elől menekült lengyelországi unitáriusok Erdély unitárius népénél erkölcsi és anyagi támogatásra leltek és az üldözött hit biztos menhelyre talált. Végül ily magasztos emlék köti egyházunk hiveit 1791-hez és 1848-hoz, melyek közül elsőben e vallás alkotmányos jogaiba ismét visszahelyeztetett, utóbbiban pedig Magyarországra is törvényesen bevett vallásnak jelentetett ki.

Mind meganynyi fényes és öröm emlékei a multnak. De azért czekkel szembe sem halványulhat el a mai nap öröme, sőt kiváló értéket nyer azon nemzetközileg is fontos sajátsága által, hogy ez az első nap és alkalom, melyen a szabad és hatalmas Anglia, a független Amerika, és Magyarhon — a szabadság ezen évezredes veteránjának, tehát e három nemzet — képviselői együttesen értekezetet tarthatnak. A mi ránk unitáriusokra nézve aunnál több értékkel bír, mert e megható jelenetben élőbizonyosságát leljük fel annak, hogy az unitarismus már nem csak Erdély szűkebb bérceire és völgyeire szorítkozik, hanem naponkint nagyobb és

tágabb tért foglal magának az értelmi világ egyetemén, — beláthatjuk, hogy már túl van szárnyalva azon kor, melyben még csak az emlékében is tisztelt „amerikai utazó“ szelleműs közléseiből értesülhettünk arról, mily számos és szépen virágzó egyházak vannak az Oceánon túl, és a szabad Anglia földjén, — mert saját körünkben és személyesen üdvözölhetjük Mr. Fretwell-t a hitbuzgó és tevékeny polgárt, és Mr. Hale-t Bostonból, éppen azon egyház kebeléből, melyben a hittani és társadalmi műveiben halhatatlan Channing Ellery Vilmos egykoron élt, hatott és működött.

Ne csodálkozzanak hát önök, ha e szép és ritka jelenést nem a mindennapiság közönyével szemlélem, hanem azon lelki magaslatról, melyet e tisztelt férfiak is elfogadtak akkor, midőn e nagy és fáradalmas utra csak azért szánták el magokat, hogy magyarhoni hitrokonaikkal szorosabb szellemi érintkezésbe jöhessenek, óhajaikat, szükségüket kipuhathatassák, s őket az egy Isten tiszteletére és a keresztény-felebaráti szeretetre való törekvésben a szellem és anyag hatalmas fegyvereivel istápolhassák.

Én e ritka és megható jelenetben egy szebb jövő vigasztaló vonásait vélem felfedezhetni, ez önkénytes közeledésben pedig a lelkiismeret szabadsága, az ember szellemi jogai iránti tisztelet és rokonszenv, és a hitbuzgóság szellemeit látom képviselve. S azt hiszem, hogy önök és mindnyájunk lelki hangulatával találkozom, ha ezen esemény feletti örömünkben azon baráti kéznek — mely felénk a Themse partjai mellől és az Oceánon túlról nyújtott — testvéri jobbmot nyujtom magyarhoni hitrokonaink egyeteme nevében, s a legmelegebben üdvözölve őket, azon óhajtásunkat fejezem ki: vajha minél gyakrabban élvezhetnők e testvéri találkozás ünnepét s a feletti szívbéli örömünket!

Ezzel az értekezletet megnyitottnak nyilvánítom.

Kovács János aa. híven tolmácsolá Hajós aa. beszédét.

Fretwell aa. magyar nyelven üdvözlé a jelen levőket az angol és külföldi unitárius társulat nevében eképpen:

Unitárius Magyarok!

Kedves Keresztény Testvéreim!

Ma, Istennek hála! megérttem régóta ápoló óhajtásom teljesültét; azon alkalmat, hogy egyesülve néhány amerikai szellemrokoninkkal kezethatassak azokkal a magyar unitáriusokkal, a kikkel az én angol atyámfiai sok év óta testvéries közlekedésben álltak. Ámbár csak néhány napja alkalmam vala Kriza püspöknek, s ottani tisztársaimnak az Isten országa építésén való munkásságokat tapasztalni; s szerencsém vala a

mi angol titkárunkat értesíteni, hogy milyen hiven teljesítik feladatukat itten Erdélyben azon tanulók, a kiket önök Londonba küldötték, hogy minket megismerjenek és iskoláinkban tanuljanak; Amerikába is tehettem azt a tudósítást, hogy az a város, melynek jelszava ez:

Fortior est, qui se, quam qui fortissima vincit

Moenia, nec virtus altius ire potest,

Erdélyre nézve az, a mik a puritánok által alapított Harvard és Yale egyetemek Uj-Angliára nézve, középpontja azon miveltségnek és erkölcsi erőnek, melyek Amerikán túl messze a csendes tenger partjáiig fénylenek.

De az nem vala nekem elég; forró óhajtasom volt, hogy mind Uj-Angliából, mind Ó-Angliából nálamnál gazdagabb tapasztalással s mivelt ítélő tehetséggel bíró férfiak jönének oda, hogy saját szemlélet utáu ítelnének, ha vajjon a lelkesedés, melyet én a székely-magyarok és az ő ügyök iránt szivemben ápolok, jogosult-e? Ily férfiat mutatok én bé jelenleg önöknek, a kinek neve nem csak a mi egyházunkban, de az egész angolul beszélő Amerikában is tiszteletben áll.

Edward Everet Hale, a ki mint hitszónok és író mindenütt szerencsés volt népét az Isten országa ügyének terjesztésére buzdítani.

Az idő, fájdalom, felettébb rövid arra, hogy mint én, ő is Erdélybe utazhatna; de ő eljött velem Budapestre, hogy itteni szellemrokonainkat, a kiket mi a távolból becsülni megtanultunk, színről-szinre láthassa.

Mi köszönjük önöknek, Uraim, barátságos fogadásukat. Mi azt a kevés időt, melyet önökkel tölthetünk, arra kívánjuk felhasználni, hogy együtt nyugodtan tanácskozhassunk, hogy angol és amerikai szellemrokonaink elébe tiszta, világos képet terjeszthessünk az önök törekvéséről, küzdelmeiről, reményeiről és a célzott akadályozó nehézségekről. Az egy Atya Ur Istennek áldása kísérje a mi egységes törekvéseinket.

Mire Mr. Hale, az erdélyi unitáriusokhoz, főtisztelendő Kriza János püspök ur útján, az amerikai unitáriusok nevében a következő latin üdvözlét intézé:

Reverendissimo Johanni Kriza et Consistorio Representativo Ecclesiarum Unitariarum in Hungaria, —

Fratres Unitarii, Fratres in Christo;

Concilium Ecclesiarum Unitariarum in America vos salutatur, et mecum aliis spem ac benevolentiam nostram ecclesiis vestris transmittere, designavit.

De prosperitate ecclesiarum vestrum, et seminarii Claudiopolitana, gratiâque in eas Dei optimi, laeti audivimus. Vos quoque ubique et

semper veritatis semina, — verba optima optimorum sanctissimorumque disseminare, grate cognovimus.

Patrem nostrum in coelis, Unum Deum indivisibilem, cui nulla terra, cui nullum tempus distat, — Illum vobis in secula benedicturum esse, — undique ubique in omnibus ecclesiis nostris precamur.

In nomine Concilii Ecclesiarum Unitariarum in America

Edward E. Hale

Budae Pesthii Junia XV die. M. DCCCLXXIII.

Ezután németül folytatá beszédét. Felette óhajtottá, mondá, hogy az amerikai és magyar unitáriusok közt megint személyes érintkezés jöjjön létre, mely Farkas Sándornak é. Amerikában járta óta egészen megszakadt. Így lehet legbiztosabban megismerkednünk egymás viszonyaival és szűségeivel, minek mindig jó következményei szoktak lenni. Mr. Hale hiszi, hogy ezen találkozásnak is meg lesz jó eredménye. E tekintetben igéri, hogy majd otthon barátaival együtt egész tehetségét s befolyását fel fogja használni. Ohajtja, hogy ezután többször találkozzunk s legyen okunk drágának tartani a barátságot, melyet kötöttünk. Isten segedelmét kéri közös, szent céljainkra!

Ezután Kovács János adá elő hosszabb angol beszédben az erdélyi unitárius vallásközönség három százados történetének főbb vonásait, vázoló helyzetünket s viszonyainkat s jelzé szükségünket. Beszéde magyarul szó szerint itt következik:

Uraim!

Én a legnagyobb készséggel engedek az elnök ur felhívásának, s nagy lelki örömmel terjesztem elő jelenlegi legégetőbb anyagi szükségünket kedves hitrokoninknak, kiket nemes buzgóságuk s ügyünk iránti lelkesedésök az oceánon túl fekvő országokból körünkbe hozott, hogy személyesen megismerkedhessenek viszonyainkkal és körülményeinkkel. De mielőtt kívánságuk szerint anyagi szükségünket elősorolnám, mulhatatlanul szükségesnek látom az unitarismusnak hazánkban való háromszázados történelmét és viszontagságait legalább röviden érinteni; mert ezek felvilágosításul szolgálnak jelen helyzetünkre nézve is. Egyházunk felett átzúgott eseményekből látni fogják öröm és dűs napjaikat; látni fogják azokat az óriási küzdelmeket, tusákat, melyeket buzgó elődeink vívtak hitökért, meggyőződésökért és lételőkért, midőn egyházunk csaknem a megsemmisülés szélén állott. S miután hallották egyházunk multját, bizonyára csodálkozni fognak, hogy kicsiny sergünk 300 év alatt anynyi nyomás és ellenséges viszonyok között is fenn tudta tartani magát s képes volt megünnepelni háromszázados jubileumát;

csodálkozni fognak, hogy képes volt a mindenfelől ellenünkbe tornyosuló hullámok ellen az egyház hajóját megóvni s a jelenlegi biztos rőpartra vezérelni. S hogy egység hívő kis sergünk anynyi ezer meg ezer viszontagságon is diadalmaskodni tudott, azt csak egyházunk vezérőfőiai egyetértésének, példás igyekezetének és munkás szeretetének lehet köszönni. Ezeknek előrebocsátása után hozzákezdek egyháztörténelmünk elbeszéléséhez.

A kis bérczes Erdély mindig hű ápolója és pártolója volt a szabad eszméknek, s hogy ebben a tekintetben Európa más tartományait messzse túlszárnyalta, mutatja a Tordán 1557-ben tartott országgyűlési végzés, mely így hangzik: „Mindenki azt a hitet vallja, azt a vallást kövesse, a mely tetszik”. — Ezen üdvös és fenkölt szellemű végzés által, a tér meglőn nyitva az unitarismus terjedésének Erdélyben. Nem-sokára a Venczában megkezdett s Lengyelhonban meghonosodott unitárius nézetek és elvek eljutottak hazánkba is, a hol csak hamar elkezdődtek a heves vitatkozások az Isten egysége és háromsága felett, melyeknek eredménye a lett, hogy mikor 1566-ban a lángelmű, és hirnevcs szónok, Dávid Ferencz, Kolozsvárt egy hatalmas beszédet tartott, az említett város, az ország nagy része, az értelmiség egészen elfogadta az unitárius vallást. A következő évben 1567-ben pedig a korát felvilágosodásban túlhaladó fejedelem János Zsigmond is hét tanácsosával ünnepélyesen átállott az unitarius vallásra. S 1568-ban jan. 6-án tartott tordai országgyűlésen János Zsigmond uralkodása alatt az ország felvilágosult rendei a „lelkiismeret teljes szabadságát” biztosították s szent vallásunkat Erdélyben törvényes bevett vallásnak nyilvánították. Ez országgyűlési megszentés után az unitarismus teljes diadalünnepét ülte s leghatalmasabb volt minden tekintetben az akkori törvényesen elismert felekezetek között. Az unitáriusoknak ekkor 425 ekklezsiájok volt, két superintendens vezetése alatt, s 11 iskolájok gazdag fejedelmi dotatiókkal ellátva.

De fájdalom! az unitáriusok örömnapijai kevés ideig tartottak. Nemes lelku fejedelmünknek, János Zsigmondnak, 1571-ben történt halála után az unitárius egyház fénye és tekintélye azonnal alább kezdett szálni; mert a fejedelmi trónt most katolikus, majd református fejedelmek fegltálták el, kik előtt az unitárius vallás háttérbe szorult. Dacára a lelkiismeret szabadsága elismerésének, vallásunk buzgó apostola, Dávid Ferencz, első áldozatul esett a jezsuita befolyásnak s ettől kezdve sötét fellegek tornyosultak az unitarizmus előbbi derült egére.

A kemény háboru megkezdődött az unitárius hit ellen s tartott három századon keresztül hol szelidebb, hol durvább alakban.

Említsem-e az emberi érzelmekből kivetkezett vad Bástának rémuralmi korszakát, mely a magyar faj s az unitárius felekezet megsemmisítését tette volt feladatává, midőn a jezuizmus kénye kedve szerint dülhatott a szabadságkevelők jogaiban? Igen! a szellemet magas röpében megállították. A szabad vizsgálódás elve helyébe formulázott hitcikkeket állítottak; 1638-ban pedig Dézsen a „Krisztus imádását és segítségül hívását“ tárgyazó confessiot erőszakolták reánk; vagy 62 eklezsiánkat alattomosan a szombatosság ürügye alatt a református egyházba kebeleztek; majd törvényt alkottak, hogy unitárius vallást követők ne viselhessenek hivatalt, s ez számos főurakat vitt át a katolika egyházba. Azonban az unitáriusok életsorsa, daczára a sok zaklatásnak és czivódásnak, még sem volt éppen oly mostoha, mint a külföldön levőké, különösen Lengyelhonban és Magyarországon, hol anynyi kegyetlen üldözésnek és sanyargatásnak voltak kitéve hitfeleink, ugy hogy 1660-ban mintegy 380 lengyel család kénytelen volt elhagyni édes honát; ezeknek nagy része Kolozsvárrt a legmelegebb vendégszeretetre talált. Magyarországon pedig 1710 után minden nyoma eltűnt az unitarizmusnak.

A 18-ik század még tán sanyarubb volt reánk nézve mint az előbbi; mert ekkor mintegy keresztes háborut indítottak elleneink eklezsiáink, egyházi embereink s javaink ellen; 1716—18-ban katonai erőszakkal elfoglalták szép templomunkat, iskoláinkat, könyvnyomdánkat, s így minden javainkból s az önfentartás eszközeiből kiforgatva, egyházunk csaknem az elenyésztés sirja szélén állott. II-ik Józsefnek az „editum tolerantiale“-ja némi reményt látszott önteni a leverit keblekbe, de ez csak elvileg állott, mert a gyakorlat mást mutatott. Végre megérkezett a világtörténelem legfontosabb eseménye — a nagy franczia forradalom, mely az előbbi társadalmi élet visszszás viszonyait halomra döntötte s lassanként a föld minden miveltebb országát bejárta s a népeket emberi és polgári jogaik, t. i. a testvériség, szabadság és egyenlőség dicső eszméi kivívására tüzelte. A forradalom hevítő lángja hazánkba is elhatott, s lelkes férfaink igyekeztek is vallásunkat törvényes jogaiba visszahelyezni. Anynyi eredmény volt is, hogy legalább az erőszakos rendszabályok ellen a törvényhozás által biztosítva lönek, s hitfeleink hivatalba léphettek. Az örökre emlékezetes 1848-ik évben újból örömnappet ültek az unitáriusok, midőn Magyarországon is törvényesen bevett vallásnak nyilvánított az unitárius vallás. De ez örömet csak hamar elnémitotta nemzeti lét-alapunk s függetlenségünkért vívott óriási harcunknak gyászos kimenetele. Az osztrák absolutismus sulya és vasveszszője nehezedett ránk. Nemzeti alkotmányuukat félrevetették s

megkezdődött a magyar nemzet germanizálása. A szabadérzelmeük szomorú sorsra jutottak. Így egyházunk is remeghetett, mivel gyanús volt az osztrák kormány előtt, mint szabadelvű s minden önkényű kormányt gyűlölő felekezet. Eleinte szép ígéretekkel kecsegtettek, hogy adjuk fel autonomiánkat, de ezzel nem értek célzt. Végre 1856-ban egy parancsoló levél érkezett Consistoriumunkhoz Bécsből, melyben ki volt mondva, hogy ha enynyi s enynyi tanárt s egy bizonyos mennyiségű összeget nem tudunk kimutatni, a kormány bezárátja iskoláinkat s ő veszi át a kormányzási jogot. Ez halálos csapás volt az unitárizmusra nézve! Kis sergünk majdnem kétségbe volt esve, hogy most három százados küzdelme után kelljen megsemmisülnie! De minél nagyobb a szükség, annál közelebb van az isteni gondviselés! Egyházunknak szégyenje, gazdaga meghozta áldozatát egyháza megmentésére. Aláírás útján kiteremtette a kívánt összeget, a melyhez angolhoni hitrokonink is oly szép segélyvel járultak, melyért újból fogadják őszinte köszönetünk és forró hálánkat! — e szerint a gonoszság és ármány nem tudott diadalmaskodni az igaz ügy bajnokain; mert lelkesültségök meghiusította rossz tervöket. — 1867-ben létre jött a kiegyezkedés Ausztria és Magyarország között s Erdély is ez utóbbihoz csatoltatott s hasonlóan az unitárius vallás újból törvényesen elismertetett. 1868-ban hála és örömkönyvek közt ültük meg sokat hányatott és szenvedett egyházunk háromszázados lételének emlékünnepe, melyen a szabad Angliának szabadelvű fiai is — kikkel csak az utolsó félszázadban szőtt ismerkedés hozott mindinkább szilárduló családi összeköttetésbe — képviselve voltak. Önöktől is — Amerika lelkes fiaitól — vettünk akkor üdvözlő iratot, azután pedig újból felkerestek már két ízben tetemes segélyekkel, mit mi eléggé meghálálni nem tudunk; most pedig személyesen is meg akarván ismerkedni viszonyainkkal, szükségainkkal: kedves jelenlétükkel is megörvendeztettek minket, ez minden esetre irántunk i rokonszenvéket és meleg részvétöket tanusítja. A mi jelenlegi állapotát illeti egyházunknak, az elég kedvező, s mondhatnám virágzó. Az unitáriusok száma Magyarország és Erdélyben mintegy 54 ezer. Ekklezsiánk van összesen 106. Egy fő- és két algymnasiumunk és egy aliskolánk. Ezeket elődeink saját véres verejtékökből és költségeikön építették; tovább egyes buzgó unitárius atyánkfiai, mint Zsúki László, Augustinovics s mások, kegyes adományaikból; s most is saját erőnkön tartjuk fenn. Csak a legujabb időben, nerezetesen 1868 óta részesült egyházunk is abban a szerencsében, hogy más egyházak példájára a miénk is évenként 5000 ffrtal segélyeztetik az állam részéről, mit e helyen szintén

nemzeti kormányunk iránti elismeréssel megemliteni, hazafiui kötelességemnek ismerekem. Mi azt hisszük, hogy egy olyan vallási testület, mely anynyi viszontagság és nyomor között magát három századon fenn tudta tartani: biztos jövőnek nézhet elébe. S minket jeles elődeink önfeláldozó tettei arra ösztönöznek, hogy elveinket diadalra juttassuk. S hogy e kecsesítő reményünk nem fog meghiusulni, arra feljogosít minket két hatalmas nemzet lánglélkű fiainak hő pártolása és felénk tárt jobbjai! Daczára buzgó törekvéseinknek és áldozatkészségünknek, még sok hiány és szükség van egyházunkban, melyek megoldásra és pártolásra várnak. Én ezeket három pont alá foglalom, ugyanis,

1.) hogy hazánkban a nevelés terén ezután is az előhaladott kor kívánata szerint teljes erővel működhessünk s minél képesebb és tudományosabb papokat bocsáthassunk ki ekkleziáinkba nézeteink s elveink s az evangéliumnak jézusi szellemben való hirdetése végett, óhajtható volna, hogy gymnasiumaink, különösen pedig a kolozsvári theologiai akademiánk kellő tanító erővel láttassék el. Az eddigi rendszerünk szerint theologusaink nem fordíthatnak elégséges időt önképzésükre, mivel tanítással vannak elfoglalva az alsóbb osztályokban; de a tanárok szaporításával e rendszert megszüntethetnők. Kolozsvári fátanodánkat négy új tanári állomás felállításával a legjobb karba tudnók hozni.

2. hogy vallásos ismereteinket fejlesztjük, nézeteinket terjesztjük; a vallásos és erkölcsi életet emeljük, s kiképzett papjainkat a theologiai tudományosság és a haladás folytonossága színvonalán megtarthassuk, szükséges lenne irodalmi működésünknek emelése, szélesítése, különösen pedig a Ker. Magvető nagyobbitása, szilárdítása; s a Channing művei mellett más jelesebb angol és amerikai munkáknak magyar nyelvre való lefordítása, átdolgozása. Ezeknek a fedezésére tehát a már felajánlott 500 dollár állandósítása s egy irodalmi alap létesítése volna a második szükség.

3.) Minthogy Erdély eddig külön ország volt s külön törvényhozás alatt állott: az unitárizmus központjául Kolozsvárt tekintettük, de mióta az unio a két ország között létrejött, Kolozsvár megszűnt az unitárizmus középpontja lenni; mert most Magyarország és Erdély egy, s a közös főváros Budapest, ide tehát Magyarország szívébe kellene egy kis templomot (Hale ur közbeszólt, hogy nem kicsit, hanem egy nagyot, hogy ő is prédikálhasson benne) építeni, hogy az itten lakó unitáriusoknak is legyen hol imádják Istenöket, s hogy a közös hit ereje által szorosabban egymáshoz fűződjenek. Az első nyilvános unitárius isteni tisztelet Pesten közkedvességben álló jeles szónokunk, Ferencz József

tartotta 1869-ben az ev. reformátusok tanintézetének tanácstermében, mely isteni tiszteleten számosan jelentek meg a más hiten levők közül is, és többnyire mind tudományos, irói emberek. A nagy lelkesedéssel előadott alkalmi beszéd rendkívüli hatást idézett elő, úgy hogy akkor s később is többen nyilatkoztak s nyilatkoznak ma is, hogy ha egy templomot tudnánk teremteni: azonnal tömegesen jönének hozzánk, mit indokol az az eredmény is, hogy már 1867—68 óta számosan állottak át vallásunkra. A Budapesten létesítendő templom, tehát nélkülözhetetlen kellék, mert ha ez a tervünk valósulhat: akkor az unitárizmus diadalt arat Magyarországon is.

Ime, kedves hitrokonink, hallották egyházunknak multját, jelenét; látják mik a legégetőbb szükségünk jelenleg. Mi már ezeknek az orvoslását teljes erőnkől igyekeztünk előmozdítani, s ha önök is közreműködnek velünk e szent és üdvös célra: mi azt hálával és testvéries köszönettel fogadjuk. Oh vajha ez összejövetel megteremné üdvös gyümölcsét. Igen! én megvagyok győződve, hogy önök, mint egykor az angyalok a pásztoroknak, örömhirt hoztak nekünk a kék tengeren túl levő hazájokból, s hogy ez a mi örömünk teljes lesz s azt tőlünk senki el nem veheti. — Az egy igaz Isten áldása, szelleme lebegjen az ő nevében és dicsőségére elkezdett munkánkon.

Buzogány Áron: a Kovács beszédét egészen magáévá teszi, azonban mintegy ismételve, három dologra kíván sulyt fektetni: először sajnálná, ha bár legkevésbé is úgy tünnénk fel igen tisztelt vendégeink s hitrokonink előtt, mintha mi tulságos mértékben kívánnánk angol s amerikai hitrokonink gyámolítására támaszkodni. Hiszen háromszáz esztendő folytán anynyi nyomtatást, üldözést, anynyi szenvedéseket magunkra hagyatva, saját lábunkon birtunk kiállani! Ha százszor várták elleneink utolsó lehelletünket, bámulataukra mi százszor üdültünk fel saját életerőnk által. Ha valamiért önérzettel hordhatjuk fejünket, azt tehetjük főleg azért, mert soha sem estünk kétségbe, lelkiezőnk s bizalmunk soha el nem hagyott! Ha mindazáltal angol és amerikai hitrokonink barátsága öröm és reménynyel tölti el szívünket, az természetes; mert nekünk, a kik századokig árvák voltunk, jól esik, hogy meleg keblü testvérekre találtunk oly nemzetek fiaiban, kikkel az érintkezés már magában tisztesség. Ez az erkölcsi támasz már magában felette becses. Ha angol és amerikai hitrokoninktól anynyi segílyt is várunk, az nem tétlenségünk s tehetetlenségünknek a jele; hanem azon természetes helyzetből foly, mert tudjuk, hogy ők sok időn keresztül sza-

bad országok égalja alatt kedvezőbb állapotnak s szerencsésebb viszonyoknak örvendettek, és tudjuk, hogy nekik nemes, keresztény szívek van, mely örömmel siet segélyével oda, hol a közös szent ügy érdeke azt kívánja. — Második, a mire sulyt kíván szóló fektetni, az, hogy Isten segedelmével valahára mi is teljesebb alkotmányos szabadságnak örvendvén, midőn a szabad sajtó hatalmas eszközével, az eszmék hatalmával szállhatunk a küzdőterre, kötelességünknek ismerjük e nagy előnyt felhasználni. Az irodalom terén tett munkásságunk miatt eddig sincs okunk szégyenleni magunkat; ám de most többszörös erőfeszítésre vagyunk hivatva e téren, s mivel olvasó közönségünk nem nagy, s ennél fogva minden irodalmi vállalat áldozatokkal jár: a lelkiismeret szabadságának hoznak áldozatot angol és amerikai hitrokonink, ha irodalmi munkásságunk fejlesztésére segédkezet nyújtanak, anyanyival inkább, mert ebbeli törekvésünk egyik czélja az is, hogy a kitünőbb angol és amerikai unitáriusok műveit, melyeknek becsét ismerjük, anyanyelvünkön hazánkban meghonosítsuk. Harmadik, mire sulyt fektet szóló, az, hogy miután most már Magyarország és Erdély egy ország, egy kormány és egy törvényhozással; miután az unitárius vallás most már a Királyhágón innen is a törvényesen elismert vallások közé tartozik: nagy fontosságu lenne vallásközönségünkre nézve, hogy itt a fővárosban, Budapesten is egy rendszeres ekklezsiánk s templomunk alapittassék. A fővárosban sok az elem, mely hozzák csatlakoznék, mihelyt nyilvános egyházi életet mutatnánk. Hogy eddig rendszeres ekklezsiát nem alapithattunk, annak oka az, mert Erdélyből, vallásközönségünk központjáról segélyre nem számíthattunk, sokfelé levén anyagi ereje igénybe véve; mi pedig, kik itt lakunk, nagyobbára még szintén jövevények itten, az élet mindennapi szükségcivel küzködve, oly erőt nem fejthettünk ki, hogy bár egy szerényebb kápolnára szert tehettünk volna. A budapesti templom lehetne angol-amerikai-magyar unitárius templom, az alkalmazandó pap lenne mindig olyan, a ki az angol nyelvet is bírja. Fentarthatnók ezen ekklezsiát a három nemzet unitárius hivei, mint közös missiót, mely bizonyára gyakorlatibb és szebb eredményeket szülne, mint Ázsiában és Áfrikában alapított több missio. Szóló melegen ajánlja a mondottakat vendégeink figyelmébe.

Ezután Mr. Hale kíváratára Hajós János előadá a magyarországi vallásfelekezetek viszonyait, — Buzogány Áron a különböző iskolák s tanintézetek rendszerét s állapotát ismertette

a népoktatási törvénycikkkel kapcsolatban. Egyszersmind átadá Mr. Halenak a vallás és közoktatás m. kir. minister által a magyarországi tanügy állapotáról 1870. 1871 évekre kiadott jelentésnek egy német nyelvre fordított példányát, melyet Mr. Hale különös érdekekkel látszott fogadni.

Fretwell John ezután constatalja, hogy óhajításaink a halottak után három pontban foglalhatók: a) gymnasiumaink s a theol. seminarium megerősítése néhány új tanári állomás alapításával s a mostan alkalmazott tanárok fizetéseinek javítása által, — b) egy irodalmi alap létrehozása, és c) Budapesten egy ekklézsia s templom alapítása. Mind ő, mind amerikai barátai, különösen örvendenek, mondá, hogy e conferentiában részt vehettek s állapotainkról és szükségainkről magoknak enynyi ismeretet szerezhettek. Legyünk meggyőződve, mondá, hogy igaz készséggel fognak majd otthon Angliában és Amerikában ügyünknek szolgálni, és nem kétkedik, hogy e baráti találkozásnak igen jó gyümölcsei leendnek.

Miss Southwick Emma, egy mivelt lélek szerénységével és minden szavában jóságot sugárzó modorral kért engedelmet, hogy egy pár szót ő is mondhasson. Ne csüggedjünk, mondá, hogy e találkozáshoz többet nem jelenhettünk meg; ő tudja, hogy hazájában felette sokan vannak, kik óhajtanának velünk testvéri kezet szorítani. Sok szent ügy még kevesebbek által indított meg, — hisz nem a szám, hanem a cél és érzés biztosítja a sikernek. Ezután előadja, hogy az amerikai nők a vallási élet körében sokféle módot találnak jó és hasznos cselekedetekre; különösen a szegények gyermekeinek ápolásában és tanításában soha ki nem fáradnak. Boldognak érzi magát, hogy enynyi magyar unitáriust megismerhetett; a magyarok szabadságszeretetéről eddig is sokat hallott, közmondásos ez Amerikában, hol a szabadság becsét ismerik. Reméli, hogy még lesz alkalmá a magyar földet látni, s talán még több okunk lesz akkor egymást szeretettel üdvözölni. E beszéd nagy hatást tett az egész társaságra, és melegen megéljeneztetett.

Hajós János aa. válaszolt e beszédre. Üdvözölte a kisasszonyt nemes érzelmeiért, biztosítá, hogy az amerikai nőkről oly fogalmat ébresztett és saját személyében úgy mutatá be őket, hogy az által a mély tisztelet, melyet irányukban eddig is éreztünk, még fokozódik. A magyar különben is ősidők óta lovagias tisztelettel tekintett a nőkre itthon is, s a magyar nők azt szintén megérdemelték. Mi tudjuk, hogy hazánk s szabadságunk fentartásában s mivelődési

és jótékony intézetek alapításában nagy része van hölgyeinknek, s ezért a nőket minden országban a társadalom nemesebb részének tekintjük. Vigye a kisasszony legforróbb üdvözlétünket boldog hazájába!

Hajós János ezután hasonlóan meleg szavakkal zárta be a konferenciát, mely baráti kézszerítésekkel végződött.

A beszédek angol, latin, német és magyar nyelven folytak, — a magyart Kovács tolmácsolta. A beszédeket több helyen éljenzés követte.

A conferentia után.

Vége lévén a gyűlés hivatalos színezetének, ezután barátságos társalgássá vált együttlétünk. Ebédre kimentünk a Margitszigetre, melynek pompája meglepte vendégeinket. Ebédnél Fretwell, Hale, Hajós, Kovács, Simén, Buzogány mondtak pohárköszöntéseket. A társaság igen kedélyes volt. Később Budavárba mentünk fel, estve felé nehányan a szt.-Gellért-hegyre, honnan a felséges kilátás elvarázsolta Fretwellt. Estve együtt vacsoráltunk zene mellett az Angolkirályné szállodában.

Másnap, június 16-án délelőtt megnézték az akadémia palotáját, az Eszterházi-képtárt, Muzeumot, — voltak az országgyűlésen, Hajós eszközésére találkoztak Deák Ferenczczel, kinek szívelyessége nagyon meghatotta vendégeinket. Mr. Hale megjegyzé, hogy a képviselő házban épp úgy találta magát, mint az amerikai parlamentben. Délben az indóházban együtt búcsuebédén búcsupoharat kocczintván, Simén Domokos búcsubeszéde után elváltunk. Mr. Hale utolsó szava az volt: reméli, hogy majd a budapesti unitárius templomban fogjuk egymást viszont üdvözölni! Adja Isten! Kovács János Bécsbe kísérte fel vendégeinket, hogy ott nevünkben a többi amerikai és angol hitrokonokat is üdvözölhesse.*j.

*) A mint Kovács J. barátunktól értesültünk, a conferentia Bécsben ugyszólván tovább folyt. Más nap, ugyanis, jún. 17-én a véletlenül közbefött királyi látogatás miatt visszamaradt amerikai és angol hitrokonink közül többen, nevezetesen Jackson S. Schultz, az egyesült államok részéről főbiztos a bécsi világkiállításon, Hamilton Hill, bizos a massachusettsi állam részéről, Louise Coyl kisasszony stb. az amerikai departement vendéglőjébe összehgyűlvén, Hale és Fretwell urak, mint képviselők, előadták a budapesti conferentián hallottakat s ügyünket mindnyájan a magokévé tették s annak felkarolását melegen ígérték, nem csak, hanem a teendők sorrendjét is megállapították mely srierint Hale ur, még mielőtt haza érne, körülményesen leírja a budapesti conferentián történeteket, ugyanezt teszi Fretwell ur Angliában. Haza érve

Megjegyzem, hogy a konferentián kívül egész együttlétünk alatt többnyire saját vallásunk viszonyairól beszéltünk, lehetőleg mindenben körülményes felvilágosítást igyekeztünk adni.

Budapecsten, június 17-én 1873.

Hajós János,
értekezletti elnök.

Buzogány Áron,
a konferentia jegyzője.

Hale ur felolvasásokat fog tartani Bostonban, ugyaneerre felkéri Bellows urat is Newyorkban s általában az amerikai unitárius társulat gyűlésén elintézik a további teendőket. Kilátásba helyezték, hogy addig is, míg tetemesebb segéllyel gyámolíthatnának, amerikai jeles művek fordítására és kiadására a megkezdett segélyt állandósítják. Adja az ég, hogy siker koronázza buzgó törekedéseiket; melylyel, azt hiszszük, nem csak egyházunk, hanem egyszersmind a közmívelődés ügyét mozdítják elő. Szerk.

Iskolai értesítések.

I.) Kolozsvári főiskolánkról.

Az 187 $\frac{2}{3}$ -ik év sept. 6-án reggel 8 órakor nyílt meg a Bedő József papjelölt könyörgésével s isk. felügyelő gondnok Brassai Sámuel urnak az ifjusághoz intézett alkalomszerű beszédével.

Ez isk. évre az anyakönyvbe beirattak: a) papjelölt és papnövendék 29; b) a nyolcz gymnasialis osztályba 213; c) a négy elemi osztályba 65; összesen 307. Még pedig nemzetiség szerint: magyar 245, német (szász) 23, zsidó 29, oláh 6., lengyel 2, cigány 2; vallás szerint: unitárius 176, r. kath. 39, ágostai 26, ev. ref. 31, gör. kath. 6, mózes vallású 29.

Évfolytában a papjelöltek közül papnák kilépett 2, katonának besoroztak s e miatt kilépett 1, tanítónak kilépett 13, egyetemi hallgató lett 2. más tanintézetbe ment vagy végképp haza ment 14; s e szerint év végéig a tanodában maradt 275.

A nyolczadik gymn. osztályból érettségi vizsgára jelentkezett 31, kik közül betegség miatt nem tett vizsgát 3, nem bocsáttatott 4, visszavetett 3 hónapra 10, letette 14, ezek közül 1 általános kitünővel, 1 kielégítőleg, és 12 dicséretesen; az érettségi vizsgálat írásbeli része megtartott május 26. és 27-én, a szóbeli része június 25 és 26-án.

A városi torna-vivoda elkészülvén, január havától elkezdve a mi gymnasiumunk növendékei is gyakorolták magokat a tornászatban az I-ső gymnasiumon kezdve, minden osztály hetenként 2 órán, június 22 nagy közönség jelenlétében általában jeles vizsgát is tettek.

Jóltevőink emlékünnepe, mint minden 5-ik évben, ez évben is megtartott áldozó csötörtökön a reggeli templomozás után, szép számu közönség jelenlétében, az iskolai nagy teremben, ugyanaz nap délután az ifjuság táncmulatságot rendezett a maga kebelében levő betegsegélyező egyület javára, mely közel 400 frt. tiszta hasznot hajtott.

A több rendbeli alapítványból ez évben is számos tanuló részesült segélyben. Ugyais a.) a néhai b. e. Koncz János alapítványából több, kevesebb ideig havanként 2½ frtot kaptak: Faluvégi Áron, Székely Zsigmond, Tamás József, Gelei Márton, Orbok Gyula, Bágyi Kálmán, Lőrinczi Bende, Veres Vilmos, Lakatos Ferencz, Kővári Sándor, Tóth Olivér, Gálfi Sándor, Dombi János, Szabó Márton, Jakab István, Lőrinczi Dezső, Nagy Gyula, Komjátszegi Lajos, Tarcsafalvi Izsák, Máté József, Gál Miklós, Demjén Miklós, Szinte Gábor, Jakab Sándor, Benedek János, Osváth Zoltán, Nagy Gergely, Siménfalvi Árpád, Pap László, Osváth Áron.

b.) A Fejér Ödön alapítványból havanként 2½ frtot kaptak: Csép Lajos, Barabás Ábel. c.) Az Árkosi Lajos alapítványából szintén havanként 2½ frtot kaptak: Osváth Domokos, Német István. d.) A Kelemen Beniamin alapítványból naponként egy-egy cipót kaptak: Nagy János, Varga Venczel, Deák Tamás.

Lendvai Latkócziné urasszony ez évben is tanusította iskolánk iránt számos éveken át gyakorolt jótékonyását, mert a legjobb tanuló részére jutalmul 1 drb. aranyat küldött, mely Gelei Lajos VIII. oszt. tanulóinak ítéltetett, mivel a több kitűnő tanuló közt, a névsorban ő állott legelől.

A néhai b. e. Fejér Márton által a szépírássra tett alapítványból a 2 tallért a felosztályuak közül nyerte Szinte Gábor VI., az 1 tallért az alosztályuak közül Német István, II. gymn. oszt. tanuló.

A kövendi Szász Gergelyné, Incze Klára alapítványából ez évben kettős díjt t. i. 10 frtot o. é. kapott Barabás Lajos, isk. főnök és papjelölt, mint a ki a jöltevők emlékünnepeén az ifjuság részéről a szónoklatot tartotta.

A Paget Olivér alapítványból, az angol nyelvben tett előhaladásért az első díjat t. i. 100 frtot o. é. nyerte Péterfi Dénes, III. éves theol.; a 2-ik díjat t. i. 50 frt. Egyed Mózes III. éves theol. a 3-ik díjat t. i. 25 frtot Sándor Gergely I. éves theol.

Állami ösztöndíjat, 60 frtot fejenként kaptak: Gelei Lajos, Mátyás János és Mózes Mihály.

A néhai bölöni Farkas Sándor alapítványából, a vett könyveken kívül, a következő szaklapok és folyóiratok hozattak a tanári kar s illetőleg a könyvtár számára: Természet; Magyar Nyelvőr; Magyar Tanügy; Középtanodai Közlöny. Cserepéldányban küldettek: a Protestáns egyházi és iskolai Lap és Erd. prót. Közlöny.

Mlgs. kááli Nagy Elek ur, az ifjuság olvasó egylete részére

ez évben is küldötte a „Századok“-at, a „Kelet“-et és az „Erdélyi Gazdasági Közlöny“-t.

Nagyajtai Kovács István nagybecsű könyvtárát kolozsvári főiskolánknak hagyományozván, az 1-ső számú szoba, az Augusztinovics hagyatékából ennek befogadására átalakíttatott és a könyvtárhoz csatoltatott. Szintén az Augusztinovics e célra tett alapítványából a vegytani laboratórium számára mintegy 80 frt áru műszerek hozattak s egyszersmind a világító gáz is bévezettetett.

A Kovács István hagyatékán kívül az isk. könyvtár részint vétel, részint ajándékozás útján, összesen 304 kötettel gyarapodott.

Az iskolában a következő pályázatok történtek:

1.) Az ifjúsági olvasó egyletnél a „Lendvayné“ című alapból ki volt tűzve pályadíjjul 13 tallér; és pedig: egy oratoria 4 drb. nyerte Barabás Lajos. Latin fordításra 2 tallér, nyerte a betegápoló egyesület pénztára. Egy népneveléstani értekezésre 3 dr., nyerte Barabás Lajos. Egy természettani értekezésre 4 tallér, nyerte Orbok Mór.

2. A theologusok önképző és olv. egyesületben tartott szavallati versenyen nyertek a jó szavallásért: Péterfi Dénes és Nagy Lajos egy-egy drb. könyvet. Pályadíjjul volt kitűzve 5 drb. tallér; a következő tárgyakra: egy pünkösti prédikációra 3 tallér, nyerte Péterfi Dénes; egy meyezője napján elhalt nő felett tartandó alkalmi könyörgésre 2 tallér, nyerte Egyed Mózes.

3. Az ifjúsági önk. kör által egy lyrai költeményre ki volt tűzve 3 tallér, elnyerte Nagy F. Miklós.

A betegség ez évben is meglátogatta főiskolánkat; a meny nyiben rövidebb ideig tartó betegségen kívül, 6-on huzamos ideig feküdtek forró nyavalyában, de hála Istennek, mindnyájan felgyógyultak, a mit részint az iskola falai között vagy háznál való gondozásnak, részint dr. Gálfi Endre, dr. Incze Miklós és dr. Gyergyai Árpád buzgó fáradozásainak köszönhetünk. Evvel kapcsolatban a legmélyebb hálával emelem ki én is Kelemen Beniamin urnak azon örökre emlékezetes áldozatát, mely szerint folyó évi június 22-én az e. k. tanácsnak bejelenté, hogy főtanodánk beteg tanulói számára kórodának az iskola háta megett egy házas telket vett, s ezen kóroda számára áldozza, a míg él, jövedelmének egy tized részét. Ezen újabb nagyszerű áldozata egyházunk nagylelkű macecnásának, számos ifjat fog az életnek és a hazának megtartani, s én nem zárhatnám bé e tudósításomat méltóbban, mint annak forró óhajásával, hogy adjon Isten nemzetünknek és egyházunknak sok ily nemes lelkű emberbarátot.

Végül megemlítem, hogy a nyári közvizsgák a június 18-án kiütött cholerajárvány miatt, már június 25-én bevégeztettek és az ifjuság haza bocsáttatott.

Benczédi Gergely,
ig. tanár.

2.) Tordai középtanodánkról.

A tordai unitárius középtanodában V. gymnasialis és 4 elemi osztályban tanított az 187²/₃-ik iskolai évben 3 rendes tanár, 5 köztanító. A rendes tantárgyakon kívül még Iszlai Márton köztanító tanított testgyakorlatot az egész ifjuságnak és műéneket a gymnasialis osztályoknak.

Tanult ez iskolában összesen 178 tanuló, kik közül a gymnasialis osztályokban volt 86; az elemi osztályokban 73 és kezdő 19. Vallás szerint unitárius 87; év. ref. 49; róm. kath. 20; görög kath. 19; izraelita 1; lutheranus 1; görög nem egyesült 1. Nemzetiségre magyar 157; román 20; izraelita 1; év közben eltávozott az intézetből 11.

Mint öröndetes eseményt kell megemlítenem, hogy ez évben, melyben a betegségek oly sok neme pusztított hazánknak csaknem minden tájain; intézetünkben egy haláleset sem történt, sőt még súlyos beteg sem volt senki.

Az iskola könyvtára és természetrajzi gyűjteménye ajándékozások és vétel útján tetemesen gyarapodott. — Az iskolai nagy hallterem oly állandó padokkal láttatott el, melyek írás és rajztanításra is alkalmasok.

Az ifjuság a rendes tantárgyakon kívül az olvasótársasággal egybekapcsolt „önképzőkörben,” szépirodalmi munkálkodásban és versszavallásban is gyakorolta magát. Jártatott szépirodalmi és természettani lapokat, s könyvtárát vétel útján tetemesen gyarapította.

A néhai boldog emlékü Fejér Márton által szépirásra tett alapítványból az 1 ezüst tallért a gymnasialis osztályuk közül Kanyaró Mihály V-ik gymnasialis oszt. tanuló nyerte.

Midőn e rövid ismertetését adom intézetünknek, nem tehetem, hogy az egész tanári kar és a szülők nevében forró köszönetet ne mondjak városunk kitűnő fiatal orvossának, Dr. Szentpéteri János urnak, a ki azon kívül, hogy a hozzá folyamodó tanulókat minden díj nélkül gyógyította és a szegényebb sorsúak közül sokat még

orvóssággal is ellátott — intézetünkben minden héten rendes látogatást tett, hogy meggyőződjék a fiatalság egészségi állapotáról, és idejekorán intézkedhessék, a netalán bekövetkezhető betegségek ellen. — Fogadja a tisztelt orvos ur e nemes emberbaráti buzgalmaért hálás köszönetünk.

Torda, július 2-án 1873.

Pálfi Károly.
ig. tanár.

3) Sz. Kereszturi középtanodánkról.

Az irt gymnasiumba az 187 $\frac{2}{3}$ -ik ik iskolai évben fölvétetett 156 tanuló. Ezek közül az öt gymn. osztályban volt 84 tanuló. A három elemi osztályban 72. Az év folytatában a gymn. osztályból eltávozott 2. Meghalt ugyancsak kettő. Rendes tanuló volt 151. Magántanuló volt 5.

Vallás szerint: unitárius volt 126, ev. reform. 26, lutheránus 2, gör. keleti 2.

Nemzetiség szerint: magyar 152, szász 2, román 2.

Ebben az iskolai évben két új tanerőt nyert intézetünk, egyiket homoród-almási Sándor János akadémista hitrokonunk személyében, ki a számtani s részben a természettani szakokra lön alkalmazva; a másikat helybeli páp és féltanár tordátfalvi Gombos Sámuel atyánkfia személyében, a ki a hit- és erkölcstanra s a felsőbb osztályokban a magyar nyelv s különösen költészet és ékesszólástudomány tanítására lön alkalmazva; a kik felsőbb rendelet folytán lélekemelő ünnepélyességgel igtatódtak bé tisztos és fontos hivatalukba, és pedig mindketten egyszerre ugymint 1872-dik évi dec. 8-án.

Jutalmat nyertek, a nyári közvizsgák alkalmával: Péter József és Vaska Béla nevű 5-ik gymn. osztálybeli tanulók az Ágoston István-féle alapítványból 42—42 frtot o. ért.-ben, jó tanulás, magántanítás és jó erkölcsi magaviselet következtében.

A Fejér-Márton alapítványból az egy ezüst forintos tallért a szép és helyes írásért Marosi Ferencz, harmadik elemi osztálybeli tanuló nyerte el.

Az irt alapítványokon kívül volt még kiosztandó 36 frt o. é. Ebből 24 o. é. frtot fizetett özv. Vas Miklósné szül. Szabó Anna urhölgy, néhai áldott emlékezetű Szabó Sámuelnek, sz. kereszturi gymnasiumunk legelső igazg. tanárának és egyik alapítójának a buzgóságban és áldozatkészségben méltó leánya, a ki 400 o. é.

forint ösztöndíj-alaptőkét tett le gymnasiumunk számára olyan kikötéssel, hogy annak kamatai az isk. igazgatóság által időnként meghatározandó menyynységben jó tanuló és jó erkölcsű ifjaknak osztassanak ki a nyári közvizsgák alkalmával.

Hat o. é. frtot pedig vagyis 100 frt szintén ösztöndíj-tőkének 6%-os kamatját fizette t. Daraghly Mihály, helybeli ügyvéd ur, a ki egyszersmind gymnasiumunk peres ügyeinek már több időtől fogva minden díj nélkül folytatója; mely kamatkiosztásnál az igazgatóságnak az alapító ur által hangsúlyozott óhajítás szerint minden felékezeti kölömbiséget félre kelf tennie.

Végül ugyancsak 6 o. é. forintot fizetett nevelésügy iránti áldozatkészségben az egész vidéken egyik legbuzgóbb hitrokonunk és hazánkfia t. Raffay Károly ur.

Ez a harminczhat forint a következő módon és tanulóknak lön kiosztva:

4—4 forintot kaptak belőle Rofay Zsigmond és Sándor Mózes 4-ik, Nagy Gergely és Deák Ákos 3-dik gymn. oszt. tanulók. 3—3 frtot Demeter Lőrincz és Kozma Imre 2-ik, Lőfi Gyula és Péterfi Lajos 1-ső gymn. oszt. tanulók. — 2—2 frtot pedig kaptak Buzogány József és Vári Dénes 3-ik, Bartha Dénes és Varga Árpád 2-ik elemi osztálybeli tanulók.

Könyveket kaptak: Bedő József és Péterfi Dániel 4-ik gymn. oszt. tanuók közül egyik a Kereszt. Magvetőnek VI-ik, a másik a VII-ik kötetét. — Varga Móríc 4-ik és Gáspár János 3-ik gymn. osztálybeli tanulók a Channing E. V. válogatott műveinek III.—III-ik köteteit. Mind e becses könyveket sz. kereszturkőri unitár. esperes tisz. Árkosi Dénes ur szivessége s gymnasiumunk nevelésügye iránti köztudomásu érdekeltsége folytán. Máté György 2-ik gymn. oszt. tanuló kapta szintén a Ker. Magvetőnek VI-ik kötetét mint szentmihályi unitárius lelkész tisz. Török Sámuel ur által ösztöndíj gyanánt felajánlott könyvet.

Ebben az isk. évben a helybeli unitárius megye és a gymn. közt létrejött s az egyházi főhatóság által megerősített vásárlás, illetőleg csere folytán a tanoda udvara 87 □ öllel tágasodott egész hosszában s ezen kívül az udvar közvetlen szomszédságában testgyakorlati helyiségül, és gyümümölcsfa-iskolának 651 □ öl kiterjedésű kertet kapott az intézet.

Szintén ebben az isk. évben rendeztetett a gymnasium könyvtára rendes tanár és újonnan választott könyvtárnok Sándor János

atyánkfia buzgó munkássága folytán egy arra fordított száraz és világos helyiségben. Ebben az évben kezdett munkába vétetni a természettaniak tárának újból rendezése is választott ór, László Jógsef tanár atyánkfia által.

Ebben az iskolai évben szereltetett fel két tanterem schweizi mintára készült padokkal, ezek közül az egyik terem számára kszülteket fizettük az 186 $\frac{9}{10}$ -ik isk. évben e célra adott és 68 frtot és 66 krt tevő bálj jövedelemből és annak illetőleges kamatjából.

Végül az isk. év utolsó napja estvéjére az intézet előljárósága iskolai tanszerek bevásárlása javára rendezett egy tánczestélyt, a melynek tiszta jövedelme tett 80 o. ért. forintot.

És itt az igazság és hálaérzete kényszerít arra, hogy legszivesebb köszönetet nyilvánítsunk az egész anyaszékben szeretve tisztelt tekintetes Jakabházi Zsigmondné szül. Pakot Polixena urhölgy iránt, a ki mint főlkért bálanya nem csak hogy legfőbb mértékben folyt bé a többféle rendű és rangu diszes társaság özszevarázsolására azon igen méltó tekintélyénél fogva, a melyet egy a szó legigazabb értelmében vett jó anyának és honleánynak szeplőtelen, tisztos és áldozatkész élete, munkássága még jelen — a tekintély megadását illetőleg egy kissé daczos — korunkban is kivív, hogy ugy szóljak: erkölcsileg kikényszerít; hanem e társaság özszevarázsoló szerepén feljül belépti jegyét 20 o. é. forinttal váltotta meg a nevelés szent ügyének érdekében.

Székelj-Keresztur jul. 30-án 1873.

Marosi Gergely,
a fennirt gymn. igazg. tanára.

Az udvarhelyszéki tanítóegylet közgyűléséről.

T. szerkesztő ur! Julius 9- és 10-én az udvarhelyszéki általános tanítóegylet városunkban tartá közgyűlését, melynek tárgyairól e vázlatos tudósítást méltóztat a „Keresztény Magvető“ olvasóinak bemutatni, ha jónak látja.

A megállított program szerint, az első nap voltak a tanácskozások, mintatanítás és a disztornáztat az áll. t. képezde növendékeivel és a gyakorlóiskola 1—4 osztályosaival. Estve hangversenyt rendezett a t. képezde a gyűlés tiszteletére. A nagy gyűlés a második nap kezdődött az unitárius gymnasium nagy halltermében. Az elnöki megnyitó beszédet követte a titkári jelentés, melyben elősoroltatott a fiókegyletek munkássága egészen, alakulásuktól fogva mostanig. Öröndetes haladást tett a Keresztur- és Homoródkörben levő fiókegylet. Átalában, csaknem az egész székben, a társulás szellemét, a tanügy körül levő mozgalmat és az aziránti érdeklődést hallók a jelentésből.

Ezt követte h. almási tanító Égeni Samuel értekezése a következő tárgyról: „Miképpen felelhet meg a tanító az iskolai egészségtan követelményeinek adott körülményeink között?“ Különösen hangsúlyozta az iskolák czélszerű berendezését és tisztántartását, s hogy a tanítónak miként kell a tanítás körül eljárni és fegyelmet tartani, hogy a gyermek teste fejlődésében rövidséget ne szenvedjen.

A közgyűlés tárgyai között egyike volt a legtanuságosabbaknak, képezdei igazg. tanár Gyertyánffy István értekezése: „a tanítóknak képzetéséről“. A több, mint másfél óráig tartó előadás élénk figyelmet keltett mindenkinél, tele lévén Kehr, Diesterweg-féle eszmékkel oly gazdagon, hogy azt egy kis levélben részletesen megismertetni teljes lehetetlen, a melynek előadásakor az ember nem tudta, a szép nyelvezetben-e, vagy pedig az eszmék praktikus menetében gyönyörködjék. Kiemelte, hogy a tanító pá-

lyája kezdetén ne tekintse magát kész, bevégezett embernek, mert az oklevél még nem elég a tanítóságra, az csak annyit bizonyít, hogy az illető elvergődött addig a pontig, a hol a tanítást meg kell kezdenie; de azt nem, hogy mindent, a mi mulhatatlan szükséges, tudna.

Az önképzés eszközeit terjedelmesen elősorolta s kézzelfoghatólag felmutatta azt a helyzetet is, a melybe a magát nem képző tanító esik, és minő nagy bünt követ el az ilyen, midőn egész nemzedékeket megnyomorit. A kor, úgy mond értekező, mint egy vasúti vonat, úgy halad, s a ki az értelem, tudomány pénztáránál nem vált jegyet e vonatra, az semmihez sem fog érteni a mai korban. Hogy világosíthasson az másokat, a ki maga sötétségben van.

Értekezése vége felé rámutatott azokra a veszélyekre, a melyek bekövetkezendők, ha az egyenetlenség befészkelí magát az egylet tagjai közé, s ha a szűkkeblű felekezetiesség és féltékenykedés miatt nem simulnak egymáshoz. Ezt követték a bizottsági jelentések, indítványok stb.

A gyűlés tartama alatt egy közös vacsora és egy közös ebéd volt a „korona“ szálloda nagy termében, a hol kedélyes toásztok és a t. képezdei dalárda által előadott darabok mellett élvezetes órája volt a szép számmal összszegyült vendégeknek.

Daczára a nyári munkaidőnek, a tanítók számosan jelentek meg; sőt más osztálybeliek is emelték a gyűlés fontosságát s a tanügy iránti érdeklődésüket mutatták ki az ők megjelenésökkel. S azt hiszem, hogy e pár napot éltök szebb napjai közé sorozták. Tudósításom azzal az óhajtással végzem, hogy a társalgás, összehoztartás üdvös szelleme gyökerezze meg mélyen az emberek lelkében, mert a nagy Szechényi szerint: csak az egyesületnek van igazisúlya. Mi forrhat egy magános főben tökéletességre! Az agyvelő csak agyvelő által emelkedhetik lépcsőnként oly erőre, mely gyakran, bár villámként, az agyagba szorult halhatatlan lelket teljes fényében tünteti előnkbe.

Székelý-Keresztur jul. 12. 1873.

Sándor János.

A Maroskőri közgyűlés kivonatos ismertetése.

Egyházköri közgyűlésünk Farkas Gyögy esperes, és Filep Albert kir. tanácsos tanfelügyelő, mint egyik felügyelő gondnok, rendes elnöklete alatt Szent-Háromságon tartatott meg 1873 július 14- és 15-ik napján. A közigazgatási 15, a törvénykezési 16 j.könyvi számok alatt tárgyalt ügyek közül, hivatkozással a j. k. számokra, a következőket kívánom megismertetni:

5. sz. Olvastatott vadadi pap Nagy Sándor afiának folyamódása, mely szerint a közte és a megyéjebeliék egy része között felmerült kedvetlen viszonyok okából, gazdasági hátramaradása, ugy mellbeli gyengélkedése tekintetéből is, papi hivataláról ezennel örökre lemond, s egyszersmind kéri a papi bérnek, a helyébe következő új pappal leendő méltányos elintézését. Melyre válaszoltatott: Miután betérjesztő afia, és a vadadi ekklezsia hiveinek egy része közt felmerült kedvetlen viszály ügye, az e. k. tanácsnak idei 202 számú leirata által, már különben is elintéztetett, s annak végrehajtása elrendeltetett: egyházi közgyűlésünk folyamodó atyánkfia lemondását tudomásul veszi, és annak el- vagy nem fogadása kérdésébe ezennel nem bocsátkozik, hanem a betérjesztett lemondást külön felirat mellett, a tisztelt e. k. tanácsnak, végelintézés végett hivatalosan feljelenti. A mi a közte és a helyébe lépő új pap közt való bér kérdését illeti: az, egy az elnökileg már kinevezett papi biztosnak, a tett szolgálatok mértéke szerint, annak idejében, az igazsággal megegyezőleg és méltányosan eljárni, álland kötelességében.

6. sz. Reggeli 9 óraker másnap a templomban isteni tisztelt tartatott, hol szép gyülekezet jelenlétében, sz.-mártoni pap Szentmártoni Kálmán afia, unitárius pap létre, 1 Kor. 13. 13. alapján épületesen szónokolt „a hit, remény és szeretet“ háromságos tanáról, innen a kölcsönös üdvözlések megtétele után a papság házánál folytatattatik a tanácskozás; hol

8. sz. Az iskolavizsgálatokról beterjesztett tudósítások meleg tárgyalása után, és azok kapcsában, indítványoztatott: hogy miután iskolatanítóink legnagyobb részénél — a felette csekély díjazás mellett is — úgy a képesség mint a jóakarat, ügybuzgalom, szorgalom és kitartás, nem hiányzanak, iskolaügyünk mégis, anynyi jóakarat és erőfeszítés ellenére, megközelíthetőleg sem felel meg a szorgalmi idő, egyöntetűség, kellő haladás, nem a törvény szigora kívánalmának; mert a tanítató szülők hideg részvétlensége, bűnös hanyagsága meghiusítja iskolázásunk sikerét, a kívánt időben való beállíthatását, rendszeres folytathatását és hű kitarthatását; elősegíti a kimaradások, s kivált a mulasztások megrendítő szaporodását; az iskolát tartó egyházak pedig többnyire, s mondhatni általában, vagy restek, vagy elégtelenek saját erejükön czélszerű iskola-ház állítására, felszerelésére, s tanítóik illő díjazására; s miután az oktatásügyi minister ő nmlga ez év folyamán, elhatározó nyilatkozatra s kimutatásra szőlította fel mindenik vallásfelekezetet a végett: hogy melyik iskoláját képes önerején fentartani, s melyiket nem? Valóban, eljöttnek látszik az idő a komoly magunkba szálásra, a szigorú számvetésre, és siető elhatározására annak: ha valjon nem volna-e tanácsos, sőt elődázhatlanul szükséges, fennálló iskolaügyünknek más fordulatot engedni, saját erőnkkel, vagyonnunkkal s az állam részéről nyuitandó támogatással iskoláinkat úgy rendezhetni be, hogy azok virágzásba hozása mellett, felekezeti ügyünk, vagyis templomi szolgálatunk, fennakadást ne szenvedjen? Mindezek komoly megfontolást, az e. főtanács elintézését, s keresztülviteli módozatára utasításadását igényelvén, annak érvényre emelése felirat útján lenne eszközözlendő.

A felhozott idő, kor és végzetszerűvé vált tanügyi ezen indítványt, egyházi közgyűlésünk egész terjedelmében és egyhangulag elfogadta, magáévá tette, s környéki minden iskoláinkat annak értelmében átidomitandóknak véleményezte, s meleg pártfogása mellett, véghatározás végett, annak az e. főtanácsához való fölterjesztését meghatározta.

9. sz. Egyik tagtársunk részéről panaszosan lett bejelentve, hogy azon községben, hol papszkodik, Marosszékbeli polgári egy tekintélyes tisztviselő által mondatott ki: hogy lakta községében strázsálással, nappali és éjjeli őrködéssel, a pap és mester is, sorszámban tartoznak; mert az ők javaik felett is tartatik őrködés. E

nyilvános utasítás azt vonná maga után, hogy tehát az illető belső emberek, tartoznak lakta községükben, hidak tartozásával, sáncz-ásással, s mindennemű személyes rovatatok s a t. hordozásával is, pedig a kizárólagos hivatali kötelességekkel, kikerülhetetlenül, botrányosan és homlokegyenest jőne mindannyiszor összeütközésbe, könnyen boszus zaklatásoknak téve ki azokat.

Tiszteli panaszló aa. a jogegyenlőséget a közteherviselésben is, s igazságosnak tartja az egyháziak részéről a magánvagyon utáni adót, rovattal, úgy a fizetése arányában jövedelmi adót is; de nem tarthatja olyannak — legalább méltányosnak nem — az 1848 óta most először megkísérlett ez eljárás szerinti terheltetését az egyházi szolgáltnak akkor, midőn faluhelyeken szolgálatjuk után különben is csekély fizetések évről évre csorbíttatnak; az élelmi és ruházati czikkek a korábbi adómentes évekhez képest a drágaságban tetemesen fokozódtak; a papi és iskolatanítói pályára lépők száma aggasztólag gyérül! Hát az iskolatanítók, ha úgy lehetne kifejezni, a nevetségig csekély díjért nincsenek-e különben is eléggé elfoglalva a közszolgálatban, testi és lelki erejük egész kimerüléséig? és nem elég kárpótlást nyújtanak a papok is, a száma nélküli községi, árva s törvényszékekhez való anyakönyvi kivonatok kiállításánál, s erkölcsi és sok másféle bizonyítványok meghurczoló ellenjegyzésénél; statistikai adatok, adókimetések, nyomozásokkor kimutatók bekérésénél, halálesetek betérjesztésénél, a katonák, honvédek házassági és haláleseteik mindannyiszori benyújtásánál sat. sat.? mely terhelő eljárásokért az állam semmit nem fizet, hanem parancsol.

Ha már ez újabb terheltetés nem maradhat el: legyen az állam méltányos, és az eddigi ingyenes előrántásokért nyújtson ezután legalább az irományoknak megfelelő dijt. „A ki fizet, az parancsol“.

Lehetnek ugyan oly falusi községek, melyek a szellőztetett utasítás mellett is, az illetén lealjasító szolgálmányok tételétől, avagy csak méltányossági szempontból, és a vallás iránt viseltető kegyeletből, megkimélik a belső embereket; de legtöbbször lehetnek s lesznek is olyanok, a kik kapva kapnak az adott utasításon, és kárörömmel hányják a sárba belső embereiket.

Ezt az esetet — mielőtt az nagyobb mérvet öltene — panaszló atyánkfia orvosoltatni kéri a Marosszék bizottsági gyűlése előtt, és illő pártolás kikérése mellett átírni, az ugyancsak maros-széki, más felekezetű t. cz. többi esperességekhez is. Mely sérelmes betérjesztést egyházi közgyűlésünk közakarattal elfogadja, ma-

gáévá teszi, és a kijelölt helyekre pártolás kikérése mellett fel- és átiratni határozza.

10. sz. Az egyházi képviselet, törvényhozási, törvénykezési s az egész közigazgatási szervezet kérdése újból felelevenítettén, egyházi közgyűlésünk erre nézve még 1871 ben kimondotta, hogy az e. főtanács által az irt érdekekben közlött tervezetét kész elvileg elfogadni, csakhogy keresztülvitelének valóságát a képviselők díjazásának lehetőségétől s az azt kifejtő gyakorlattól tette volt függővé. Ezen előbbi nézete mellett jelenleg is megmaradva, kifejezendőnek véli, hogy a képviselet szükségét csak akkor látja valóban bekövetkezettnek, ha az nem felülről lefelé, hanem alulról feléle vetetik igénybe. Ez ugyan közöttünk nem vált még életszükséggé; de miután hazánkban általán, a polgári téren úgy, mint az egyházin, minden irányból a képviseleti úton megindult önkormányzat kérdése csaknem egészben megoldást nyert, részünkről sem árt az alkalmazkodás, csakhogy a szabadság és önkormányzat drága árba számítódik és pénzbe kerül, a mit előteremteni az alkotmányt kedvellők kötelessége. Ugy azt is kimondandónak véljük, hogy a megállítandó képviselet díjazásáról előre gondoskodni kell; mert az ingyen szolgálatban ha van is olykor köszönet, de az nagyon nyomoruságos állapot volna, ha a szellemileg valóban tehetséges, de anyagilag a „res angusta domi“ nyomása alatt küszködő egyén minden jó akarata és ügybuzgalma mellett is — kizárva látná magát a képviseletből! Ismételve hangsúlyozzuk, hogy a képviselethez pénz kell. A mit előállithatni vélünk, részint az e. főtanács által már kijelölt úton, mely szerint a korábbi áldozathozásban részt nem vett újabb nemzedék önkéntes adakozásra biratnék, részint pedig a kivetendő akár birtokaránylagos, akár az adóforintokhoz mérsékelt egyházi adó behozatala útján, mely összeg egyharmada az egyes ekklézsiáknál, egy harmada az esperestségeknél hagyatván, csak az utolsó egy-harmad folya be a közpénztárba, a miből aztán folytonosan fedezhető volna — egyebek közt — a képviselők díjazása is. Addig, míg ez nem valósítható, maradna az eddigi közigazgatási rendszer, mely körülmény szabályzati némi módosítások megemlítése mellett, megiratni határozottatott az e. főtanácsnak.

Egyéb kisebb érdekű tárgyak felsorolását mellőzöm, úgy a törvényszékieket is; melyeknél a válóperekrol különösen megjegyzendő: hogyha a polgári házasság létre jó, azontúl hasonlitunk a malomhoz, melyet a víz elhagyott.

Kelemen István,

A német protestáns egylet 7-ik közgyűlése.

Lipcse, 1873 aug. 15-én.

Kedves barátom!

A napokban egy igen régi óhajtasom teljesült. Részt vehettem a némethoni protestáns egyletnek Lipcsében tartott közgyűlésén, a hova engem főleg két dolog vezetett. Először, mint unitárius ember és a magyarhoni Reform-egylet tagja, őszinte barátja vagyok annak a szabad és józan irányu törekvésnek, a mely a némethoni prot. egylet működését jellemzi. Másodsor figyelmessé kívántam az egylet tagjait tenni a magyarhoni unitáriusok, s általában az unitarismus törekvései iránt. E két szempont indított engem arra, hogy a Német protestáns egylet ez évi aug. 12—14-én Lipcsében tartott közgyűlésén, részint mint kolozsvári elvtársaimnak is megbízottja, megjelenjek. Meglehet, hogy e mozzanat és az egylet közgyűlése sokakat fog érdekelni a Magvető olvasói közül. Leirom tehát igen röviden a nyert benyomás hatása alatt.

Kolozsvárról aug. 9-én elindulván, 10-én reggel Bécsbe, onnan Fretwell barátunk társaságában 11-én estvére megérkeztem Lipcsébe.

A másnap, u. m. aug. 12-én megnyilandó prot. egyleti működésnek ez alkalommal két főtárgya volt. Az egyik az, hogy minő álláspontot foglaljon el az egylet a már elődázhatatlanná vált polgári házasságra vonatkozólag. A másik egy evangelico-protestáns egyházalkotmány szervezetének megállapítása.

A tulajdonképi közgyűlés aug. 13 és 14 napjain tartotta üléseit. Az ezeket megelőző napon a szűkebb és tágabb körü bizottmányok tartották üléseiket, és vitatták meg előlegesen az előterjesztendő javaslatokat.

A tágabb körü bizottmánynak d. u. 2 órakor tartott ülésén Fretwellel együtt én is megjelenvén, magamat az elnöknek bemutattam, tudatván vele útazásom és küldetésem célját. A gyűlést

Dr. Holtzmann heidelbergi egyetemi tanár nyitotta meg, felolvastván Dr. Bluntschlinak egy levelét, a melyben sajnálatát fejezte ki a felett, hogy betegsége miatt nem jelenhetik. Ezután tudatta a bizottmányal, hogy az angol és kolozsvári unitáriusok részéről két követ érkezett, hogy az angol és kolozsvári unitáriusoknak a német prot. egylet törekvései iránti rokonszenvét tolmácsolják és szives üdvözlöket fejezzék ki. Örömet fejezte ki a prot. egylet nevében érkezésünk felett, s szivesen üdvözölt a bizottmány nyílt ülésében. Erre elébb Fretwell, azután én felállván a szónoki székre, magunk és megbízóink nevében kifejeztük rokonszenvünket a prot. egylet törekvései iránt. Különösen én kiemeltém, hogy minő örvendetes és biztató reánk nézve, hogy az Isten egysége, az evangelium valódi szelleme és feltétlen lelkiismereti szabadság iránti nézeteinkkel nem állunk többé magunkra, miután a szabadirányu prot. egylettel e téren mint testvérek és rokonok találkozunk.

Miután a bizottmány a gyűlésben való megjelenésemet, s a magam és elvrokonim nevében kifejezett meleg üdvözlötemet, s elvrokonimnak számos aláírással ellátott, a közgyűléshez intézett s általam beadott levelét élénk örömmel s éljenzéssel fogadta, az ügyek vezetésére Dr. Rübiger, boroszlói tanárt választotta meg. Ezután napirendre térvén, az ügyvezető bizottmány által kidolgozott javaslatnak, t. i. a polgári házasság behozatalára és az evang. prot. egyházalkotmányra vonatkozó javaslatoknak tárgyalásához fogott, a melyeket némi módosítás és kiegészítés után elfogadott, s a másnap tartandó közgyűlésre kinyomtatni határozott.

A bizottmányi ülésnek d. u. 5 órakor vége lévén, az egylet tagjai esti 7 órakor ismerkedési estélyre gyűltek össze. Itt a lipcei prot. fiókegylet elnöke Dr. Binkau emelt legelőbb is poharat a prot. egylet tagjaira. Utána Dr. Haase bielitzi tanár toasztirozott Lipce szabadgondolkozásu polgáraiért. Végre Richter, berlini pap emelt poharat Sydowért, a tudomány és az egylet ügye vértanujáért.

Az első napi közgyűlés aug. 13-án isteni tisztelettel kezdődött a Miklós-egyházban, a melyen az orthodox-párt férfiai közül is számosan voltak jelen. Éneklés után Dr. Baumgarten, rostoki tanár lépett a szószékre. Beszédének tárgya a jövő kor egyháza, alapigéje 1 Pét. 2, 9: „ti pedig választott nemzetség, kir. papság, szent nép vagytok” sat.

volt. Szónok elragadó ékesszólással, erős érvekkel és élénk színekkel festette a jövő egyházát. Érveivel nem csak a logikus főket ragadta bámulatra, hanem még a nép között is hódított az egylet ügyének, s annak sikerét az orthodoxia alattomos bujtogatásai ellenében biztosabbá tette. Beszédében kimutatta, hogy a jövő egyháza e két elven épül fel: az egyetemes papság eszméjén és hogy a keresztények szent nép. Kiemelte, hogy az apostoli ker. egyház alkotmánya oda lett A község egyetemes szent papi joga letűnt. A reformatio újra az ő ker. egyetemes papságot hirdette. De a papi és consistori hivatal azt elhomályosította, majnem kioltotta.

A keresztényeknek tehát az a legfőbb teendője, hogy a község ő szent papi jogát visszanyerje. Csak akkor lesz szent papság a nép, ha Istenével közvetlen érintkezhetnek. Ekkor megszűnik az államegyház által létrehozott erőszak, s valósul a szeretet és igazság országa, a jövő egyháza. Szerinte a német genius van hivatva, hogy az egyházban a szabadság szent harcát megharcolja annak elleneivel. És ő azt hiszi, hogy ez sikerülni is fog.

Isteni tisztelet végével az egylet tagjai az egyetem aulájában gyültek össze. A terem minden zuga megtelt. A gyűlés elnökül Dr. R ä b i g e r t, alelnökül a lipcsei fiók-egylet elnökét Dr. B i n k a u t választotta.

A gyűlés titkára az irodalmi működéséről híres M a n c h o t, brémai pap és a „Norddeutsche Protestantenblatt“ szabadszelleme szerkesztője volt.

Elnök-választás után Dr. R ä b i g e r az ülést megnyitván, rámutat az egylet feladatára. Szerinte ez abban áll, hogy az egylet a maga szellemében igyekezzék helyreállítani a német ev. egyházak alkotmányát. A confessionalis párt az eddig gyakorolt uralmat továbbra is meg akarja tartani a maga kezében, s ezért elleneműködik az egyletnek. Azonban kiemeli, hogy e kedvetlenítő körülményekkel szemben örvendetes események is vannak. Örvendetes például, hogy a legfőbb egyh. hatóság Sydowot hivatalába visszatette, s elismerte, hogy az evangélikus egyháznak jogában áll, a lelki szükségekre való tekintettel confessioját megváltoztatni. Örvendetes az ő katholicismus tett haladása. Örvendetes az a rokonszenv, a melyet az angol és magyar unitáriusok követei, Fretwell János és Simén Domokos urak, az unitáriusok részéről kifejeztek.

Erre a közgyűlés a polgári házasság behozatalára vonatkozó javaslat tárgyalásához fogott, a mely a szerint, a mint azt a tágabb körű bizottmány megállapította, így hangzik:

1. A polgári házasságkötés a házasság jogi oldalán alapul. Ez nem ujtítás, sőt ellenkezőleg oly ősi jogi tétel, a melyet a római és germán világ, a középkori egyház és a reformátorok is elismertek.

2. A polgári házasság akkor vezet czélhoz, ha kötelező; s ez csakis mint ilyen léphet érvénybe a felekezetek különfélesége, a hierarchia merényletei, s az egyház és állam közti harc következtében.

3. A polgári házasság nem sérelmes az egyházra nézve. Ez, mint polgári cselekvény, nem csap át az egyház terére. Ellenben az egyház előtti frigykötés (megáldás), mint a házasságra vonatkozó cselekvény erkölcsi és vallási oldala, mint szabadon végbevitt lelkiismereti kötelesség, sokat nyer tisztaságában és szentségében, s emeli az egyház tekintélyét és méltóságát.

4. A házasság vallási és erkölcsi oldalának kiváló fontossága az egyháznak szoros kötelességévé teszi a polgári házasság behozatalával, hogy

a.) a házasságnak keresztény szellemben való felfogására közreműködjék,

b.) az egyház tagjainál komolyan hasson oda, hogy házasságra az egyház áldása nélkül ne lépjenek; azonban e rábeszélés ne történjék a házastársak egyéni szabadságának rövására.

5. A polgári házasság behozatalával szükségessé váló egyházi rendszabályoknak (milyenek: a kihirdetés, összekelési formulák stb.) a polgári házasságkötés által már jogilag létrejött házasság érvényességének elismeréséből kell kindulniok.

E javaslat előadásával Dr. Schellenberg, mannheimi dékán lévén megbizva, egy két óra hosszszat tartó indokolás és a házasság történetének alapos vázlata kíséretében terjesztette elé.

A vitát Richter, berlini pap nyitotta meg. De minthogy az érdekes vitának tüzetes leírása igen hosszszura nyujtaná leírásomat, ezért azt mellőzöm. Elégnek tartok annyit megemlíteni, hogy a bizottmány javaslata elfogadtatott, s az elnök az ülést fél 3 órakor bezárta.

Gyűlés után közös ebéd volt; ebéd után pedig nagyszerű templomi concert a Tamás egyházban, melynek fénypontját a Mozart „Ave verum“-ja és Mendelsson „Reformationssymphoniája“ képezték.

A második napi közgyűlést ismét isteni tisztelet előzte meg a Miklós egyházban. A prédikátor ez alkalommal a szónoklatáról híres Lang Henrik, zürichi szabadszemléű lelkész, Schweitz második Zwinglije volt. Beszédének alapjául a Zsolt. 119. ^{52.} választotta: „Megemlékezem a te eleitől való ítéletidről oh Uram, és vigasztalást veszek“. Szónok élénk vonásokkal ecsetelte a modern világnézet vallásos felfogását. Szerinte a világról való modern tudományos felfogás, a mely a világot szoros törvények alatt állónak tekint, éles ellentétben áll az ő felfogással, a mely mindenütt csodát lát és keres. Az elébbi felfogás hívei közül sokan elvetik a vallást, az utóbbi felfogás hívei pedig háborút izennek a tudománynak. A kettő közt sok vizsgálódó lélek áll, a kik sem a világ tudományos szemléléséről, sem a vallásos világnézetéről le nem mondhatnak. Ezeknek akar szónok segítségére jöni, midőn kimutatja, 1.) hogy a dolgok folyása nem menyen roszul oly világban, a melyet szoros törvények kormányoznak, és 2.) hogy az e törvények alatt álló világ nem zárja ki a vallást.

Szónok jeles beszédében kibékíteni törekszik a vallást a tudománynyal. Szerinte bár a régi bölcsek is tudták, hogy mi igaz, és szép, de mégis az a vallás a rugója minden világmozgató teteknek, a melyet a Mária fia hirdetett, s a melynek fényénél ő új ég alatt új földet mutatott meg az embereknek. Erős vonásokkal festi az isteni gondviselést, s kívánja, hogy az a vallás jusson diadalra, a mely a művelődést az Istenben való hittel megegyezteteti.

Langnak e vallásos meleget lehellő és a modern tudományos ság színvonalán álló beszéde után az egylet tagjai az egyetem aulájában gyűltek össze. Az ülés tárgyát ez alkalommal az ev. protestáns egyházalkotmány képezte. Mielőtt azonban a közgyűlés napirendre tért volna, Dr. Haase, bielizsi tanár indítványozta, hogy a „Protestáns biblia“ második kiadása alkalmával annak szövege revisio alá vétessék, s a tudománynyal megegyező szövegfordítás eszközöltessék. Ez indítványt a közgyűlés elfogadta és megbizta a szűkebb bizottmányt, hogy a szükséges lépéseket e tekintetben tegye meg. Ugyan ez alkalommal Schellenberg, manheimi décán is jelenti, hogy az „Andachtsbuch des Protestantenvereins“ czimű imakönyv közelebről Hardt melletti Neustadtban megjelenik, és arra a közgyűlés figyelmét felhívja.

Ezután a gyűlés áttért az ev. prot. egyházalkotmány tárgyalására, melyet Dr. Bluntschli helyett Dr. Holtzmann terjesz-

tett elé alapos indokolás kíséretében. Szerinte az egylet nem tudja eléggé ismételni, hogy a jai minden iránynak és gondolkodásmódnak nyitva állanak. Eddig is csak türelmetlenség volt az oka annak, hogy tagjainak dogmai kérdésekkel kellett foglalkozniok. Ez azonban elmúlt, és a jelenkor valódi jelzője az alkotmányi kérdés. Az ide vonatkozó javaslat a bizottmány által megállított szerkezet minden pontjaiban elfogadtatván, az elnök köszönetet szavaz a lipcei fiókegyletnek, valamint az egyházi hatóságnak a tanusított szivességért, s az ülést bezárja.

Gyűlés után 5 órára fényes diszebed volt rendezve az egylet tiszteletére a lövöldében. Ezen mintegy 300-an vettek részt s a legelénkebben folyt le. A pohárköszöntések sorát Dr. Rábiger kezdette meg, éltetvén a német császárt és a szász királyt. Utánna Dr. Koch, lipcei polgármester ivott a lelkiismereti szabadságért, s Dr. Breydorff, lipcei pap az angol és magyar unitáriusokért, s azok követéiert.

Ez a német prot. egylet 7-dik közgyűlésének, irányának és működésének rövid vázlata. A ki a németországi szabadirányu theologia szellemét, s a közelebbiről létrejött egyházi mozgalmakat figyelemmel kíserte, be fogja látni, hogy Németország az erkölcsi és vallásos élet megifjodási küzdelme, s egy magasabb rendű reformatio mozgalmái közepette él. Különösen a legutóbbi háboru óta óriási küzdelem vehető észre Németországon, a mely már is jelentékeny diadalt aratott a sötétség felett. E küzdelem nem egyéb, mint az öntudatos protestáns lélekerő harcza a megcsökönösödött confessionalismussal; célja az, hogy az egyházat reformálja, s az egyetemes német népegyház eszméjét valósítsa. E nemes célja valósításában már is annyira haladt, hogy diadala az ultramontan törekvések ellenében biztosítva van. És én meg vagyok győződve, hogy ez újabb és magasabb rendű reformatio hazánkra sem fogja eltéveszteni jó hatását.

A mi már az általam e gyűlésen elérni szándékolt célt illeti, e tekintetben teljesen meg vagyok elégedve útazásom eredményével. Személyes ismeretségbe jövén a protestáns egylet vezérférfiaival, sikerült figyelmöket az unitarismus iránt felébresztenem; felvilágosítanom öket az unitarismus irányja, szelleme, célja és törekvése felől, és sok oly előítéletet oszlatnom el, a melyekkel elleneink régebben és újabban gyanusítottak. Szorosabb viszonyba

léptem a szabadabb irányú irodami férfiakkal és lapszerkesztőkkel, a kik ígéretet tettek nekem, hogy szívesen közölni fognak a szabad német sajtó útján minden cikket, a mely őket a magyar unitáriusok valódi helyzetével, szervezetével, elveivel alaposan megismerteti, s ez által a rokonságot a prot. egylet és egyházunk közt tisztábban felmutatja és bensőleg közelebb hozza egymáshoz; egyszersmind azt is kifejezték, hogy ha „Keresztény Magvető“ című folyóiratunkat lapjaikkal kicseréljük, örömükre fog szolgálni.

•Simén Domokos.

Különfélék.

Kelemen Benő. E névhez már sok szép emlék van kötve egyházunkban, s most egy újabbat kell ahhoz feljegyeznünk. Nevezett atyánkfia, ugyanis, közelebről a főtanoda háta megett a görbe szappanyutcza szögletén 4800 o. é. frton egy házasság telket vásárolván, azt főtanodánk beteg tanulói számára kórodául ajándékozta. „Már életpályámra léptemkor fogadást tettem“ — monda a nemes adományozó, midőn a megvásárolt házasság telket illető szerződést június 22-én tartott E. K. Tanácsai gyűlésünkben személyesen bemutatta és átadta — „hogya Isten segedelmével szerzendő vagyonomból megvizsem áldozatomat az egyház és nevelés oltárára; mert Istennek áldozni szent kötelesség. Én ezen adót a nevelésre kívántam fordítani; mert meg vagyok győződve, hogy a ki a nevelésre adózik, az Istennek adózik. Ezen fogadásomnak eleget is kívántam tenni, hátra van még egy kevés, melyet ismét arra szántam. Körülbelől három hóval ezelőtt jöttem annak tudomására, hogy helybeli főtanodánk beteget számára egy kóroda van tervezve közadakozás útján, az eszme megragadott s elhatároztam, hogy ezt a kórodát magam fogom felállítani“. Ezután részletesen előadván a tervbe vett kóroda felállítása, a bejelentett házasság telek megvásárlása körül tett lépéseit, mély vallásosságtól áthatott beszédét így végzé: „Nem tudom meddig fogok élni; de akár meddig élek s akár mennyi jövedelmem legyen Isten jóvoltából, annak tized részét évenként ezeu kóroda fenntartására fogom adni életem fogytáig“.

Az ily szép tett és áldozatkészség sokkal ékeesebben beszél magáért, minthogy annak magasztalására szavakat kellene keresnünk. Legyen elég részünkről kifejezést adni annak a meggyőződésnek, hogy valameddig egyházunkban a vallásos buzgóságnak ily megható nyilatkozataival találkozunk, addig jövőnk iránt nem lehet kételkednünk. A bizalom pedig egyik leghatalmasabb támasza minden nemes törekvésnek.

A mint tudjuk, a nemes áldozó már minden lépést megtett arra, hogy az általa adományozott kóroda — ha szükség lesz reá — még a

jelen iskolai évben, rendeltetése szerint, használható legyen. Abba három ágyat rendelt meg s azokat ágyneművel is felszerelte. Intézkedett, hogy a kóroda helyiségében egy beteg ápolónő legyen, a ki ott állandó szállást kap. Mily megnyugvás azon szülőknek, kik a távolból kénytelenek ide küldeni gyermekeiket. Adja Isten, hogy ezek közül kevesen vegyék igénybe ez emberbaráti intézményt; de azért hiszszük, hogy a sorokat nem fogja úgy elolvasni senki, hogy ne mondja el velünk együtt szívének teljességéből: Isten éltesse tisztelt családja, hazánk és egyházunk örömére és boldogítására hosszasan a derék férfit, egyházunk ezen nemes szívű jöltevőjét, Kelemen Benő atyánkfíát!

Egyházi főtanácsunk aug. 31-re tervezett gyűlése az ország-szerte uralkodó cholera miatt nem tartatott meg. A gyűlés napja újabban még nincs elhatározva; mert ez a járvány megszűnésétől függ; reméljük azonban, hogy az őszi el nem marad. Ha a birtok kicsiny is, az aratni való sok benne s főleg most részint egyházi, részint iskolai ügyeink körül anynyi a teendő, hogy mindennapra találjunk valami tanácskozássra való tárgyat.

Ugyancsak a járvány miatt iskoláink sem állottak be a rendes időben, szeptember 1-re s szeptember folytán még valószínűleg nem is fognak beállani. Egy hónapi idővesztés! De ez még a legkisebb; mert ha a járvány megszűnik s a tanítást megkezdhetjük, a szünidők megrövidítésével a most elvesztett hónapot kipótolhatjuk, s ha Isten megsegít, ki is pótoljuk. Ennél sokkal nagyobb és gyászosabb az, hogy a járványnak hazánkban eddig több mint 60000 ember esett áldozatul. Ki tudná megszámítani a sok özvegy és árva könnyűt? Tanárkarunk sem maradt gyász nélkül, Kolozsvárt Papp Mózes, egyh. főjegyző és tanár, Tordán Májai István tanár t. barátunkat érte a súlyos csapás, alig egy hét alatt vesztvén el mindketten áldott jó nejeiket, gyermekeik szerető gondos édes anyját. Az Ur legyen vigasztalójuk!

Vendégeink. Mióta a vasút a legtávolabbi országokat is szomszédosokká tette, gyakrabban van szerencsénk nekünk is külföldi hit-rokonainkkal találkozni. Fretwell ur után, kinek látogatásáról megelőző füzetünkben megemlékeztünk, ugyancsak junius havában Coquerell urhoz, a nagyhirű párizsi református lelkészhez volt szerencsénk, kit szabadelyűségeért s nevezetesen a szentháromságnak határozott megtagadásaért a párizsi református consistoriumban most uralkodó orthodox-párt az egyházból kizárt. Coquerell ur a református

nevet megtartotta, de nyíltan bevallja, hogy ugyanazon vallási elveket hirdeti, a melyeket az unitáriusok is hirdetnek. Angliában és Amerikában több unitárius templomban prédikált, ottani hitrokonainkkal szoros baráti viszonyba lépett s a bécsi világkiállításról hozzánk is lerándult, hogy a mint mondá, megismerkedjék a legrégibb unitáriusok utódaival. Két napot töltött körünkben s a többek közt templomunkat is meglátogatván, felment a szószékbe. „Immár elmondhatom” — úgy monda — „hogy egy magyar unitárius templom szószékében is voltam”. Általában irántunk való rokonszenvének számos jeleit adta s megígérte, hogy az általa szerkesztett „La Renaissance” hetilapot nekünk megküldi, a mit be is váltott. A franciaországi szabadelvű protestánsok figyelme angolhoni hitrokoninkkal való érintkezésnél fogva eddig is fel volt ébresztve irántunk, hiszszük, hogy Coquerell ur személyes látogatása és ismeretése e figyelmet még fokozni fogja.

Legujabban Morison Robert urhoz, a szabad észak-Amerika egy derék ifju polgárához volt szerencsénk, ki aug. 14-én érkezett körünkbe s jelenleg a Székelyföldet s itt különösen ekklezsiáinkat látogatja, Kovács János tanártársunk kíséretében. Örömmel értesülünk mindenfelől, hogy nevezett atyánkfia mindenütt szíves fogadtatásban részesül s maga is teljesen otthon érzi magát mindenütt. Körutjáról később még lesz alkalmunk szólni, valamint hiszszük, hogy nevével még többször fogunk találkozni; mert ő lesz immár arra hivatva, hogy állásunkról kimerítő és személyes tapasztalatra alapított ismertetést adjon amerikai hitrokoninknak. Legyen üdvözölve körünkben és koszoruzza a siker nemes törekvéseit!

A vallás kérdése a képviselőházban. Mi csak most emlékeztünk meg Deák Ferencz, hazánk nagy fiának, a képviselő házban június 28-án tartott epochalis beszédéről, melyben egyházpolitikai programját szokott nyíltságával terjeszté elő s a melyhez az országban már számos vármegye és város csatlakozott a maga elismerő nyilatkozatával. Ugy hiszszük azonban, hogy erről megemlékezni most se késő, mert e beszédben kifejtett elvek megvalósítása bizonyára hosszú évek műve lesz. Deák Ferencz a vallás kérdésében az amerikai rendszer barátja, hol, a mint tudjuk, a különböző egyházak abban a viszonyban állanak az államhoz, mint bármely más egylet vagy társulat, a hol nem ismernek sem uralkodó, sem bevett vallást. S kétségen kívül hogy csak így nyer helyes megoldást a vallás kérdése előbb-utóbb. Mi részünkről örömmel csatlakozunk ahhoz s minden jól kiszámított lépést, mely erre vezet, őszintén üdvözlünk.

A magyar prot. egyh. és isk. Figyelmező nem tagadja meg magát. Közelebről megjelent aug. és sept. füzetében: „Unitár támadások a protestantismus ellen és a Protestáns-egylet“ czimmel Frecska urnak egy hét levélre terjedő czikkét bocsátotta világra, mely feleletül szolgál Simén D. t. munkatársunk „Egy prot. pap, ki a protestantismust és a Krisztus evangéliumát megtagadja“ czimű, folyóiratunk jelen évi 1-ső füzetében megjelent cikkére. Már csak az a körülmény is, hogy a Figyelmező t. szerkesztője se méltatta arra Frecska urnak ezt a cikkét, hogy azt folyóirata rendes rovatában közölje, hanem csak mellékletképpen adta ki, eléggé jellemzi Frecska ur újabb dolgozatát. Enynyi handabandát még csak akkor olvastunk, mikor Kámori perelt. Ballagival. Minthogy a cikk főleg S. D. ellen van intézve, a feleletet reá bizzuk, ő bizonyosan el fog bánni Frecska urral úgy a mint érdemli. Részünkről most csak egyet kívánunk megjegyezni, mint igen tanuságos dolgot. Azt mondja, ugyanis, Frecska ur, hogy az unitarismus az eredeti bűn egy része. Ebből azt kell következtetnünk, hogy az eredeti bűn vallói s így az evangélikusok is legalább féligmeddig mind unitáriusok. Köszönjük a nyilatkozatot, de mi eddig legalább Fr. urban igazán nem fedeztünk fel még egy szemernyi unitarismust is, s miután úgy látszik, hogy a józan észnek határozott ellensége, nincs is reményünk hozzá, hogy valaha unitáriussá lehessen.

Hale ur az unitáriusok pesti konferenciáján megjelent bostoni lelkész, már több levelet irt az amerikai lapokban ez értekezletről. A levelekre magok a szerkesztők is felhívják olvasóik figyelmét. Mi e levelekből arról győződünk meg, hogy jobb kezekre nem bízhattuk volna ügyünket, mint Hale ur.

Channing válogatott műveinek IV-ik kötete, mely egyszersmind a Keresztény Magvető jelen VIII-ik kötetéhez jutalomképpen járuland, sajtó alatt van.

Névezavar. Több oldalról jött tudakozódások következtében kötelességünknek tartjuk kijelenteni, hogy a K. Magvető II-ik füzetében „Észrevételek a népiskolai vallásitanítás körül“ czimű cikket nem várfalvi Pálfi Károly, tordai középtanodánk igazgató tanára, hanem tarsafalvi Pálfi Károly, jelenleg a sz. udvarhelyi főreáltanodánál a német nyelv helyettes tanára irta Karlsruhéból, hol akkor mint tanárjelölt állami költségen képezte magát.

Tantervek. „A Magyar Tanügy“ című folyóirat július havi füzetében négy táblázaton érdekes összeállítást közöl Poroszország, Ausztria, Szászország, Bajorország, Baden, Würtenberga és Zürich gymnasiumaiban I. a nyelvek, II. a földrajz és történelem, III. a természettudományok, IV. a matematika tanítására vonatkozó tanterveket illetőleg. Ezekből néhány adatot most anynyival idősezerűbbnek látunk közölni, mivel a középtanodák tervbe vett újraszervezésével a tananyag beosztása valószínűleg iskoláinkban is több kevesebb módosításon fog keresztülmenni.

I. nyelveket illetőleg a.) az anyanyelvet nevezett államokban minden osztályon keresztül hetenként 2—3 órán, b.) a latin nyelvet 9—10, sőt Würtenbergában 12—14 órán tanítják. c.) a görög nyelvet Poroszországban, Ausztriában, Szász és Bajorországban a 3-ik, Badenben és Würtenbergában a 4-ik, Zürichben pedig már a 2-ik osztályban tanítani kezdik 5—7 órán.

II. A földrajzot és történetet illetőleg a.) Ausztriában a földrajz és történet tanítása egybe van kapcsolva. b.) Poroszországban az első két osztályban csak földrajzot tanítanak, a 3-dikon kezdve külön tanóra van a történet számára, de a földrajz tanítása is foly hét osztályon keresztül 2—3 órán. c.) Szászországban földrajz és történet már az 1-ső osztályban külön órát nyer, a 6-ik osztályban azonban a földrajz külön tanítása megszűnik. Tanórák száma 2—3. d.) Badenben mint Poroszországban, csakhogy itt a földrajz tanítása már az 5-ik osztályban véget ér. e.) Bajorországban a földrajz tanítása már a 4-ik osztályban véget ér, a történet külön tanítása itt is a 3-dik osztályban kezdődik. f.) Würtenbergában a történet külön tanítása szintén a 3-ik osztályban kezdődik, de a földrajz mind a nyolcz osztályban 1—2 órán tanítatik. g.) Zürichben szinte megfordítva áll a dolog; mert ott történetet tanítanak 7 osztályban, földrajzot ellenben csak a két elsőben.

III. A természettudományokat illetőleg a.) Ausztriában a két első osztályban zoologia és botanika, a 3-ikban és 4-ikben már a physika is szerepel, 5-ikben rendszeres természetrajz, 6-ik és 7-ikben physika, 8-ikban földrajz és geologia, 2—3 órán. b.) Poroszországban 1-ső 2-ik 4-ik és 5-ik osztályokban természetrajz, 3-ikban semmi, 6-ik, 7-ik és 8-ik osztályokban physika amaz két, ez egy órán; c.) Szászországban csaknem mint Poroszországban, d.) Badeuben 3 első évben természetrajz, a következő két évben physika, 6-ikban geologia, zoologia és botanika, azután ismét physika. e.) Bajorországban és Würtenbergában a hat első évben semmit sem tanítanak a természettudományból, a 7-ikben

és 8-ikban Bajorországban matematika s phys. földrajz, Würtenbergában a 7-ikben természetrajz, a 8-ikban physika és egy kis chemia. f.) Zürichben a két első osztályban semmi, 3-ik és 4-ikben természetrajz, 5, 6, physika, 7, mathem. és phys. geographia, 8-ikban semmi.

IV. A matematikát illetőleg. a.) Poroszországban számtant minden osztályban tanitnak, de a mértant csak a 3-ikban kezdik, hetenként 3—4 óráu, b.) Ausztriában minden osztályban tanitnak számtant is mértant is. c.) Szászországban a mértan tanítása a 4-dik osztályban kezdődik, nem különben Badenben és Bajorországban; d.) Würtenbergában a mértan tanítására csak a 7-ik és 8-ik osztályban van órá téve. e.) Zürichben a szám- és mértan tanítása megegyezik az ausztriai tantervvel, csakhogy a mértant itt is csak a 2-dik osztályban kezdik, a a 8-dik osztályban aztán sem itt, sem Ausztriában nincs matematikai óra.

A theologiai könyvtár érdekében. Megelőzött füzetünkben már felhívtuk olvasóink figyelmét egy tervbe vett protestáns theologiai könyvtárra; most az alább közlendő felhívást aval az ajánlatunkkal közöljük, hogy aláírásokat mi is szívesen elfogadunk és közvetítünk.

Aláírási felhívás

a protestánsegylet által megindítandó „Theologiai könyvtárra.”

A „magyarországi protestánsegylet” alapszabályaiban a vallástudományi irodalom felvirágoztatásának előmozdítását is feladatai közé sorozta, s e célból mindjárt legelső választmányi gyűlésén, akkori anyagi erejéhez képest két érdekes pályakérdésre 900 forint jutalmat tűzött ki. Később szükségesnek mutatkozott az egyházi tudományos irodalomnak még nagyobb mérvű felkarolása és rendszeres fejlesztése, s az 1872-ki pesti közgyűlés elrendelte az előmunkálatok megtételét egy protestáns theologiai könyvtár megindítására. A közohajtás egy ily nemű vállalat iránt oly hangosan nyilatkozott, hogy mielőtt a választmány a szükséges előmunkálatokkal és számításokkal elkészülhetett, s hivatalos aláírási felhívását közzé tehetné volna, a szándék egyszerű hírlapi jelzése folytán már mintegy kétszáz aláíró, s illetőleg előfizető jelentkezett.

E kedvező és nálunk eddig szokatlan körülmény felbátorította a prot. egylet választmányát, sőt éppen kötelességévé tette, hogy a vállalat megindítását folyó évi június 8-iki gyűlésében elhatározza, s ahhoz szükség esetén anyagi támogatását is felajánlja.

A protestáns theologiai könyvtár 1874-ben fog megindulni, az egyleti évkönyvek és az „Egyházi Reform“ alakjában. Előfizetési ára lesz évenként 4 frt; de az előfizetők három évre kötelezik magokat. Ha a vállalatnak 500 előfizetője lesz, évenként 40 iv könyvet fog adni, s azontul minden 100 előfizető után 10 ivvel emelkedik a könyvek tartalma, úgy hogy ha ezer előfizető lesz, a mennyit három millió protestáns könnyen kiállithat, az egylet körülbelől 90 ivnyi könyvet adhat évenként. A protestáns egyelet valamint egyéb irodalmi vállalatain, úgy ezen sem akar nyerni, hanem inkább kész ezt is anyagi támogatásában részesíteni. Az írók tiszteletdíja e könyvtár részéről nyomtatott ivenként egyelőre 20 forintban állapított meg.

A prot. theol. könyvtár adni fogja a külföldi egyházi irodalom legkitünőbb termékeit, gondos fordításban, valamint oly eredeti magyar műveket is, melyek a külföldi egyházi irodalom színvonalán állanak; még pedig nem csak szorosan szaktudósoknak való theologiai munkákat, hanem minden mivelt embernek hasznos és szükséges egyház-társadalmi műveket is.

Azon kitünőbb művek, melyek a választmány ítélete szerint a magyar irodalomba áttételre méltók volnának, a következők:

1) Schenkel: „Charakterbild Jesu“, vagy Keim: „Geschichte Jesu nach den Ergebnissen heut. Wissenschaft, übersicht erzählt“. Természetesen a kettő közül csak az egyik.

2) Hase: „Handbuch der protestantischen Polemie gegen die römisch katholische Kirche“.

3) Pleiderer: „Die Religion, ihr Wessen und ihre Geschichte“.

4) Opzoomer: „De Godsdienst“.

5) Halaszthatlan szükséggé vált egy magyarázatokkal ellátott új tetamentumot közzé tenni, melynek szövege a Károlyi-féle fordítás kijavítása volna a Tischendorf-féle kritikai görög szöveg alapján. A magyarázathoz alapul felveendő volna: „Protestanten Bibel des neuen Testaments“ (Leipzig. 1872. és 1873. két kötet, 1451. lap, dolgozva a legkitünőbb német theológusok — Holsten, Holtzmann, Lipsius, Lang, Pfeiderer stb. által), valamint az ép ily szellemű és minőségű holland új testamentum. E nagy munkát aként gondoljuk kivihetőnek, ha az írók páronként vállalkoznak bizonyos részlet elkészítésére, s minden párnak munkáját egy másik pár még egyszer szigoruan átnézi.

6) A „Bibliothèque de philosophie contemporaine“-ből válogatott füzetek pl.:

a) Paul Janet: „Le materialisme contemporain“.

b) Reville: „Histoire du dogme de la divinité de Jesus Christ“.

c) Bost: „Le protestanisme liberal“.

d) Coquerel, fils: „De premiers transformations du Christanisme“.

e) Ugyanattól: „La conscience et la foi.“

f) Ugyanattól: „Histoire du credo.“

Eredeti művek közül első helyen fogjuk adni Szeremlei Sámuel: „Vallás-erkölcsi és társadalmi élet 1848. óta Magyarországon“ című dolgozatát, mely a protestansegylettől 300 forint pályadíjat nyert; valamint e vállalatban adjuk ki az egylet nagyobbik pályakérdésére remélhető dolgozatot: „A magyar protestáns egyház történetét a szathmári békétől a türelmi rendelet kiadásáig.“ És talán nem túlzás azon ohajtás és remény, hogy a debreczeni levéltár egyháztörténetünk érdekében át fogja engedni lefordítás és közlés végett az ott elhelyezett Sinay-féle pert; ha ottani körök közelebről hasonló célra felhasználni nem akarnák.

Előleges tájékozással ennyit most elégnek tartunk; de ismerve a külföldi egyházi irodalom élénkségét, valószínűnek látszik, hogy három év alatt oly művek fognak ott megjelenni, melyek az objectiv tudományos becsen kívül napi érdekléssel is bírnak. Ha ezek előleges terünkön változtatást tesznek, az csak olvasó közönségünknek válik előnyére.

Az egyleti választmány meghagyásából tisztelettel felkérjük mindazokat, kik a vallástudományi irodalom iránt érdekléssel viseltetnek, s az emberi szellemnek e téren való fejlődését is figyelemre méltónak tartják, hogy a protestáns theologiai könyvtára előfizetni és előfizetőket gyűjteni sziveskedjenek. Egyelőre csak az aláírásokat kérjük beküldeni, pénz nélkül, f. é. október 1-sőjéig Pestre (szénatér 6. sz.) az egyleti titkárhoz, hogy a vállalat terjedelme iránt tájékozassuk magunkat. Az előfizetési pénz évenként 4 forint, mindig előre, január 1-ső felében lesz beküldendő. Gyűjtőknek 10 előfizető után az egylet tiszteletpéldánnyal fog szolgálni.

Kelt Pesten, 1873. július 20-án.

Fördös Lajos,

alelnök.

Kovács Albert,

titkár.